

LUND UNIVERSITY

Mellan princip och praktik

Samtal om hur universell utformning förstås och praktiseras i Sverige

Erdtman, Emil

2021

Document Version:

Manuskriptversion före sakkunniggranskning

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Erdtman, E. (2021). *Mellan princip och praktik: Samtal om hur universell utformning förstås och praktiseras i Sverige* (1 uppl.). [Licentiatavhandling, Institutionen för designvetenskaper]. Lund University (Media-Tryck).

Total number of authors:

1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Mellan princip och praktik

Samtal om hur universell utformning förstås och praktiseras i Sverige

EMIL ERDTMAN

CERTEC | DESIGNVETENSKAPER | LUNDS UNIVERSITET

Mellan princip och praktik

Mellan princip och praktik

Samtal om hur universell utformning förstås och
praktiseras i Sverige

Emil Erdtman

LUND
UNIVERSITY

LICENTIATE THESIS

by due permission of the Faculty of Engineering, Lund University, Sweden.
To be defended via Zoom May 26th 2021 at 13.15 hrs.

Faculty opponent

Inger Marie Lid, VID vitenskaplige högskola, Norge

Organization LUND UNIVERSITY	Licentiate Thesis	
	Date of issue 2021-05-26	
Author(s) Emil Erdtman	Sponsoring organization	
Mellan princip och praktik: Samtal om hur universell utformning förstås och praktiseras i Sverige		
<p>ABSTRACT:</p> <p>Universal Design (UD) is about design for all people, including persons with disabilities. UD is an obligation according to the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities. That means UD has become part of policies for many societal areas as a political commitment for new products and environments but also for programmes and services. This thesis for the Degree of Licentiate is based on two scientific articles aimed at elucidating how UD is understood and what experiences there are of practising UD in Sweden. Professionals and activists from academia, business, public sector, and civil society participated in individual interviews, a group interview, and a workshop. The transcribed material was analysed using qualitative content analysis. Pragmatism and, above all, its semiotic branch was used to analyse how concepts relate to different meanings and the phenomena they denote.</p> <p>The results show a variation in how the participants understood and practised UD. The participants talked about UD as a guiding principle for the design process, as a striving for an inclusive society and as unifying different policy perspectives. There was scepticism and criticism, but generally, UD was seen as enriching and something obvious at a quick glance, but more difficult to grasp in-depth and to realise in practice. The participants had experience from practising UD in the areas of housing, working life and education. They described an ideal practice of UD as a readiness towards human diversity combined with a flexible design that takes the human differences into account, sometimes with personal support. The term UD was used strategically as part of a larger cluster of related terms like accessibility, diversity, inclusion, and sustainability. They did not propagate focusing on the precise use of terms but on exercises, objects, and strategic questions to instigate empathy and understanding that leads to the inclusion of more perspectives in design processes and ultimately to improved usability. It was seen as important to use UD to counteract segregation and stigma by not categorising people by disability.</p> <p>These conversations reflect several dilemmas and debates which I discuss in the thesis: inclusion of all versus separate solutions, individual adaptations, and the tension between compliance and innovation when acute accessibility problems compete with long-term learning processes. The discussion ends with reflections on how UD can be seen as a design and policy concept with a practical orientation, but also the need to develop and contextualise UD to be relevant in new contexts. Different ways of talking about and enacting UD can complement each other but also need to be clarified and explained. If UD as a principle for inclusion and diversity shall not end as a symbolic ideal, dialogues and co-creation is needed in each situation for finding the next step of action. This knowledge about how UD is understood and practised in Sweden elucidate arguments and discussions as well as dilemmas and opportunities in relation to UD and change processes for a society for all.</p>		
Key words: Universal Design, Accessibility, Disability, Inclusion, Diversity		
Classification system and/or index terms (if any)		
Supplementary bibliographical information	Language: Swedish	
ISSN and key title	ISBN 978-91-7895-807-8 (print)	
Recipient's notes	Number of pages 101	Price
	Security classification	

I, the undersigned, being the copyright owner of the abstract of the above-mentioned dissertation, hereby grant to all reference sources permission to publish and disseminate the abstract of the above-mentioned dissertation.

Signature

Date 2021-05-06

Mellan princip och praktik

Samtal om hur universell utformning förstås och
praktiseras i Sverige

Emil Erdtman

LUND
UNIVERSITY

Coverphoto by Yanan Li

Copyright Emil Erdtman

Paper 1 © 2021 Emil Erdtman, Kirsten Rasmus-Gröhn, Per-Olof Hedvall:
Accepted by Scandinavian Journal of Disability Research

Paper 2 © Emil Erdtman, Kirsten Rasmus-Gröhn, Per-Olof Hedvall: Submitted
Manuscript

Faculty of Engineering

Department of Design Sciences

ISBN 978-91-7895-807-8 (print)

ISSN 978-91-7895-808-5 (pdf)

Printed in Sweden by Media-Tryck, Lund University
Lund 2020

Media-Tryck is a Nordic Swan Ecolabel
certified provider of printed material.
Read more about our environmental
work at www.mediatryck.lu.se

MADE IN SWEDEN

Table of Contents

Sammanfattning	9
Abstract	11
1 Introduktion	13
2 Bakgrund och sammanhang	17
2.1 Egna utgångspunkter i förhållande till UD.....	17
2.2 Forskningsmiljön Certec.....	19
2.3 Att vara industridoktorand på Funktionsrätt Sverige.....	20
3 Syfte	23
4 Att nå fler med bättre design	25
4.1 Reaktion mot snäv regeltillämpning.....	26
4.2 Debatter om UD.....	30
4.3 UD i förhållande till tillgänglighet.....	31
5 Att förverkliga ett inkluderande samhälle	35
5.1 UD i funktionsrättskonventionen.....	35
5.2 UD i svensk politik.....	38
6 Teoretiskt ramverk	41
6.1 Förståelse genom tolkning.....	41
6.2 Pragmatism och semiotik.....	42
6.3 Teorier om förändringsprocesser i samhället.....	43
6.4 Teorier om funktionshinder.....	47
7 Metoder	51
7.1 Urval och mångfald bland deltagarna.....	51
7.2 Genomförande.....	53
7.2.1 Åtta intervjuer.....	53
7.2.2 Gruppintervju.....	54

7.2.3	Workshop.....	55
7.2.4	Validering.....	55
7.3	Analys.....	56
7.4	Etiska överväganden.....	57
8	Resultat.....	59
8.1	UD som vägledande, strävande och förenande (Artikel 1)	59
8.1.1	Vägledande princip	61
8.1.2	Strävande efter ett inkluderande samhälle.....	62
8.1.3	Förenande av policyperspektiv till en helhet	63
8.2	Att beakta människors olika olikheter i utförandet av UD i Sverige (Artikel 2)	64
8.2.1	UD som del av ett kluster av relaterade termer	65
8.2.2	Flexibel design för likvärdiga upplevelser.....	67
8.2.3	Akuta tillgänglighetsbehov och långa läroprocesser.....	68
8.2.4	Att kommunicera UD för förståelse och insikt	69
9	Diskussion	71
9.1	Hur intervjuer och gruppprocesser formas och tolkas	71
9.2	UD som design- och policykoncept	74
9.2.1	Att inkludera alla – men hur?.....	75
9.2.2	Samspelet mellan generella och individuella lösningar	77
9.2.3	Regelefterlevnad med eller utan nytänkande.....	79
9.3	Att skilja på begrepp, betydelser och företeelse	80
9.4	Distansnerande eller inspirerande princip.....	84
9.5	Dags för praktik!.....	87
	Referenser	91
	Tack!.....	101
	Appendix	
	Paper I	
	Paper II	

Sammanfattning

Universell utformning (härefter UD efter engelskans Universal Design) handlar om design som inkluderar alla människor, inklusive personer med funktionsnedsättningar. UD finns med som en förpliktelse i FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning. Det innebär att UD ingår i policyer för många samhällsområden som ett politiskt åtagande för nya produkter och miljöer, men också program och tjänster.

Denna licentiatuppsats bygger på två vetenskapliga artiklar som syftar till att belysa hur UD förstås och vilka erfarenheter som finns av att praktisera UD i Sverige. Professionella och aktivister från akademi, näringsliv, offentlig sektor och civilsamhälle deltog i individuella intervjuer, en gruppintervju och en workshop. Det transkriberade materialet analyserades med hjälp av kvalitativ innehållsanalys. Pragmatism och framför allt dess semiotiska gren användes för att analysera hur begrepp förhåller sig till olika betydelser och företeelser de betecknar.

Resultaten uppvisade en variation i hur deltagarna förstod och praktiserade UD. Deltagarna talade om UD som vägledande princip för designprocesser, som strävande mot ett inkluderande samhälle och som förenande av olika policyperspektiv. Det fanns skepsis och kritik men allmänt sågs UD som berikande och som självklart vid en snabb blick men desto svårare att greppa på djupet och realisera i praktiken. Deltagarna hade erfarenheter från arbete med UD inom områdena bostäder, arbetsliv och utbildning. De beskrev en ideal praktik av UD som en beredskap för den mänskliga mångfalden kombinerat med en flexibel design med hänsyn till människors olikheter, ibland med personligt stöd. Begreppet UD användes strategiskt som en del av ett större kluster av relaterade begrepp om tillgänglighet, mångfald, inkludering och hållbarhet. De förespråkade inte fokus på exakt begreppsanvändning utan på övningar, objekt och strategiska frågeställningar för att väcka empati och en förståelse som leder till att fler perspektiv tas med i designprocesser för att användbarheten i slutändan ska förbättras. Det sågs som viktigt att med hjälp av UD motverka segregation och stigmatisering genom att inte kategorisera människor enbart utifrån funktionsnedsättning.

Samtalen speglar ett antal dilemman och debatter som jag diskuterar i uppsatsen: inkludering av alla kontra separata lösningar, individuella anpassningar och spänningen mellan regelefterlevnad och nytänkande när det gäller akuta tillgänglighetsproblem och långsiktiga lärandeprocesser. Diskussionen avslutas med reflektioner om hur UD kan ses som ett design- och policykoncept med praktisk inriktning, men också om behovet av att utveckla och kontextualisera UD för att vara relevant i nya sammanhang. Olika sätt att tala om och utföra UD kan komplettera varandra men behöver tydliggöras och förklaras. För att UD som princip om inkludering och mångfald inte ska stanna vid ett symboliskt ideal behövs i varje situation dialoger och samskapande kring nästa handlingssteg.

Kunskapen om hur UD uppfattas och praktiseras i Sverige belyser såväl argument och diskussioner som dilemman och möjligheter i relation till UD och förändringsprocesser för ett samhälle för alla.

Abstract

Universal Design (UD) is about design for all people, including persons with disabilities. UD is an obligation according to the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities. That means UD has become part of policies for many societal areas as a political commitment for new products and environments but also for programmes and services.

This thesis for the Degree of Licentiate is based on two scientific articles aimed at elucidating how UD is understood and what experiences there are of practising UD in Sweden. Professionals and activists from academia, business, public sector, and civil society participated in individual interviews, a group interview, and a workshop. The transcribed material was analysed using qualitative content analysis. Pragmatism and, above all, its semiotic branch was used to analyse how concepts relate to different meanings and the phenomena they denote.

The results show a variation in how the participants understood and practised UD. The participants talked about UD as a guiding principle for the design process, as a striving for an inclusive society and as unifying different policy perspectives. There was scepticism and criticism, but generally, UD was seen as enriching and something obvious at a quick glance, but more difficult to grasp in-depth and to realise in practice. The participants had experience from practising UD in the areas of housing, working life and education. They described an ideal practice of UD as a readiness towards human diversity combined with a flexible design that takes the human differences into account, sometimes with personal support. The term UD was used strategically as part of a larger cluster of related terms like accessibility, diversity, inclusion, and sustainability. They did not propagate focusing on the precise use of terms but on exercises, objects, and strategic questions to instigate empathy and understanding that leads to the inclusion of more perspectives in design processes and ultimately to improved usability. It was seen as important to use UD to counteract segregation and stigma by not categorising people by disability.

These conversations reflect several dilemmas and debates which I discuss in the thesis: inclusion of all versus separate solutions, individual adaptations, and the tension between compliance and innovation when acute accessibility problems compete with

long-term learning processes. The discussion ends with reflections on how UD can be seen as a design and policy concept with a practical orientation, but also the need to develop and contextualise UD to be relevant in new contexts. Different ways of talking about and enacting UD can complement each other but also need to be clarified and explained. If UD as a principle for inclusion and diversity shall not end as a symbolic ideal, dialogues and co-creation is needed in each situation for finding the next step of action. This knowledge about how UD is understood and practised in Sweden elucidate arguments and discussions as well as dilemmas and opportunities in relation to UD and change processes for a society for all.

1 Introduktion

Vi har alla ibland problem att använda varor och tjänster. Det kan vara en ny spis, en tv, en biljettautomat, ett spel eller en välfärdstjänst. Men är det verkligen vi som har problem? Ligger inte problemet i designen? Det har i alla fall hävdats i många decennier men hur går egentligen arbetet med design som inte krånglar till användningen mer än nödvändigt eller till och med utestänger och diskriminerar människor? Vad gör vi för att nya produkter, byggnader, samhällstjänster eller system ska konstrueras på ett sådant sätt att alla kan använda dem på likvärdiga villkor utan att skadas, missgynnas eller känna sig obekväma? Att leva med funktionsnedsättning innebär att möta hinder i vardagen, så kallade funktionshinder. Trots att denna erfarenhet borde vara användbar i alla utvecklings- och designprocesser är det inte sällan människor med funktionsnedsättningar tvingas reagera när miljöer eller tjänster redan är klara – när det nya tåget rullar eller varan med den ogenomträngliga förpackningen är ute på marknaden. Kanske får man vara med som testperson strax innan lansering men då är påverkansmöjligheterna minimala. Att släppa in människor med funktionsnedsättningar redan i utvecklingsfasen kan verka självklart, men all form av involvering av människor innebär utmaningar när det gäller olika motiv för att delta eller dynamik och maktrelationer i samarbetsprocesserna. För att fler eller till och ”alla” människor ska kunna använda varor, tjänster och miljöer på smidiga och ändamålsenliga sätt krävs att många olika människor och behov tas in i processen. Vidgas dessutom perspektivet till att handla om hur vi skapar en samhällsgemenskap där alla känner sig hemma och inkluderade kommer samtalet in på demokratins syften och mål.

Lagar om tillgänglighet för bland annat byggnader, kollektivtrafik och arbetsplatser har funnits i ett halvt sekel. Ändå möter personer med funktionsnedsättning hinder och problem som borde gå att lösa med bättre design. Universell utformning (UD=Universal Design) – ”utformning av produkter, miljöer, program och tjänster så att de kan användas av alla i största möjliga utsträckning” (FN 2008) – kan ses som ett sätt att förklara och åtgärda dessa designproblem, men många frågor återstår om hur en sådan princip omsätts i praktik. I och med FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning (härefter funktionsrättskonventionen) och dess

uttolkande dokument är dessutom staten förpliktigad att tillämpa UD för att nytt som skapas så att onödiga och dyra ombyggnation och anpassningar krävs.

Sedan några år tillbaka ingår UD i många kommunala policyer och i nationella policyer för bland annat gestaltad livsmiljö, standardisering och upphandling. I den funktionshinderspolitiska strategin för 2018 till 2025 (Socialdepartementet 2017) är UD en av huvudinriktningarna. Enligt utredningen om strategins förverkligande (Socialdepartementet 2019) ska UD vara en vägledande princip för fler samhällsområden än funktionshinderspolitiken. IT och stadsplanering är två områden där UD används. I projekt och utvecklingsarbeten som pågår och kommer att påbörjas de närmaste åren finns såväl politiska krav och förväntningar som entreprenörmässiga frågor om innovation och design. Det gör UD till arena där flera av samhällets nyckelaktörer möts och måste lösa gemensamma problem. I Sverige pågår flera projekt och processer som använder begreppet UD och utför sin tolkning av det i praktiken. När det gäller till exempel bostäder skriver DHR (2019, s. 5) att UD innebär ett "livscykelperspektiv" där människor tillåts att "bilda familj, hälsa på sina vänner eller att kunna studera på annan ort". Kraven på bostäder handlar alltså om mer än fysiska mått och egenskaper. Att bo är också att kunna vara socialt delaktig i sitt bostadsområde. Farhågorna att hänvisas till bostäder avsedda särskilt för personer med funktionsnedsättning ligger som en underton i DHR:s material. Även inkludering på arbetsmarknaden handlar om mer än bara höj- och sänkbara bord, ljudabsorbenter eller lugna vrår. Att designa arbetslivet för alla utan särlösningar och kategoriseringar enligt funktionsnedsättning är en utmaning. Ett projekt på detta område är Universell utformning av arbetsplatser (UUA) som utbildar chefer, HR-ansvariga och många andra professioner i hur arbetsplatser kan tillvarata och öppna för den mänskliga mångfalden genom en organisationskultur som ser behov utanför normen. UUA (2021) betonar balansen mellan verksamhetsutveckling, affärsnytta och rättigheter, och mellan arbetssätt, arbetsmiljö och kompetensförsörjning.

På utbildningsområdet finns konceptet UDL (Universal Design for Learning) som enligt Burgstahler (2010) går ut på att öppna för olika sätt att lära – med ögon, öron, arbete i grupp eller enskilt, studiebesök eller debatter – och presentera kunskapen – muntligt, skriftligt, med en film eller annat projekt. Men UD används också inför de många skolbyggen som planeras i Sverige de närmaste åren. Enligt Myndigheten för delaktighets (2021) är målet med att tidigt ta in UD i byggprocessen att elever ska trivas bättre och bli mer studiemotiverade. UD motiveras med trygghet, hälsa och gemenskap och beskrivs som lösningar som passar så många som möjligt och som eleverna kan välja bland efter behov. När det uppstår behov av individuella lösningar och hjälpmedel ska dessa uppfyllas men man ska också fråga sig om orsaken till detta behov finns hos generella lösningar som inte är tillgängliga för alla. Vid sidan av alla

pågående verksamheter som kretsar kring UD finns många som kämpar med frågor om hur de ska kunna inkludera fler behov och perspektiv. 2019 kom dessutom en europeisk standard (Svenska institutet för standarder 2019) om hur organisationer med hjälp av UD kan identifiera icke-användarnas behov – de som riskerar att glömmas bort om processen utgår från befintliga användare. UD är på frammarsch, åtminstone som begrepp, och staten har åtagit sig att använda UD som vägledande princip. Det reser många frågor om ansvar, innovation och genomförande. Forskning behövs därför om vad UD betyder för personer som på olika sätt jobbar med UD eller involveras i dessa processer.

Här följer en översikt över kapitlen:

1. Inledning: Ingång till uppsatsen via några praktiska exempel.
2. Bakgrund och sammanhang: Kapitlet börjar med en positionering och redogörelse för mitt eget förhållande till forskningsämnet. Därefter redogörs för min forskningsmiljö på Certec, min arbetsgivare Funktionsrätt Sverige och projektet Rätt från början som jag arbetat med.
3. Syfte och frågeställning
4. Att nå fler med bättre design: Detta kapitel beskriver framväxten av UD och hur UD framställs i litteraturen, vilka debatter som finns om UD och förhållandet till konceptet tillgänglighet.
5. Att förverkliga ett inkluderande samhälle: Här redogör jag för vilken roll och funktion UD har i funktionsrättskonventionen och i svensk policyutveckling.
6. Teoretiskt ramverk: Teorikapitlet tar upp synen på kunskap, förståelse och tolkning inom pragmatism och hermeneutik, semiotikens syn på begrepp och betydelser, förändring av normer och praktiker genom lag och policy samt teorier om funktionshinder.
7. Metoder: I metodkapitlet beskrivs hur intervjuer, enskilt och i grupp samt en workshop har genomförts och analyserats med hjälp av kvalitativ innehållsanalys. Även urval av deltagare och deras roll tas upp liksom etiska överväganden.
8. Resultat: Resultatkapitlet sammanfattar de två vetenskapliga artiklarna på svenska. Den första artikeln bygger på åtta intervjuer om hur UD förstås och uppfattas i Sverige. Den andra artikeln handlar om hur UD praktiseras och bygger på en gruppintervju och en workshop.
9. Diskussion: Diskussionskapitlet börjar med en metodologisk diskussion om intervjuer och workshoppar och fortsätter sedan med att diskutera

frågeställningar och dilemman som finns både i litteraturen och samtalen. Därefter ger några semiotiska aspekter på begrepp och betydelser. Kappan avslutas med ett avsnitt om principer och ett om De två sista avsnitten kopplar samman UD som princip med den praktik jag ser framför mig i Sverige.

2 Bakgrund och sammanhang

Som Haraway (1991) tycker jag att det är viktigt att deklarerat och analysera den position man utgår från. Det hjälper förhoppningsvis till att bättre förstå min tolkning av vad som framkommer i intervjuer och workshop. Jag kommer därför att inleda med några livserfarenheter och förkunskaper som relaterar till forskningsämnet. Därefter introducerar jag den forskningsmiljö där jag har min akademiska hemvist, den organisation där jag är anställd som industridoktorand och det projekt som jag arbetar med där.

2.1 Egna utgångspunkter i förhållande till UD

En lägre synförmåga än den normalsyn som samhället är utformat för krånglar till livet och innebär ibland funktionshinder i form av problem som inte alla stöter på. Vissa av dessa funktionshinder liknar dem som andra med liknande funktionsnedsättning möter men det finns också aspekter och inte minst kombinationer som är unika för varje person. Jag minns till exempel en tidig insikt om hur design utestänger och inkluderar när jag första gången fick en sax som även jag som vänsterhänt kunde använda. Alltför mycket fokus på enstaka kroppsfunktioner kan alltså vara missledande. Kanske är min synnedsättning en ganska obetydlig del av mitt liv. Det har hävdats att identitet utifrån ”sexualitet, genus och etnicitet” går djupare än funktionsnedsättning ”som kan gälla för vem som helst oavsett övrig identitet” (Vinnova 2019, s. 29). Degener (2016) menar att våra identiteter snarare finns som lager på varandra. Visst kan funktionsnedsättning ligga högt upp för vissa men hur identiteter presenteras och uppfattas beror både på egna och omgivningens förkunskaper och tidigare erfarenhet. Exempelvis är ögonkontakt för mig ett ganska ointressant ämne, men eftersom jag vet hur viktig norm det är i mainstreamkulturen kan jag (försöka) smälta in genom att bete mig som fullt seende, liknande vad Goffman (1990) kallade ”passing”. Det kan verka ”smart”, men kan också vara ett sätt att ”lura” omgivningen, som slår tillbaka mot en själv genom bristande förståelse, delaktighet eller nödvändig information. Men att vid varje krock med någon på gångstigen dra hela anamnesen eller utbrista i solidaritetsbetygelser

med olika grupper håller inte heller. Bättre då att skämta om den starka solen (som också finns på bokens omslag) och kila vidare.

Att på ett socialt smidigt sätt ta sig ur obekväma situationer är mänskligt, men frågan är om och i så fall när vi som emellanåt möter funktionshinder är skyldiga att reagera mot hindren – både för vår egen och för framtida människors skull. Enligt Wästerfors (2020) utvecklar människor med funktionsnedsättningar kreativa strategier för att ta sig igenom eller förbi funktionshindrande situationer. Ibland verkar dock undfallenheten gå för långt, som när en av hans forskningspersoner behövde gå på en stor toalett. Den var förstås låst och när någon äntligen kom med nyckeln visade sig toaletten ha omvandlats till lager, vilket inte är helt ovanligt (har själv sett hissar förvandlade till sådana lager). Vad forskningspersonen då säger är: ”det gör inget”. Den uppgivenhet som Wästerfors (2020) möter bland sina forskningspersoner i dagens Sverige förklarar han med det glapp som finns mellan upplevd verklighet och politiska löften och ideal om jämlikhet och tillgänglighet – mellan princip och praktik. Ideal och förväntan påverkar upplevelsen. När jag kom till Barcelona hade jag läst om stadens ambitiösa tillgänglighetsarbete och blev därför extra irriterad och negativt överraskad när jag insåg att övergångställena saknade ljudsignaler. Verkligheten stämde dåligt med det ”löfte” jag uppfattat.

Jag använder glasögon och förstoringsprogram i datorn. Ibland även kikare, förstoringsglas eller läskamera. Vad som avses med hjälpmedel för personer med funktionsnedsättning kan illustreras med den gång då jag gick in hos en optiker ”på stan” för att fråga om några häftiga glasögonbågar till mina ”specialglas”. Jag skickades genast tillbaka till landstingets hjälpmedelsförmedling (som drivs privat). Hjälpmedlen är förstås till stor nytta och det är bra att samhället erbjuder sådana, men problemet jämfört med andra lösningar är att de ställer extra krav på kunskap och att till exempel komma ihåg att ta med dem. De fungerar också ofta sämre än mer allmänna produkter eftersom de måste kombineras med annan utrustning. Mina hjälpmedelsprogram hänger inte med när andra program uppdateras och strular utan att någon i den närmaste omgivningen förstår varför. Kunskapen är ju minimal på grund av det begränsade kundunderlaget. Ofta är trapphissar trasiga eftersom så få använder dem och som i Wästerfors (2020) fall är dörrar låsta med krav på att någon med nyckel tillkallas, vilket förstås inte är rimligt för just toaletter. Hjälpmedlens fördel att skapa funktionalitet förtas ofta av den nackdel som beroendet av dem innebär. Att utveckla huvudlösningar med så bred kundgrupp som möjligt borde vara att föredra.

Ibland görs även huvudlösningarna onödigt särskiljande. Om jag vill få en text uppläst i min mobiltelefon, kanske för att det där solljuset är för starkt, måste jag i mitt fall leta upp menyn för hjälpmedel för personer med ”särskilda behov” och sedan

gå in på menyn för Syn trots att det är en ljudfunktion jag söker. Med en enklare väg till Uppläst text hade fler kunnat nyttja denna tjänst. Är då jag och andra med funktionsnedsättningar skyldiga att engagera oss i sådant förbättringsarbete, kanske utan ersättning? Enligt funktionsrättskonventionen måste myndigheter ”aktivt involvera” funktionsrättsorganisationer för att göra samhällets tjänster mer inkluderande, men vilka ska ställa upp? Tänk när allt det där är klart så att man kan ägna sig åt andra väsentligheter. Eller blir aldrig samhället ”klart”? Hur vi ständigt måste samverka och samskapa för att steg för steg förbättra samhället återkommer jag till i slutdiskussionen, utan att komma med lösningar – men däremot med några idéer till fortsatt diskussion – och forskning.

2.2 Forskningsmiljön Certec

Denna licentiatuppsats är ett bidrag inom ämnet rehabiliteringsteknik på avdelningen Certec på institutionen för designvetenskaper vid Lunds tekniska högskola. Designvetenskap svävar enligt Dahlbom (2007) mellan teknik, humaniora, samhällsvetenskap och konst, men trots den oklara positionen menar han att designvetenskapen banat väg för ett nytt förhållningssätt inom stora delar av den akademiska världen. Förr uttalade sig forskare mest om hur det är medan de idag alltmer kommer med förslag och idéer på hur saker och ting skulle kunna vara eller till och med borde vara. Det har designvetenskapen länge sysslat med, även om det såklart finns deskriptiv designforskning också. Det är framför allt en av grunderna för designforskningen som jag själv tagit fasta på, nämligen pragmatismen och då i synnerhet semiotiken med dess teori om tecken, referent och betydelse. Pragmatismen har också setts som en möjlig plattform och gemensam riktning för den ganska spretiga och identitetssökande forskningen “in, on, through and by design” (Rylander 2012, s. 4).

Certec grundades 1987 av fysikern Bodil Jönsson och har en tvärvetenskaplig inriktning. I en ”programförklaring” om Certecs ”kärna” från 1997 ansluter Jönsson (1997) till såväl naturvetenskapens förklaringsmodeller och teknologins pragmatiska betoning av relevans och problemlösning som den humanistiska traditionen med användarcentrering och empowerment. Det sistnämnda förstår hon som ett befriande och stärkande stöd till att förstå sina egna behov och drömmar. I ett senare arbete pekar Jönsson (2005) på funktionshinder som levda problem som alltid går att göra något åt. Det är detta ”görande” snarare än diagnoser som Certec ägnar sig åt. Hon betonar vikten av en gemensam språklig förståelse mellan forskare och deltagare och anser att forskningen ska utgå från användares behov. Samtidigt kan dessa vara svåra

att formulera från början och därför bör man enligt Jönsson (1997) utgå från hypotetiska behov som sedan modifieras iterativt (upprepande). De verkliga behoven kanske inte blir synliga förrän i resultatet och de svar man får är ofta till frågor man inte ställde. Resultatet avslöjar ofta tidigare dold kunskap som leder till nya frågor. Forskarens plikt är enligt Jönsson (1997) att presentera detta resultat men sedan också att omsätta det i handling.

Certecs forskning inom rehabiliteringsteknik och design utgår från ett användarperspektiv och stämmer väl överens med Agenda 2030:s mål om ett jämlikt samhälle där ingen lämnas utanför. Ett samskapande sker med människor som berörs av teknik eller andra processer men också mellan och över ämnesgränser inom akademien. Mina handledare Per-Olof Hedvall och Kirsten Rasmus-Gröhn är några av forskarna på Certec som ägnat sig åt forskning om UD och hur samhället kan utformas och designas så att alla människor oavsett förutsättningar nås och blir delaktiga. Min doktorandkollega Lilian Müller har studerat de kategoriseringar som görs av människor i plan- och bygprocessernas dokument och policyer. Det som uttrycks där är enligt Müller et al. (2021) ett ojämlikt och "disabling" samhälle där en "ability norm" om unga, friska och rörliga personer framhålls på bekostnad av bland annat äldre och personer med funktionsnedsättning. Detta rimmar illa med befintliga policyer om ett samhälle för alla och visar på behovet av nya mer inkluderande tanke- och arbetsätt. Certec ger sedan cirka 15 år tillbaka även kurser i UD för industridesignstudenter och som fristående kurs för studenter och dem som jobbar med till exempel produktutveckling, arkitektur och tjänstedesign, samt till beslutsfattare och intresserade inom civilsamhället.

2.3 Att vara industridoktorand på Funktionsrätt Sverige

Licentiatuppsatsen är en del av en forskarutbildning som de första två åren genomförs inom ramen för en anställning på Funktionsrätt Sverige, som också bidrar med en handledare. Att som "industridoktorand" stå i ett förhållande till en organisation eller företag som driver politiska och ideologiska frågor kan innebära påverkan från diskussioner och frågeställningar på arbetsplatsen, men jag har trots allt upplevt stor frihet i att formulera forskningsfrågor och genomföra analys. Bryman (2018: 190f) kallar den kontinuerliga förhandlingen om forskningens syfte "forskningsuppgörelse" och nämner även positionen "medveten partiskhet", som jag dock inte känner igen mig i. Jag kan identifiera mig med personer med funktionsnedsättning och vissa former av utsatthet, men all kategorisering innebär gränsdragningsproblem eftersom många sociala, kulturella och andra faktorer påverkar vilka som räknas till den föreställda gruppen (Grue 2015).

Föregångaren till Funktionsrätt Sverige bildades 1942 som Samarbetskommittén för partiellt arbetsföra. En milstolpe för samverkan mellan vad som då kallades handikapporganisationer var 1972 års handlingsprogram Ett samhälle för alla. Det inleddes med orden: ”I allt för ringa grad har samhället uppbyggts med hänsyn till att medborgare har olika förutsättningar att fungera” (Handikappförbundens Centralkommitté 1972). Funktionsrätt Sverige (fram till 2017 Handikappförbunden) har 2021 46 medlemsförbund och grundar sin verksamhet i funktionsrättskonventionen som är rättsligt bindande i Sverige sedan 2009. Kongressen 2013 beslöt att främja universell utformning i samhällsutvecklingen och rapporten ”Vägen mot ett universellt utformat samhälle” (Handikappförbunden 2013) argumenterade för ”krav” på UD för offentligt finansierad verksamhet. I Funktionsrätt Sveriges och Lika Unikans (2019, s. 266f) tillägg till en utredning från Socialdepartementets (2019) beskrivs UD som ”en process för samskapande av allt nytt som tas fram” och idealiskt som ”en offensiv motor för politiken”.

Funktionsrätt Sveriges projekt Rätt från början (2019 – 2021) bedriver utbildning och processstöd om UD i samarbete med Certec, projektet Universell utformning av arbetsplatser (UUA), Ikano bostad och ABF. Jag har deltagit i projektets utbildningar och samarbeten med näringsliv och kommuner om att utveckla metoder för UD. Projektets syfte är enligt den ursprungliga projektbeskrivningen (Funktionsrätt Sverige 2017) att ”universell utformning ska ingå som en naturlig del i varje ny design- och utvecklingsprocess i samhället”. UD beskrivs här som ett systematiskt och konkret inkluderingsarbete och ett övergripande designtänkande för processer mot inkluderande resultat. Projektet ska bidra med både ”tankestrukturer och handlingsmönster för inkludering” där ”samskapande processer” utifrån människors behov och villkor kan ses som nyckeln till att förmå organisationer – inklusive Funktionsrätt Sveriges medlemsförbund – att integrera, förstå och praktisera ”mångfaldstänket bakom UD”.

Det engagemang som finns för olika inkluderande arbetssätt inom funktionsrättsrörelsen, men även på många andra håll i samhället, motiverar behovet av forskning om hur sådana arbetssätt uttolkas och upplevs i praktiken. Denna uppsats tar fasta på UD som förutom fokus i flera pågående projekt också är ett politiskt åtagande för samhället i och med funktionsrättskonventionens ratificering. Dessa olika drivkrafter innebär utmaningar men också möjligheter till nya samarbetsformer för ett samhälle där alla får plats. Kunskapen om hur UD uppfattas – argument, resonemang och farhågor – och hur praktiken av UD upplevs av såväl förespråkare som användare kan förhoppningsvis vara till hjälp för både policymakare och praktiker.

3 Syfte

Det övergripande syftet med uppsatsen är att bidra med kunskap som tydliggör problem och möjligheter med UD och som kan främja förändringsprocesser som gynnar jämlikhet och inkludering av alla människor. Det mer specifika syftet är att med hjälp av intervjuer, gruppintervju och workshop få en bild av hur UD uppfattas och deltagarnas praktiska erfarenhet av UD. Samtalen har förts om UD som begrepp och praktik i förhållande till egna verksamheter och samhällsområdena bostäder, arbetsliv och utbildning. Uppsatsen bidrar därmed med kunskap om pågående diskussioner och argument kring UD i Sverige och diskuterar vad UD skulle kunna betyda för samhällsutvecklingen, särskilt i förhållande till genomförandet av funktionsrättskonventionen.

4 Att nå fler med bättre design

Jag tolkar de historieskrivningar som finns om UD som uttryck för försök att placera och påverka UD, och öppnar därmed för en sådan tolkning av mitt eget kapitel om framväxten av och debatterna kring UD. De organisationer och sammanhang som nämns ska ses som exempel, inte en fullödlig skildring av utvecklingen. Jag gör ingen linjär beskrivning av olika faser eller tidsperioder som avlöser varandra eftersom jag inte tycker mig kunna finna belägg för det. Ett särskilt avsnitt ägnas åt förhållandet mellan UD och tillgänglighet, eftersom det är en återkommande och komplex frågeställning. I diskussionskapitlet återkommer jag med några egna tankar om hur begreppen kan förstås. Jag påstår inte att UD har en fast och avgränsad essens men ändå att det utifrån litteraturen och mitt eget forskningsmaterial går att koppla vissa kärnvärden till UD som princip och praktik.

Jag menar inte heller att UD på ett nominalistiskt sätt är summan av det som människor påstår att det är. Det kan ändå vara värdefullt att se hur UD beskrivs i litteraturen. Figur 1 visar sex grupperingar av beskrivande ord eller attribut som har använts kopplat till UD. Av orden framgår att UD setts som både abstrakt tänkande och praktisk handling, både som något att hålla sig till och något att använda sig av mer instrumentellt och slutligen både med positiva och negativa konnotationer (bibetydelser). Grupperna är:

1. Rörelse paradig, filosofi, ideologi
2. Förhållningssätt, mindset, attityd
3. Princip, samhällsplikt, rättesnöre, utgångspunkt
4. Koncept, process, katalysator
5. Strategi, ramverk, modell, verktyg
6. Slogan, retorik

Figur 1: Gruppering av några ord som beskriver UD i litteraturen.

Figuren pekar på den spridning som finns i förståelsen av UD men också på hur beteckningar används för att påverka tolkningen i en viss riktning. När Østergaard (2002) kallar UD för en "slogan" är det menat som kritik mot ett begrepp som han inte tycker tillför något mer än billiga retoriska poäng. Tillgänglighet räcker gott och väl. När å andra sidan Ostroff (2010) kallar UD för en rörelse och ett nytt paradigm återspeglar det en självbild hos en som ser UD som något nytt och nydanande. Historieskrivning görs ofta med syfte att tolka historien på ett visst sätt och framhålla vissa perspektiv eller aktörer.

4.1 Reaktion mot snäv regeltillämpning

När Hamraie (2017), Imrie (2012) och Gheerawo & Vavik (2009) tecknar ursprunget till UD är det som en reaktion mot vad som i USA på 1960-talet kallades barrier-free design och på 1970-talet accessible design. En annan av pionjärerna för UD (Story 2010, s. 5) kan om begreppen säga att "universal design, adaptable design,

and transgenerational design are all subsets of accessible design”, men poängen med att markera UD mot tidigare praxis är att de minimikrav för tillgänglighet som tillkom under 1960-talet ledde till ett fåtal ”säkra” standardlösningar vilket hämmade innovationstakten och innebar att de grupper som inte hade beaktats i reglerna riskerade att inte få sina behov tillgodosedda.

Hamraie (2017) skriver om hur arkitekten Ronald Mace, som hade varit med och tagit fram tillgänglighetsregler, själv fick ett innovativt projekt underkänt med hänvisning till just dessa. Enligt Hamraie bidrog den upplevelsen till artikeln ”Universal Design: Barrier Free Environments for Everyone” där Mace 1985 beskriver UD som “an approach to design that incorporates products as well as building features which, to the greatest extent possible, can be used by everyone” (citerad i Iwarsson & Ståhl 2003). 1997 presenterade de tio författarna Connell, Jones, Mace, Mueller, Mullick, Ostroff, Sanford, Steinfeld, Story och Vanderheiden sju principer för UD (Connell et al. 1997). Enligt den första principen om ”Likvärdig användning” ska design vara ”användbar och marknadsmässig för personer med varierande förmågor”. I dokumentet fastslås att UD rör användbarheten (usability) och att andra aspekter som till exempel platsers karaktär, hållbarhet, säkerhet och kostnad också måste vägas in.

Elaine Ostroff grundade Institute for Human Centered Design i Boston 1978 och Edward Steinfeld Center for Inclusive Design and Environmental Access (iDeA) vid University at Buffalo. Båda hade tagit intryck av 1960-talets Environmental Design Research Association och samarbetade sedan med Center for Universal Design på North Carolina State University som idag är vilande. Däremot arbetar Center for Applied Special Technology (CAST) sedan 1984 med pedagogiska tillgänglighetsfrågor under etiketten Universal Design for learning (UDL). Liknande amerikanska centra – ofta knutna till universitet – jobbar med allt från rehabilitering, hjälpmedelsteknologi, informations- och kommunikationsteknologi (IKT) till design, arkitektur och konst.

Gheraawo & Vavik (2009) och många fler förlägger ursprunget till UD i USA medan det verkar finnas en tendens i andra delar av världen att vända blickarna mot Skandinavien. Efter att sommaren 1972 ha besökt Sverige och Danmark och inspirerats av normaliseringstanken skriver den amerikanska arkitekten Michael Bednar (1977, s. 3) att ”side-effects of barrier-free design suggest a redefinition of this concept as a much broader and more universal one”. D’Souza (2003) spårar UD till svensken Karl Grunewald, som med sitt ”team” ska ha överfört normaliseringsprincipen till frågor om byggd miljö. Andra exempel på denna historieskrivning utanför USA är Sampedro-Palacios & Pérez-Villar (2019) som hänvisar till Sverige som inspiratör till 1970-talets spanska tillgänglighetsrörelse.

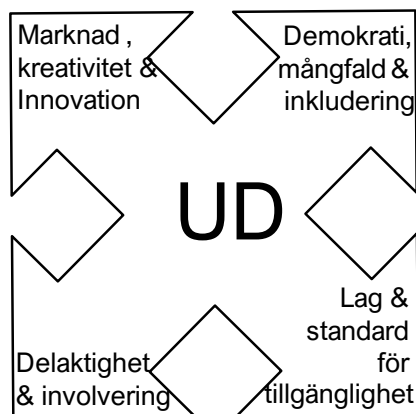
Clarkson (2015) nämner i en artikel om utvecklingen av Inclusive design i Storbritannien Maria Benktzon och Sven-Erik Juhlin's brödkniv för personer med svag handstyrka som var så praktisk och inte minst snygg att den blev en allmän försäljningssuccé och därmed "universal". Clarkson (2015) påpekar dock att design av hjälpmedel och anpassade produkter för personer med funktionsnedsättning skulle kunna ses som motsatsen till produkter för alla. Samtidigt menar Brunnström (1997) i sin historia över svensk industridesign att framgångarna för design "för handikappade" förändrade den tidens samhällsnormer.

Det europeiska nätverket European Institute for Design and Disability (EIDD) grundades 1993 och heter idag Design for All Europe och har 40 medlemsorganisationer. Nätverkets Stockholmsdeklaration (EIDD 2004) definierar Design för alla som en "holistic and innovative approach to design, but also as a creative and ethical challenge based on the principle of inclusion, requiring the involvement of users at every stage in the design process". Åren efter millennieskiftet utkom några större samlingsverk om UD: Universal Design Handbook (Preiser et al. 2001), Universal design: 17 ways of thinking and teaching (Christophersen et al. 2002) och Inclusive Design: Design for the Whole Population (Clarkson et al. 2003). I Norden pågick vid denna tid flera projekt med handlingsplaner, konferenser och rapporter. Bendixen & Benktzon (2015) räknar upp tre specialiserade tidskrifter om inkluderande design under denna tid. I Sverige drev föreningen Design for all Sweden ett utbildningsprojekt tillsammans med Sveriges arkitektur- och designutbildningar (Paulsson 2006) samt ett kommunikationsprojekt om design för alla.

UD ligger nära koncepten Design för alla/Design for all och Inkluderande design/Inclusive Design. De tre koncepten används i princip synonymt i exempelvis Vavik (2009) och i Steinfeld & Maisel (2012) där det konstateras att Design for all och Inclusive Design haft större genomslag. Steinfeld & Maisel (2012) använder även "Inclusive design" och Connell et al. (1997) beskriver UD som "a global movement of inclusive design practice". Nyligen översatte Svenska institutet för standarder (2019) "Design for All" till "universell utformning". Persson et al. (2014, s. 5) ser dock betydelskillnader mellan begreppen och refererar till en uppfattning om Inclusive design som mer kommersiellt realistiskt och "reasonable" än UD.

Det finns olika aspekter av UD som betonas på olika sätt beroende på region eller sammanhang. Jag har ställt upp fyra riktningar som jag tycker mig finna i litteraturen (Figur 2): marknad, kreativitet och innovation, demokrati, mångfald och inkludering, delaktighet och involvering, samt lag och standard för tillgänglighet. Inclusive Design i Storbritannien och UD i USA ses av Zöller & Wartzack (2018) som mer marknadsinriktat, medan UD i de nordiska länderna förknippas med det offentliga och demokrati. Danford & Tauke (2001) är ett amerikanskt exempel där

användarmedverkan eller involvering nämns och även om UD redan beskrivits som en reaktion mot tillämpningen av tillgänglighet, lag och standard kan det just såsom reaktion också ses som en del av detta område. Dessa fyra sidor eller aspekter av UD kompletterar varandra och finns i olika grad inom skilda sammanhang och kulturer. UD vetter mot alla fyra hållen.

Figur 2 visar fyra aspekter av UD:

1. Marknad, kreativitet & Innovation
2. Demokrati, mångfald & inkludering
3. Delaktighet & involvering
4. Lag & standard för tillgänglighet

Steinfeld & Maisel (2012: xi) har (om)definierat UD som "a process that enables and empowers a diverse population by improving human performance, health and wellness, and social participation". Deras åtta mål för "enklare, hälsosammare och vänligare liv" lyder: body fit, comfort, awareness, understanding, wellness, social integration, personalization and cultural appropriateness. Steinfeld & Maisel diskuterar också problemet att den västerländska synen på tillgänglighet kan vara svår att applicera i resten av världen där behoven av bostäder, utbildning och transport är skriande (ibid.). I Japan har UD länge tolkats i relation till livskvalitet, livsglädje och harmoni med naturen (Yanagisawa 2002) och i Sydafrika har M'Rithaa (2011, s. 114) kombinerat UD med begreppet "ubuntu". Ubuntu förklaras som en afrikansk konsensusetik och pragmatiska brygga och plattform för debatt mellan väster- och österländsk etik. "Incorporating the ubuntu ethos in appropriate UD strategies would

inherently result in the mobilisation, development and deployment of sustainable social capital” (ibid., s. 117).

4.2 Debatter om UD

UD förekommer i bland annat praktiska designmanualer, policytexter och teoretiska texter. Varje genre kräver egentligen sin metoddiskussion. De akademiska texter jag berör här kommer från författare som oftast står nära funktionshinderforskningen, vilket tyder på att UD inte intresserat så många utanför detta område. Ett undantag är möjligen Hansson (2006) som från ett konsument- och marknadsperspektiv kommer fram till att UD är provocerande men också kan vara utvecklande för marknaden. För vissa har det vållat bekymmer att klassificera UD. D’Souza (2003) betecknar UD som funktionalistiskt, pragmatiskt och positivistiskt, det sistnämnde med tanke på de stabila, tidlösa och värderingsfria principer han ser bakom konceptet. Samtidigt menar han att UD är svårfångat då den ”objektiva” (universella) synen på otillgänglighet kombineras med mänskliga subjektiva behov och en kunskapssyn som utgår från emancipatoriska processer för att lösa samhällsproblem. Denna vilja att förändra världen genom att stärka utsatta människor uppfattar D’Souza (2003) som tecken på en ”kritisk teori” med öppningar för kulturell mångfald.

Även Imrie (2012) tycker att UD är ett funktionalistiskt synsätt med gamla upplysningssidéer om den universella människan som använder saker och ting på ett enhetligt vis. Att tro att samhället går att planera och förändra är alltför rationalistiskt. Tillgänglighetsproblem löses inte med metoder eller produkter, utan är invävda i sociokulturella och politiska relationer där resultat beror på “complex assemblage or co-construction between technologies, techniques and human actors” (Imrie 2014, s. 877ff). Design borde anpassa sig till personliga och emotionella variationer och bäddas in i “complex linguistic and social practices” samt “specificities of corporeality, and the differences that different bodies make in their everyday interactions with designed artefacts.” (ibid., s. 880). Imrie menar även att UD:s marknadsinriktning ser människor som enbart konsument, vilket skymmer rätten till tillträde och tillgång (access).

Heylighen (2014) associerar UD med “wicked problems”, det vill säga komplexa samhällsproblem där mycket information saknas och därmed ”utopiska” idéer kan vara viktiga som vägledning. Däremot har hon i empiriska studier funnit att särskilt äldre inte är intresserade av generella och enhetliga lösningar där man förutsätts klara sig själv utan snarare värdesätter gemenskap och beroende. Även Winance (2014) utgår från kvalitativa studier av hur människor upplever sina stödbehov och menar att

UD bortser från användarnas olikheter och unika attribut och att ett sådant förnekande av mänskliga förmågor och egenskaper begränsar designresultaten.

Erkiliç (2011, s. 199) ser från en turkisk horisont både styrkor och svagheter hos UD. De sju principerna "encourage a diversity of solutions that can solve various physical environmental problems" och UD inbjuder till diskussion om sociala, politiska och etiska utmaningar. Men bakom slagordsmässiga uppfattningar om (en) design för alla och en generaliserad (universell) idé om funktionshinder anar hon modernistisk och maskulin determinism. UD som designstrategi och UD som "a critical political discourse of anti-discrimination and human rights" tycker Erkiliç (2011, s. 197) är två motstridiga sätt att resonera. Hur kan produktutveckling och jämlikhetsideologi eller teknik och moralisk socialpolitik förenas? Kan verkligen jämlikhet, rättvisa och inkludering uppnås genom design?

Hamraies (2016) kritik handlar om att UD urvattnar den politiska kampen mot samhällets funktionshindrande krafter och indikerar en förväntan att människor med funktionsnedsättning ska assimileras in i en majoritetskultur. Genom att beskriva UD som "common sense" och god design i allmänhet, som Don Norman gjorde på en stor konferens om UD 1998, och rikta sig till alla människor förnekar UD den specifika erfarenhet som det innebär att leva med funktionsnedsättning och förminskar det politiska kravet på livsnödvändig tillgänglighet. Lid (2020, s. 23) betonar den personliga upplevelsen av tillgänglighet på mikronivå, men framför allt ser hon UD som en etisk samhällsplikt grundad i funktionsrättskonventionen. UD kan fungera som strategi för till exempel stadsplanering och transportsystem på mesonivå men inte minst på makronivå utgå från det faktum att människor är olika. Hon ser UD som en kontextuell och situerad design som tillämpas i verkliga och konkreta situationer som en mängd olika personaliserade helhetslösningar. "Flexibilitet er derfor viktig når universell utforming skal kontekstualiseres" (Lid 2020, s. 59).

4.3 UD i förhållande till tillgänglighet

Knecht (2004) polariserar tillgänglighet som "mandate" kontra UD som "movement", men ofta är de två begreppen och koncepten mer sammanflätade. Iwarsson & Ståhl (2003) finner att tillgänglighet används i åtminstone tre betydelser: 1) som ett relationellt möte mellan omgivningens design och en persons eller grups funktionella kapacitet, 2) som objektiva mått för lägsta acceptabla nivå eller 3) som en paraplyterm för allt som har med människans funktionalitet i miljön att göra. UD står enligt Iwarsson & Ståhl (2003) för designprocesser som fungerar för hela

befolkningen och ligger närmare begreppet användbarhet i betydelsen effektivitet och tillfredsställande upplevelse. UD har en “attitude-oriented process character and less of a concrete, measurable nature”. Iwarsson & Ståhl (2003) ser UD som en attitydförändring i demokratisk och jämlik riktning på samhälls- och medborgarnivå. Det är “an approach to design that incorporates products as well as building features which, to the greatest extent possible, can be used by everyone” (ibid., s.61).

I en artikel från 2016 beskriver Andersson (2016) UD som kontroversiellt och i princip okänt i Sverige. Han ser visserligen ett släktskap mellan UD och synen på funktionshinder som hinder i miljön men uppfattar tillgänglighet som ”key parameter for adjusting architecture, the built environment and other aspects for people with disabilities” (ibid., s.23). Vad han avser med ”the national tripartite definition of accessibility” förklaras inte närmare, men för att koppla tillgänglighet och UD tydligare till användning föreslår Andersson formeln ”accessibility+UD=Universal usability”. En något senare definition av tillgänglighet är Svenska institutet för standarders som den ”utsträckning till vilken produkter, system, tjänster, miljöer och inrättningar kan användas av personer från en population med bredast möjliga spektrum av användarbehov, egenskaper och förmågor för att uppnå identifierade mål i identifierade användningssammanhang” (SIS, 2019, s. 10). Både tillgänglighet och användbarhet förbättras enligt denna standard när mångfalden av behov, egenskaper, förmågor och preferenser beaktas. Då uppstår först tillgång (access) och sedan förståelse av det som händer samt aktivt användande.

Hedvall (2009) utvecklar med hjälp av Cultural-Historical Activity Theory en modell där flera aspekter av tillgänglighet påverkar människors handlande. Vad man gör påverkas inte bara av faktorer i miljön utan också av tillgång till artefakter och andra människors attityder. Man planerar till exempel ofta för en viss tillgänglighet – kanske ringer och kollar i förväg – men stunden kräver ofta en ny form av anpassning och nya strategier relaterade till motiv, vilja och behov. När sedan en liknande situation uppkommer påverkas den av den erhållna erfarenheten. Enligt Lid (2020) är tillgänglighet som den personliga upplevelsen lättare att mäta än UD. UD är en process för att samarbeta för bättre jämlikhet och delaktighet, men också för ökad tillgänglighet på personlig nivå. ”Universell utformning är inte summan av tillgänglighet för flera grupper av människor, utan ett nytt sätt att tänka på och ett nytt sätt att förstå likvärdig tillgänglighet med utgångspunkt i att människor är olika” (ibid., s. 94) (min översättning).

Tillgänglighet kan stå för den upplevelse som personer med funktionsnedsättning har av sin omgivning, men används även för en allmän och bred bas av användare. Bailey & Gkatzidou (2017) anser att alla människor möter samma typer av problem och att betydelsen av tillgänglighet borde gå från tekniska produktkrav till ett

människocentrerat och holistiskt koncept för att ”implement true inclusivity” (ibid., s. 1). Eftersom hinder för användning ofta beror på till exempel brist på lust eller förtroende bör sådana psykologiska och emotionella faktorer ingå i tillgänglighetsbegreppet, precis som det gör inom det alltmer använda user experience (UX). I stället för att associera tillgänglighet med tyngande krav och något som testas av utomstående konsulter strax innan lansering anser Bailey & Gkatzidou (2017) att tillgänglighetskompetensen ska finnas inhouse och vara en naturlig del av utvecklingsarbetet. Samtidigt måste man ha tålamod och kompromissa med företag som inte nått så långt i sin ”tillgänglighetsmognad”.

I den praktiska användningen av begreppen – i till exempel policydokument och rapporter är UD och tillgänglighet enligt Ericsson et al. (2020) ofta synonyma eller komplementära. I FN:s (2007) handbok om funktionsrättskonventionen för parlamentariker står det till exempel “accessible goods, services...” när det refereras till artikel 4:1f om “universellt utformade varor...”. I Sverige är tillgänglighet mer spritt än UD. I Stockholms stads vision för 2040 (Stockholm stad 2019) talas om tillgänglighet för alla men ingenting om UD. Tunström & Löfving (2020) menar dock att UD – som de beskriver som ”ett tillämpat synsätt på social hållbarhet” – används alltmer i de nordiska länderna på bekostnad av tillgänglighet. Samtidigt är även jämlikhet och inkludering viktiga begrepp runtom i Norden, där terminologi och praktik skiljer sig åt mellan länderna trots åratals av samarbete: “...the Nordic region is not coherent. It does not follow the same charter or the same glossary, it is not doing things in the same way everywhere.” (Tunström & Löfving 2020, s. 46).

5 Att förverkliga ett inkluderande samhälle

Enligt Hamraie var det UD:s sju principer (Connell et al. 1997) som ”triggered Universal Design’s proliferation beyond architectural discourses, reaching into new fields of study, areas of application, and across international borders” (Hamraie, 2017, s. 249). Den andra milstolpen för UD var att det skrevs in i funktionsrättskonventionen som antogs av FN 2006. Definitionen i artikel 2 följer Connell et al. (1997) men lägger till design av ”program och tjänster” till det tidigare ”produkter och miljöer”. Att UD idag används i politiska dokument i vitt skilda länder som Australien, Japan, Kanada eller staden Dubai får förmodligen tillskrivas kravet på implementering som ratificerande länder åtar sig. Jag kommer här att redogöra för vad UD står för i funktionsrättskonventionen samt hur UD tolkats i svensk politik.

5.1 UD i funktionsrättskonventionen

FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning (funktionsrättskonventionen) antogs av FN 2006 för att främja, skydda och säkerställa att personer med funktionsnedsättning åtnjuter samma rättigheter och friheter som andra och respekteras utifrån människorättsprincipen om alla människans inneboende värdighet (=dignity, som översatts till svenskans ”värde”). Funktionsrättskonventionen innehåller i princip inga ”nya” rättigheter utan bekräftar de mänskliga rättigheter personer med funktionsnedsättning redan har enligt till exempel FN:s deklaration från 1948 och efterföljande konventioner. Exempelvis ger 1965 års konvention om avskaffande av alla former av rasdiskriminering i artikel 5 alla människor rätt till tillträde (access) till platser och serviceinrättningar som är avsedda för allmänheten. Funktionsrättskonventionen kan ses som ett förtydligande av att detta även gäller människor med funktionsnedsättning.

Genom att belysa flerdimensionell diskriminering av kvinnor med funktionsnedsättning menar Degener (2016) att funktionsrättskonventionen har ett intersektionellt perspektiv. Intersektionell identitet innebär enligt Siebers (2008, s. 28) att olika identiteter och dimensioner av utsatthet överlappar varandra och ömsesidigt påverkar och bygger på varandra. Broderick (2015) pekar på det nya – jämfört med tidigare dokument – i att funktionsnedsättning ses som ett naturligt inslag i den mänskliga mångfalden snarare än avvikelser som bör förändras eller botas. Funktionshinder (disability) definieras inte men betecknas i Inledningsparagraf (e) som ett ”samspel mellan personer med funktionsnedsättningar och hinder som är betingade av attityder och miljö”. Det är dessa hinder och samhällsstrukturer som ska åtgärdas. Inledningsparagraf (m) pekar också på behovet av en mänsklig, social och ekonomisk utveckling där människor med funktionsnedsättning erkänns och respekteras som medmänniskor med ”färdigheter, meriter och förmågor” som bidrar till samhällets välfärd. Enligt artikel 4:3 ska de även involveras för att på ett meningsfullt sätt kunna påverka alla beslut som rör deras liv. Frågor om funktionshinder ska enligt Inledningsparagraf (g) ”mainstreamas” in i samhällets service och välfärdssystem och motsvarande ska alla policyer och program beakta funktionshinderperspektivet (artikel 4:1c). Enligt artikel 19c ska allt som är avsett för allmänheten vara tillgängligt på lika villkor för personer med funktionsnedsättning och svara mot deras behov. Dessa samhällsförändringar kräver enligt artikel 8 utbildningar, kampanjer och medveten kommunikation.

Universell utformning definieras i artikel 2 i funktionsrättskonventionen som:

”[S]ådan utformning av produkter, miljöer, program och tjänster att de ska kunna användas av alla i största möjliga utsträckning utan behov av anpassning eller specialutformning. Universell utformning ska inte utesluta hjälpmedel för enskilda grupper av personer med funktionsnedsättning där så behövs.” (min översättning, den officiella svenska översättningen är något annorlunda)

De Allmänna principerna i artikel 3 bygger på respekt för olikheter men också på att miljöer görs tillgängliga så att alla kan åtnjuta sina rättigheter på ett jämlikt sätt – alltså inte lika behandling utan likvärdighet. Tillgänglighetsprincipen innebär att det som i samhällets allmänna och privata organisation förhindrar åtnjutandet av rättigheterna ska elimineras för att ge förutsättningar för självbestämmande samt full och jämlik delaktighet i ett inkluderande samhälle. Staterna ska enligt Åtaganden i artikel 4:1f:

”genomföra eller främja forskning och utveckling av universellt utformade produkter, tjänster, utrustning och anläggningar enligt definitionerna i artikel 2 i denna konvention, som skulle fordra minsta möjliga anpassning och lägsta kostnad för att

tillmötesgå de särskilda behoven hos en person med funktionsnedsättning, att främja tillgängligheten till och användningen av dem samt att främja universell utformning vid utveckling av normer och riktlinjer”.

Artikel 9 om Tillgänglighet förtydligar själva rättigheten som likvärdig tillgång/tillträde (access) och tillgänglighet som en förutsättning för att jämlikt med andra kunna åtnjuta sina medborgerliga, politiska, ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter och vara fullt delaktig i samhället, till exempel arbeta. Miljöer och anläggningar, offentlig kommunikation, bostäder, arbetsplatser, transportsystem, informations- och kommunikationsteknik (IKT) och andra tjänster, särskilt nya tekniska system, som är öppna för allmänheten ska vara tillgängliga för alla, inte bara ”vid behov”. Det innebär information i olika format, minimikrav, riktlinjer och utbildning, men ibland även ”assistans och annan personlig service, däribland ledsagare, lektörer och yrkesverksamma teckenspråkstolkare”.

Allmänna kommentarer är FN-kommittéernas förklaringar till hur konventionerna bör tillämpas. I de kommentarer som hittills publicerats gällande funktionsrättskonventionen finns hänvisningar till UD som delvis varierar och speglar en pågående konceptutveckling. Här görs en kort summering:

- Allmän kommentar nr 2 om tillgänglighet (Myndigheten för delaktighet 2016b): Full och likvärdig ”access” för alla människor säkras genom strikt tillämpning av UD för nya varor, produkter, anläggningar, teknologier och tjänster (punkt 16), eftersom ”universell utformning gör samhället tillgängligt för alla”. Utöver detta måste det finnas en tidplan för att gradvis men ovillkorligt göra redan befintliga miljöer tillgängliga. Individerna har sedan rätt till skälig anpassning av situationen för att få tillträde på lika villkor som andra och inte utsättas för diskriminering. Kommentaren förespråkar tydliga standarder för tillgänglighet och samarbete med funktionsrättsrörelsen.
- Allmän kommentar nr 4 om inkluderande utbildning (Myndigheten för delaktighet 2017): Staterna ska ”omgående införa universell utformning” och ”sanktioner mot att bygga någon som helst framtida utbildningsinfrastruktur som är otillgänglig” (punkt 22). Staterna uppmanas att tillämpa ”universal design for learning” (UDL) för att hjälpa personal att skapa flexibla lärmiljöer och möta olika behov hos alla elever. UDL sammanfattas i punkt 25 som att:

”...varje studerande lär sig på sitt unika sätt. Det innefattar att utveckla flexibla inlärningssätt, skapa engagerande klassrumsmiljöer, upprätthålla höga förväntningar på alla studerande och samtidigt tillåta olika sätt att uppfylla förväntningarna, stärka

lärarna i att se sina undervisningsmetoder på nya sätt samt fokusera på utbildningens resultat för alla, däribland personer med funktionsnedsättning.”

- Allmän kommentar nr 5 om självständigt liv i samhällsgemenskapen (Myndigheten för delaktighet 2020a): Personer med funktionsnedsättning har rätt att bo var, hur och med vem man vill. Samhället ska med infrastruktur, stadsplaneringsregler, tillgänglighetsnormer för bostäder och ”normer för universell utformning i en rad olika sektorer” investera i människors självständighet och självbestämmande. Byggnormer ska överensstämma med principerna om universell utformning och ”paketlösningar” där man förväntas bo med andra mot sin vilja eller krav på att ingå i särskilda boendearrangemang för att få stöd avfärdas.
- Allmän kommentar nr 6 om jämlikhet och icke-diskriminering (Myndigheten för delaktighet 2020b): Staterna ska proaktivt arbete ske med ”accessibility through universal design or assistive technologies” för att uppnå en ”inclusive equality” där marginaliserade grupper involveras.
- Allmän kommentar nr 7 om aktiv involvering (FN 2018): Funktionshinderfrågor ska mainstreamas genom ”inclusive policies” där funktionsrättsorganisationer involveras på ett aktivt sätt i både ”decision-making processes” och ”the universal design process” när det gäller till exempel tillgänglighetskrav och budgetplanering.

Enligt Broderick går begreppet UD i funktionsrättskonventionen ”far beyond an accommodation mandate to recognise the inherent diversity of individuals” (2015, s. 139). Det handlar om att acceptera mångfald och olikheter men också förändra samhällsstrukturer på ett sätt som gynnar allas delaktighet och minskar behovet av individuella anpassningar. UD “envisages inclusionary structures that facilitate full and effective participation in society” (ibid.).

5.2 UD i svensk politik

I Norge introducerades UD i lagstiftning redan före 2006 (Rygg et al. 2016) och landet är inne på sin femte nationella handlingsplan för genomförande av UD (Bufdir 2020). I Sverige har utvecklingen varit en annan. Tillgänglighetskrav har funnits i bygglagstiftningen sedan 1966 och 1987 års plan- och bygglag syftade till att göra hela samhället tillgängligt och användbart. Enligt riksdagens handlingsprogram från år 2000 (Socialdepartementet 2000) skulle ”design for all” genomsyra svensk

arkitektur och design och att ”enkelt avhjälpta hinder” skulle tas bort till 2010. Sedan 2019 gäller även EU:s tillgänglighetsdirektiv (European Union 2019) som lag med förordande i skäl nr. 50 av UD eller Design för alla som ”approach”.

Funktionsrättskonventionens artikel 5 om jämlikhet och icke-diskriminering kan kopplas till 2015 års lagstiftning om underlåtenhet att vidta skäliga åtgärder som en form av diskriminering. Detta föregicks av utredningen Bortom fagert tal om ”en framtida politik för ett universellt utformat Sverige” (Kulturdepartementet 2010, s. 228). Här beskrivs UD som ett perspektivskifte från särskilda åtgärder för människor med funktionsnedsättning till genomtänkta lösningar för så många som möjligt utifrån insikten att ”alla människor är olika och har varierande förutsättningar och behov, såväl sinsemellan som under olika skeden i livet”. Utredaren beklagade att funktionshinderspolitik ses som ett separat område och att all den tillgänglighet och anpassning som hela tiden pågår inte rör alla människor. ”Tillgänglighet bör inte ses som något som ska åstadkommas för att tillfredsställa behovet just hos personer med funktionsnedsättning. I stället är det fråga om att skapa förhållanden i samhällets alla verksamhetsdelar som är funktionella för alla” (ibid.).

Myndigheten för delaktighet (2016a) betonar i sin rapport om en ny funktionshindersstrategi att inkludering påskyndas när nya lösningar utformas enligt UD och präglas av användarmedverkan. Dåvarande Handikappförbunden (2016) besvarar rapporten med att UD bör vara en grundprincip i politiken, men också att det behövs mätbara mål, resultatindikatorer och ”konkreta åtgärder för att integrera universell utformning i samhällsplaneringen”. Processen ledde fram till den funktionshinderspolitiska strategi som antogs 2017 för åren 2018 till 2025 (Socialdepartementet 2017). Enligt den ska ”tillämpningen av principen universell utformning” (ibid., s. 28) stärka förutsättningarna att nå det funktionshinderspolitiska målet att nå ”jämlikhet i levnadsvillkor och full delaktighet i samhället för personer med funktionsnedsättning i ett samhälle med mångfald som grund” (ibid., s. 22). Regeringens ambition var enligt detta dokument att prioritera UD som inriktning i funktionshinderspolitiken i meningen vägledning för att undvika onödiga hinder men inte som någon tvingande formell regel eller extra kostnad. Beskrivningen av UD innehåller såväl medvetenhet om mänsklig variation och att samhället ska kunna användas av alla som att det just är personer med funktionsnedsättning som ska bli delaktiga och ges ”möjlighet att verka i vardagen på samma villkor som människor utan funktionsnedsättning” (ibid, s. 28).

Socialdepartementet (2019) föreslog hur strategin skulle verkställas samt undersökte UD:s potential, först som huvudstrategi men i slutrapporten som en vägledande princip vid sidan av successivt borttagande av tillgänglighetsbrister, individstöd samt skälig anpassning vid behov för att undvika diskriminering. Utredaren menar också

att ett universellt utformat samhälle innebär social hållbarhet i och med att planeringen görs utifrån alla olikheter och att ”lösningar som är nödvändiga för vissa oftast är till nytta också för andra.” (ibid., s. 172).

Förutom inom funktionshinderspolitiken nämns UD i 2016 års forskningsproposition (Utbildningsdepartementet) där även det nya begreppet ”tillgänglighetsdesign” introduceras. Det bör enligt Vinnova (2019) både förstås som ett intersektionellt helhetsperspektiv och fokus på de behov personer med funktionsnedsättning har, eftersom dessa annars riskerar att nedprioriteras. Det behövs till exempel innovation av icke-stigmatiserande hjälpmedel som en ”del av helhetslösningen”. 2018 års proposition om gestaltad livsmiljö, alltså arkitektur och design (prop 2017/18:110) betonar förutom utformning ”med tanke på människors olika förutsättningar” även flexibilitet och ”att kunna variera användningsområden”. UD nämns även i vägledande dokument som regeringens upphandlingsstrategi (Finansdepartementet 2016) och strategin för standardisering (Regeringen 2018). Dessutom ska ”principen om universell utformning och tillgänglighet” vara utgångspunkt för Sveriges kommuner och regioners (2017) miljöer och verksamheter. I Agenda 2030 om de globala utvecklingsmålen innehåller Mål 11 om städer och bosättningar delmål 11:7 om att människor ska ha ”universal access” till grönområden och offentliga platser. Flera mål i Agenda 2030 skulle kunna kopplas till UD som ett processtänk för att inkludera alla och Funktionsrätt Sverige (2019) kopplar UD till Agenda 2030 och devisen att ingen ska lämnas utanför.

6 Teoretiskt ramverk

Mitt förhållningssätt till det framtagna forskningsmaterialet är tolkande och jag inleder därför teoriavsnittet med hermeneutikens kunskapssyn och tar därefter upp pragmatism och mer specifikt semiotik eftersom den begreppsapparaten används i diskussionskapitlet. Eftersom UD är en del av genomförandet av funktionsrättskonventionen kommer teorier om förändring av normer och praktiker att beröras. Förändring genom lagar och policyer är relevant eftersom UD relaterar till policyprocesser men även till lagstiftning om bland annat tillgänglighet. Slutligen ges en kort introduktion till teorier om funktionsnedsättningar och funktionshinder, då detta ofrånkomligen är ett genomgående tema i uppsatsen.

6.1 Förståelse genom tolkning

Hermeneutiken kan ses som en reaktion mot reduktionistisk vetenskap som renodlar vissa aspekter och delar upp allt i distinktioner (Porter & Robinson 2011). Det hermeneutiska förhållningssättet går ut på att i stället förena och dra in så många aspekter som möjligt till en helhet. En av dessa aspekter är den egna erfarenheten. Enligt Alvesson & Sköldbärgs (2009) reflekterande metodologi måste forskaren vara medveten om sina förförståelser, förväntningar och fördomar, som både kan skymma sikten men också vara till hjälp för att förstå de involverade forskningspersonerna bättre och därmed kasta ljus över resultatet. Bourdieu (2003) menade att blicken på den kultur han studerade i Algeriet skärptes genom hans egna barndomsminnen. På liknande sätt kan det vara en hjälp att ha en egen funktionsnedsättning och ha mött funktionshinder i vardagen när man ska sätta sig in i upplevelser av diskriminering och utanförskap, men det ska inte ses som någon magisk nyckel till kunskap.

Hermeneutik har kallats "the art of understanding" men också "the art of avoiding misunderstanding" (Porter & Robinson 2011, s. 8 och 30). Förståelsen är ingen mystisk introspektion utan en kunskap som bygger på erfarenhet, i detta fall på ett framtaget forskningsmaterial. Men erfarenheten påverkas av tidigare erfarenheter och att dra in nya erfarenheter och integrera dem till en helhet bygger på en medvetenhet

om att vi aldrig kan ställa oss utanför oss själva och vår "way of being" men också på öppenhet för att "risk our beliefs, assumptions, and desires, allowing ourselves to be caught up in the event of interpretation if we want to truly understand" (ibid., s. 10).

Att förstå med hjälp av tolkning ska inte ses som någon exakt teknik för att få rätta eller sanna svar, Helhetsförståelsen växer fram genom en pendelrörelse mellan egna förförståelser och gissningar och detaljerna i texten. Förståelsen av detaljerna utvecklar i sin tur helheten, enligt den hermeneutiska cirkeln, eller snarare spiralen. Den som tolkar utgår från sin position men ska enligt Porter & Robinson (2011) låta sig dras in i textens egen värld och vad orden betytt i sitt ursprungliga sammanhang för att sedan tolka vad de betyder för tillämpning och praktik. Alvesson & Skoldberg (2009) talar om en "dialog" med materialet som börjar redan i intervjumötet och fortsätter i diskussion och slutsatser. Deltagarna kan därmed ses som medskapare i kunskapsproduktionen.

6.2 Pragmatism och semiotik

För att diskutera hur begrepp används och vilken betydelse de ges har pragmatismens syn på kunskap och tolkning av begrepp och ting varit till hjälp. Hermeneutik och pragmatism förenas i ifrågasättandet av den uppdelning av kropp och intellekt som förknippas med grekisk filosofi och exempelvis 1600-talsfilosofen Descartes. Men redan under hans tid luckrades dualismen upp. Filosofen Spinoza arbetade samtidigt praktiskt med optik och astronomen Tycho Brahe designade på Ven de instrument han behövde för teorierna om universum (Wettergren & Jamison 2006). Efter den franska revolutionen inrättades École Polytechnique som banande väg för en positivistisk vetenskap i samhällets tjänst. I USA framträdde på 1800-talet en filosofisk "pragmatism" som undersökte praktikens konsekvenser och hur kunskap beror av den situation och det sammanhang den uppstår ur och att den används av olika intressenter för olika syften.

En av pragmatismens mest framträdande företrädare var Dewey (2005) som såg kropp och själ, förnuft och känsla, tanke och handling eller teori och praktik, ande och materia som helheter. Att vi från en separat vilja formar en tanke som materialiserar sig till en handling såg han som ett närmast magiskt tänkande. Tankar, idéer och kunskap bygger i stället på erfarenhet (experience) och på de handlingar och vanor vi lär oss och förvärvar genom livet. Kunskap uppstår när vanorna bryts och vi tvingas till omprövning. Enligt Rylander (2012) studerade Dewey problemlösning genom att undersöka konstnärligt experimenterande med skisser och prototyper och hur skapandeprocessen ger konstverket dess mening. Det logiska tänkandet bör inte

skiljas från känslor eller handens och blickens rörelser utan ses som en helhet. Detta liknar enligt Rylander (2012, s. 31) vad Cross (2011) kallar ”the designerly way of knowing”, där kunskap genereras med hjälp av artefakter och kan förkroppsligas med till exempel kroppars och bilders språk (Borgdorff et al. 2019). Konst och andra estetiska upplevelser förkroppsligar enligt Dewey ofta kunskap bättre än språket som hackar sönder medvetandet.

Både språk och konstnärliga uttryck består av tecken och signaler som ”föreställer” något eller pekar mot något. Kjörup (2004) påpekar att vi kommunicerar med hjälp av ting och att tingen talar till oss genom de betydelse de ges. Peirce formulerade redan på 1800-talet den så kallade semiotiska triangeln som består av 1) tecken, 2) referent och 3) interpretant (Rylander 2012). Tecken kan vara symboler (till exempel ord), ikoner eller index som indikerar något som givetvis också kan vara något abstrakt. Mellan tecken och referent sker sedan en tolkning som ger betydelse (meaning) åt tecknet. Tecknen uppkommer först när de används. Spår i snön blir inte tecken förrän någon börjar fundera över vad spåren betyder (Kjörup 2004). Ikoner och index kan ha ganska givna betydelse medan språk och andra symboler är något som lärs in genom kulturella och sociala sammanhang. Saussure har bidragit med begreppen denotation för det innehåll som tecknet pekar på och konnotation för tecknets uttryck och kopplingar till andra tecken (ibid.). Rønneberg, Næss & Øritsland (2009) beskriver hur till exempel hjälpmedel har en ”affordance” (det som är möjligt att ha det till), ”denotation” (vad det används till) och ”konnotation” (vad användningen säger eller hur den tolkas). En vit käpp är tecken för en viss funktionsnedsättning men kan också ha konnotationer av till exempel stigma, men av den som använder den kanske frihet och till och med stolthet. Saussure betonade också att språket är diakront, det vill säga ändrar sig över tid och rum (Kjörup 2004). Jag kommer att använda mig av semiotiken för att diskutera hur UD används som begrepp och vad det refererar till. De olika betydelse som alstras i spänningsfältet mellan tecken och referent tycker jag bidrar till förståelsen av olika intressekonflikter och missförstånd.

6.3 Teorier om förändringsprocesser i samhället

Eftersom jag kommer att diskutera UD som en del av den samhällsförändring som funktionsrättskonventionen syftar till är det på sin plats med några referenser till forskning om hur normer och praktiker förändras samt vilken roll som människorättsdokument, lagar och policyer har för förändringsprocesser i samhället. Vad menas för det första med normer? Enligt Hydén (2002) är det normer som styr

hur vi bedömer vår omvärld och agerar i olika situationer. Han definierar normer som grundläggande beståndsdelar i handlingsystem som finns på olika nivåer och skiljer sig åt mellan olika samhällsområden. För Baier et al. (2018) är normer handlingsanvisningar som beskriver hur saker och ting är eller föreskriver lämpliga handlingar. Denna breda syn på normer är en annan än den som återfinns inom den svenska normkritiken som mer fokuserar på den begränsande och destruktiva funktion vissa sociala normer kan ha (Mery Karlsson 2020). Normer kan dock mer allmänt ses som helt nödvändiga handlingsanvisningar eftersom vi inte skulle kunna överväga och resonera om varje handling. Normer står enligt Hydén (2002) också i konflikt med varandra och används för makt och kontroll. De förändras enligt Baier et al. (2018) snabbt på individnivå men trögare på samhällsnivå. Det betyder att det som först uppfattas som norm bland människor senare legitimeras i lagar och regler.

De mänskliga rättigheterna (MR) räknas juridiskt till folkrätten, men grundas på politiska och etiska överenskommelser om respekt för människans värdighet. MR-systemet innefattar både ”mjuka” deklARATIONER och handlingsplaner och juridiska bindande fördrag och traktater. Enligt Bring et al. (2020) gällde i början av 1900-talet konventioner och andra internationella överenskommelser direkt som nationell lag men staterna i FN ville att varje land skulle besluta om att antingen inkorporera konventioner rakt av eller successivt transformera innehållet till nationell lag, även om ”fördragskonform tolkning” alltid är möjlig. Lagar kan sedan förtydligas genom regeringens förordningar och myndigheters föreskrifter. Exempel på olika typer av lagar är enligt Bengtsson (2005) Socialtjänstlagen som är en målrational lag medan Lagen som stöd och service till vissa funktionshindrade (LSS) är normrationell.

Rättens utveckling har enligt Hydén (2002) gått från formell rätt över materiell rätt till dagens reflexiva rätt där branscherna tänks reglera sig själva och konflikter lösas genom samtal i stället för rättstvister. Sveriges plan- och bygglag (2010) hade tidigare detaljkrav men bygger numera på funktionskrav och ett övergripande krav på “en från social synpunkt god livsmiljö som är tillgänglig och användbar för alla samhällsgrupper” samt tillgänglighet och användbarhet för personer med nedsatt rörelse- och orienteringsförmåga. Funktionskrav för tillgänglighet är det vanliga i Europa, men i ett brev angående EU:s tillgänglighetsdirektiv kritiserar David Capozzi från US Access board (2016) icke-specifika och målinriktade funktionskrav för att lämna öppet för mått och funktioner som bara kan utvärderas på ett övergripande sätt. Han exemplifierar med hur ett funktionellt tillgänglighetskrav på uttagsautomater i USA resulterade i en oanvändbar produkt som först när kraven förtydligats blev användbar för bland annat synskadade. Utöver lagarna finns allmänna råd och standarder som är frivilliga lösningsförslag men ändå ofta uppfattas som styrande och normerande, något som till exempel Boverket (2020) tycker är

problematiskt. Samtidigt pekar Boverket (2018) på bristfällig efterlevnad av plan- och bygglagens krav på att åtgärda och avlägsna ”enkelt avhjälpta hinder” i publika lokaler och på allmänna platser. Det beror på oklarhet om vem som är ansvarig – fastighetsägare eller verksamhetsutövare – och vilka ändringar som egentligen krävs eftersom det i varje fall ska göras en obligatorisk bedömning av den ekonomiska rimligheten i åtgärderna.

Tanken att normer kan förändras genom lagstiftning uttrycktes till exempel i samband med att Sverige ratificerade funktionsrättskonventionen (Socialdepartementet 2008: ss. 28 och 43). Nya lagar skulle ”medvetandegöra” allmänhet och myndigheter om bland annat UD, som regeringen menar ”rimmar väl med ... lagen om förbud och andra åtgärder mot diskriminering”. Hur går det då till när och om lagar förändrar normer och beteenden? Är det en viss typ av lagar som har denna effekt? Handlar det om möjligheten att utvärdera förändringen? Myndigheten för delaktighet (2016c) menar i en utvärdering av funktionshinderspolitiken att problemet är brist på uppföljning och tillsyn. När det gäller sanktioner menar Hydén (2002) att vissa fungerar nästan automatiskt genom att den som till exempel inte producerar något enligt standarderna inte heller får något sålt. Däremot menar han att viten och böter bygger på en idé om människor och institutioner som rationellt styrbara genom betingning och straff. Svenaeus (2017) förespråkar hårda sanktioner mot diskriminering men menar att nuvarande svenska skadeståndsnivåer är så låga att de inte leder till någon beteendeförändring.

Dworkin (1978) kritiserade synen på lagar som följbara utan inblandning av känslor och värderingar. Vid sidan av reglerna diskuterade han de principer lagarna grundas i, till exempel rättvisa. Sådana principer kan ses som normer som uttrycker samhällets mål och riktning för ett handlande. Policyer betraktade han som ett slags standarder för att uppnå samhällets mål. Hill (2007) definierar policyer som handlingslinjer i enlighet med principer. Policyprocesser är reform- och förändringsprocesser som kan tolkas som både bottom-up eller top-down, även om det aldrig är så enkelt att politiker kan beställa något som sedan utförs av myndigheter. En framgångsrik förändringsprocess förutsätter ett folkligt stöd, till exempel kanaliserat genom civilsamhällets policyentreprenörer och agendasättare (ibid.). Processerna kan styras på tre sätt: utifrån makt och auktoritet med tydlig policy, order och regler; affärsmässigt med marknadsvillkor och service eller utifrån övertalning med levande policy, nätverk och samråd. Både vid målstyrning och resultatstyrning finns enligt Hill stort utrymme för metodval och maktfördelning under processens gång.

Alla forskare är inte övertygade om att det överhuvudtaget går att styra samhället (Bengtsson 2005). Enligt Hydén (2002) är rättssystemet dåligt på att förändra normer. Lagar utgör bara en liten del av alla normer och när de verkar måste hänsyn

även tas till andra normer. Han nämner skolan där det förutom flera lagar även finns starka åsikter och förväntningar från till exempel föräldrar som en verksamhet måste ta hänsyn till. Rättens funktion är snarare att tolka och tillämpa de normer som redan finns i samhället. Lagen ska reglera fenomen i samhället men eftersom dessa och inte minst tekniken förändras så snabbt är lagar inte sällan redan föråldrade och därmed svåra att tillämpa när den långa processen fram till lagstiftning är i mål. Hydén konstaterar att lagar ofta lovar mer än de åstadkommer och att ekonomiska krafter ofta är starkare. Hill (2007) refererar också forskare som ser policyer som ett slags skräpprodukt som kommer ut när förändring redan är genomförd. Inte sällan fyller lagar och policyer en symbolisk funktion för att tillfredsställa något intresse eller lugna opinionen.

Pragmatikern Dewey (2005) vänder på vår vanliga föreställning att tankar leder till handling, normer till beteende. I stället utgår han från handlingarna. Sådant som vi kallar motiv eller god vilja är egentligen bara etiketter vi sätter på handlingar. En teoretisk tanke förändrar enligt Dewey på sin höjd vad som sker på bibliotek och laboratorier, inte samhället i stort. Handlingar är inlärd vanor, instinkter och impulser. Normerna växer fram och in i samhällets institutioner men det finns ingen ”tanke” bakom dem. Språket är till exempel framväxt ur ett ”irrationellt lallande”. Designforskningen har byggt vidare på detta och de teorier om praktiker som enligt Spaargaren (2011) har sitt ursprung i Bourdieus ambition att med hjälp av begreppet praktik överbrygga klyftan mellan de två uppfattningarna att samhällets aktörer antingen är fria aktörer på en spelplan eller fångar i strukturer eller system. Spaargaren (2011) har studerat varför miljövänlig konsumtionspraktik inte slagit igenom trots enkätsvar om medvetenhet, statliga informationskampanjer och policystrategier.

Fler designforskare vill bidra till samhällets policyprocesser. Enligt Kimbell (2017) kan design bidra med att hantera själva orsakerna till problemen, inte bara symptomen. Bason menar att ”design offers a different way for policymaking to be done” (2011, s. 3) och poängterar designens sätt att omvandla det aktuella till ”preferred situations” genom att adressera behov och skapa lustfyllda upplevelser. Irwin (2015) har lanserat Transition Design som ett bidrag till att bortom tjänste- och innovationsdesign lösa vår tids “wicked problems”. Hon ser design som “planned course of action” men betonar att dagens komplexa och dynamiska system också kräver att designer rannsakar sina egna värderingar och roller i förändringsarbetet genom att ständigt lära nytt och söka kunskap på många områden. I Sverige har Ehn et al. (2014) betonat den demokratiska potentialen hos ”user-driven design”, men Emilson (2014) menar att designen inte kan lösa allt. Även Dorst (2019) frågar sig om det verkligen går att lösa dagens komplexa samhällsproblem med traditionell problemlösningsdesign. I så fall måste frågor om *vad* och *hur* vävas samman så att

man inte ser en enda lösning framför sig utan “bring the whole system forward into a more desired state” (ibid.). Dorst nämner som positivt exempel ett nederländskt designprojekt för att reformera psykiatrin som pågick under flera år, involverade många intressentgrupper och använde en uppsjö av olika metoder.

6.4 Teorier om funktionshinder

Som framgår av kapitel 4 har UD en intersektionell och inkluderande ambition bortom den binära kategoriseringen i människor med och utan funktionsnedsättning. Däremot spelar erfarenhet av funktionshinder stor roll för UD, inte minst som ”test” på god design. Erkiliç (2011, s. 183) menar till och med att UD drivs av frågor om funktionshinder. Det är därför nödvändigt att förklara hur jag använder dessa begrepp. Jag utgår från Socialstyrelsens (2007) definition av funktionshinder som ”begränsning som en funktionsnedsättning innebär för en person i relation till omgivningen”. När jag avser ”nedsättning av fysisk, psykisk eller intellektuell funktionsförmåga” (ibid.) använder jag funktionsnedsättning. Engelskans disability översätts i regel till funktionshinder och impairment till funktionsnedsättning, även om denna diskussion kan kompliceras ytterligare, med till exempel Michael Olivers begrepp ”disablement” för funktionshindrande processer (Degener 2016) och Kitchins (1998) “disablist practices” (funktionshindrade praktik) där stadsrum och annan rumslighet organiseras så att vissa människor placeras utanför och därmed socialt ”sätts på plats”.

Förståelsen av vad funktionshinder är och hur de kan motverkas kan enligt Traustadóttir (2009) delas upp i tre huvudriktningar.

- *Den nordiska relationella modellen* (miljörelativa) spåras till 1960-talets normaliseringsideologi och välfärdsstatens kompenserande stöd i vissa livssituationer. De nordiska språken återspeglar att det inte görs någon tydlig åtskillnad mellan funktionsnedsättning och funktionshinder.
- *Den amerikanska minoritetsmodellen* som liknar personer med funktionsnedsättning vid en etnisk minoritetsgrupp där man stöttar varandra internt och i yttersta fall gå till domstol för individens och gruppens rättigheter.
- *Den brittiska sociala modellen* med ursprung i 1970-talets emancipatoriska kamp mot samhälleliga hinder för den förtryckta samhällsgruppen ”disabled people”. Här skiljs mellan kroppsliga funktionsnedsättningar (impairment)

och samhällets inskränkande, utestängande och förtryckande organisering (disability). Individuella funktionsnedsättningar är underordnade funktionshinder som är den samlande kraften för vad en av grundarna (Mike Oliver) kallat ”a pragmatic attempt to identify and address issues that can be changed through collective action” (Bruce 2014, s. 51).

Utöver dessa finns flera andra ”modeller”. Broderich nämner en “universalist approach” där ”universal access to society for all individuals” (2015, s. 27) är målet och policyer ska utformas för den mänskliga mångfalden i stället för avgränsade grupper. En liknande modell är Degeners (2016) ”human rights model” som utgår från den sociala modellen men utvecklar och går bortom denna genom att inte utgå från några medicinska aspekter utan från den moraliska människorättsprincipen om varje människas inneboende värdighet. Människorättsmodellen utgår liksom den sociala modellen från att det är funktionshinder i sig att inte ge personer med funktionsnedsättning samma tillgång till samhället som andra, men Degener (2016) menar att medan den sociala modellen förklarar detta kommer människorättsmodellen med en ”roadmap for change”. Kampen får inte stanna vid vare sig juridiska antidiskrimineringslagar eller materiella krav på sociala och ekonomiska rättigheter utan måste inrikta sig på ett erkännande som en del av samhällets mångfald.

Den “medicinska modell” som den sociala modellen kritiserar och tar spjörn emot kan enligt Grue (2015) ses mer som en ”måltavla” än ett användbart eller produktivt koncept. Begreppet förekommer i princip bara inom Disability studies och ingen har hittills framträtt som förespråkare av denna modell. Däremot var WHO:s (2001) klassifikationen av funktionstillstånd, funktionshinder och hälsa ett försök att kombinera den sociala och medicinska modellen. UD har beskrivits som både social och medicinsk modell. Winance (2014, s. 1336) menar att UD “pushes to the limits the separation between impairment and disability, the separation between the body/subjective experience and the environment/policy”, medan Imrie (2012) associerar UD med ”the medical model” på grund av intresset för människors fysiska och mentala attribut. Enligt Bruce (2014, s. 357) strävar alla modeller på olika sätt efter UD i meningen ”move away from individualised segregated solutions and services in the realisation of the enjoyment of life opportunities”.

Funktionshinder uppstår till skillnad från funktionsnedsättning i situationen och kan inträffa för alla människor beroende på omständigheter. Den redan refererade inledningsparagrafen (e) i funktionsrättskonventionen relaterar disability till just ”hinder” (barriers). Enligt Bowe (1978, refererad i Traustadóttir 2009, s. 15) kan hinder vara arkitektoniska, attitydmässiga, kunskapsmässiga, legala, yrkesmässiga eller personliga. Som Steinfeld & Maisel (2012) påpekar kan en och samma företeelse

innebära olika hinder för olika personer i olika situationer. Dörrar är skapade för att vara just hinder i princip hela tiden, men måste också kunna gå att ta sig igenom – av alla – när så är nödvändigt.

Distinktionen som enligt Traustadóttir (2009) bland annat görs i den sociala modellen mellan å ena sidan individ och funktionsnedsättning och å andra miljö och funktionshinder är viktig för att förstå varför UD ibland uppfattas som motsatt till individuella anpassningar och hjälpmedel. Enligt Grue (2015, s. 56) anses ibland hjälpmedel ”augment the capabilities of individual bodies” och kan därmed uppfattas som kroppsnära design i motsättning till att förändra miljön. Visserligen finns vissa hjälpmedel i och på kroppen, men också för användning i vissa situationer. Att skilja på människa och miljö är en omöjlighet. Artefakter får omgivningen att fungera bättre för olika syften. Hjälpmedel är enligt Roulstone (2013, s. 132) “technologies of independence” som ”allows an individual to perform a task they would otherwise be unable to do, or increase the ease and safety with which the task can be performed”. Enligt Winance (2014) upprättar (tekniska) artefakter och anpassningar länkar mellan miljön och personens egenskaper och attribut. Funktionshinder uppstår i dessa kopplingar som för samman människa och omgivning.

7 Metoder

För att nå syftet har kvalitativa semistrukturerade intervjuer (Kvale 1996), en gruppintervju (Halkier & Torhell 2010) och en workshop (Westerlund 2009) genomförts. Som underlag för den första artikeln låg åtta intervjuer med personer som på olika sätt har en professionell relation till UD. Inför den andra artikeln genomfördes en gruppintervju med sex personer och en workshop med åtta deltagare, som förutom professionella också innefattade aktivister och personer som involverats i designprocesser. Det sammanfattande begreppet för intervjupersoner och workshopdeltagare är deltagare.

7.1 Urval och mångfald bland deltagarna

Deltagarna har valts ut enligt vad till exempel Yin (2013) och Kvale (1996) betecknar som strategiskt urval där personer som antas ha anledning att förhålla sig till ämnet tillfrågas. Deltagarna arbetar på olika sätt professionellt med frågor om UD eller antogs genom sin yrkesroll eller aktivism besitta kunskap om och/eller intresse för UD samt för att delta i en intervju eller workshop. Grundurvalet för de individuella intervjuerna kompletterades med personer som fanns i åtanke från början men som tillfrågades efterhand i syfte att vidga materialet med kompletterande perspektiv. Att någon till exempel uttryckt sig skeptiskt om UD men ändå bedömdes kunna relatera till ämnet kunde utgöra en grund för att tillfrågas. Till enskild intervju tackade en person nej med hänvisning till bristande kunskap, även om det betonades att ingående kunskap inte var ett krav.

Till workshoppen gjordes en öppen inbjudan till personer som deltagit i Rätt från börjans seminarier och studiecirklar. Målgruppen beskrevs i inbjudan som ”alla som funderat på och jobbat med frågor om inkludering, tillgänglighet eller universell utformning inom något av områdena bostäder, arbetsliv och utbildning”. Direkt inkom många intresseanmälningar med efterfrågad motivation, men enbart från kvinnor och därför gjordes en ansträngning att nå män. En av kvinnorna ombads då att avstå. För gruppintervjun och workshoppen söktes en balans mellan personer som

är engagerade i frågor om bostäder, arbetsliv och utbildning. Medan deltagarna i gruppintervjun till övervägande del var engagerade i att förmedla och förespråka UD hade deltagarna i workshoppen genom sina erfarenheter mer av ett användarperspektiv genom att ha varit involverade i processer på till exempel arbetet, i bostadsområdet eller genom studier.

En variation i förhållningssätt och kunskapsbakgrund har eftersträfvats. För att uppnå en bredd av intressentperspektiv användes modellen Quadruple helix som utvecklats av Carayannis & Campbell (2009). De delar in samhällsintressen i fyra kunskapsområden ("areas of knowledge") i akademi (UNI), civilsamhälle (CIV), näringsliv (IND) och politik (GOV). Någon tydlig uppdelning efter antal personer går inte att göra eftersom vissa deltagare hade erfarenhet från flera fält. Någon kan till exempel genom långt och innehållsrikt liv ha erfarenhet av alla fyra kunskapsområdena. Yrken bland deltagarna var bland annat forskare, arkitekter, designer, statstjänstemän eller lärare. De flesta hade en professionell relation till UD, även om yrkesutövningen inte stod i fokus. Den geografiska spridningen hade viss övervikt för området kring Stockholm, men också personer från västra, södra och norra Sverige deltog, även om förmodligen storstadsregioner dominerade över landsbygd vad gäller deltagarnas bostadsorter. Att gruppintervju och workshop genomfördes digitalt gjorde det enklare (och mindre påtagligt) för personer utanför huvudstadsregionen (där doktoranden bor) att delta. Åldersspannet var koncentrerat kring 40 till 60 år, men den yngsta var kring 30 och den äldsta kring 70. Uppgifter om yrke, ålder och bostadsort var inte något som registrerades men framkom genom intervjuerna. För att just åsikterna, argumenten och redogörelserna ska framträda tydligare har inga namn på deltagarna eller var de arbetar eller har sin ideologiska hemvist tagits med. Slutligen kan ett metodologiskt dilemma med strategiskt urval vara att deltagarna därmed är kända av forskaren sedan tidigare och kan ha någon form av relation till denne. Det var dock inte fråga om nära relationer.

Deltagarna har i den förberedande informationen och vid introduktionen uppmanats att inte se sig som representanter för det företag eller den organisation man verkar inom, utan dela med sig av egna erfarenheter och uppfattningar. Vikten av ärlighet betonades i både inbjudan och introduktion och intrycket var att deltagarna medverkade med uppsåtet att delge sina uppfattningar och bidra till forskningsfältet. Likväl finns en spänning mellan den professionella erfarenhet som faktiskt legat till grund för urvalet och kravet på att inte representera denna. När jag en gång hänvisade till en deltagares yrkesroll reagerade denne med att säga att hen såg sin roll i sessionen som att vara "privatperson, konsument, mamma och god vän". Westerlund (2009) skiljer mellan representativt deltagande, där deltagarna representerar en större grupp (organisation, företag och så vidare) och direkt deltagande, som han anser inbjuder till

ett mer jämlikt samspel där alla bidrar till dialogen med egna erfarenheter och kunskaper. Men deltagarnas ordinarie roller finns ändå med i bakgrunden och någon fullständig jämlikhet uppnås inte. Deltagarna skulle enligt Westerlund (2009) också kunna ses som intressenter (stakeholders) och jämlikhet kan betyda att workshopsledarens ger alla som lika mycket utrymme och värde. Förmodligen agerade deltagarna i ett spänningsfält mellan personlig uppfattning och vad deras organisationer eller arbetsgivare står för. Redan Goffman (2004) beskrev hur vi framställer oss själva som den roll som bäst passar hur vi uppfattar situationens krav och normer.

7.2 Genomförande

Upplägget var genomtänkt men följde inte ett frågeformulär utan snarare vad Yin (2013) kallar ”forskningsprotokoll” som finns med i bakgrunden. Kvale och Brinkmann (2014) beskriver ett explorativt och iterativt frågande för att utsagorna bättre ska svara mot grundfrågan. Frågor anpassades i linje med den metoden till deltagarnas kunskaper och bakgrund i syfte att öka kvaliteten på svaren. För att samtalet ska följa ett tydligt men inte alltför smalt spår betonades i introduktionen att UD kan förstås på olika sätt och att olika begrepp kan/får användas, till exempel design för alla eller inkluderande design.

Förfrågan om deltagande skickades med mail från några månader i förväg till dagarna innan – om någon fick förhinder. Inbjudan utgick från en grundtext som modifierades något utifrån personernas anknytning till UD och även något lite under förberedelseprocessens gång. En fastslagen information om forskningsprojektet samt samtyckesformulär sändes en vecka före intervju eller workshop. Frågor och diskussioner utvecklades däremot progressivt i takt med att min kunskap utvecklades från intervju till intervju och även fram till gruppintervjun och sedan workshoppen. På så sätt återspeglar resultatet en kunskapsproduktion där både deltagarnas uppfattningar och forskarens pågående reflektion ingår.

7.2.1 Åtta intervjuer

De individuella intervjuerna skedde mellan juni och oktober 2019, med en pilotintervju i maj, och tog ungefär en timme. De genomfördes vid fysiska möten och frågorna berörde hur intervjupersonerna:

- förstår och tolkar UD (vad UD tillfört och vad som är mest relevant med UD, om det är ett nytt tänkesätt, förhållande till tillgänglighet, ”politisk färg” på UD och så vidare),
- använder och praktiserar UD i sin verksamhet (hur, var och för vem används UD, behov det svarar mot, fördelar, risker, dilemman och utmaningar) samt
- ser på pågående realisering och formell implementering av UD i Sverige (policyer, konsekvenser, villkor för genomförande, motstånd, intressenter, påverkansmöjligheter, bedömningsmöjligheter och förhållande till ekologi, ekonomi, estetik och rättvisa).

7.2.2 Gruppintervju

I november 2020 genomfördes en tvåtimmars digital (i plattformen Zoom) gruppintervju med sex personer som täcker såväl Quadruple helix’ fyra kunskapsområden som erfarenhet från de tre samhällsområdena bostäder, arbetsliv och utbildning. Ordet gruppintervju valdes eftersom fokusgrupp antogs uppfattas av presumtiva deltagare som en snävare och mer uppstyrd metod. Men med Morgans (1996. citerad i Storvang et al. 2014) definition av fokusgrupp som att ”samla in data genom en gruppinteraktion om ett ämne som forskaren bestämmer” kan gruppintervjun ses som en sådan. Wibeck (2000) beskriver fokusgrupper som ett sätt att minska forskarens makt till förmån för deltagarnas initiativ och fria samtal. Att med hjälp av stämningen få åsiktsskillnader att framträda och gynna lärande stämmer även det in på denna gruppintervju.

Gruppintervjun inleddes med en presentationsrunda utifrån frågan ”hur jobbar du med att inkludera fler?” för att på så vis fånga kopplingar till UD och även föra diskussionen vidare från de individuella intervjuernas betoning på ideologi mot praktiken av UD. Avslutningsrundans fråga var ”vad tänker du efter detta samtal om UD?” för att upptäcka lärprocess och progression i samtalet. Däremellan fick samtalet flyta ganska fritt, i enlighet med vad Halkier & Torhell (2010) säger om interaktionen mellan deltagarna som huvudmaterialet i en gruppintervju eller fokusgrupp. Deltagarna kommenterade och ställde frågor till varandra, men den korta tiden medgav inte några längre utvecklingar. Det går att skönja en ”intertextualitet” (Fairclough 1992) i hur man lånar varandras uttryck och även uttalat eller outtalat hänvisar till olika röster och förhållanden utanför ”rummet”. En påtaglig ärlighet uppkom i gruppen och från såväl näringsliv som civilsamhälle gick man ifrån sin officiella retorik och medgav problem och dilemman i inkluderingsarbetet.

7.2.3 Workshop

Workshoppen genomfördes i december 2020 och tog även den två timmar. Vid presentationsrundan besvarades frågan om det egna förhållandet till UD och därmed grundades samtalet i ”verkliga” erfarenheter av till exempel frustration eller framgång för att sedan genom inlevelse i en fiktiv situation övergå till föreställningar av hur saker och ting skulle kunna vara. Genom övningen kanaliserade deltagarna sitt engagemang och sin egen erfarenhet av att praktisera UD genom två personas. Som fiktiv miljö valde jag en folkhögskola eftersom frågor om arbetsliv och utbildning, men även bostäder, möts där. Jag introducerade övningen med hjälp av sex (syntolkade) bilder från den folkhögskola där jag själv växte upp som lärarbarn. Fortfarande finns ofta möjligheten för studenter att bo på skolorna, som dessutom samtidigt är både arbetsplats och utbildningsmiljö. Andra relevanta aspekter med folkhögskolor är att de ofta är förankrade i civilsamhället men anpassar sig till offentlig utbildnings- och arbetsmarknadspolicy. De samverkar med olika delar av samhället och arbetar entreprenörmässigt för att få verksamheten att gå runt. Förhållande till naturen och till exempel äldre byggnader är en annan aspekt, liksom traditionen att erbjuda riktade kurser för olika diagnos -och funktionsnedsättningsgrupper.

Efter introduktionen presenterades deltagarna för en fiktiv folkhögskola med vissa förhållanden (naturskönt, backigt, otillgänglig herrgård, boende i slitna längor, tankar på att bygga nytt, flytta eller förlägga mer på distans). Jag hade förberett två personas med övningsfrågor:

- Charlie, 20, med tidigare skolproblem, som nu är på väg till intervju på folkhögskolan.
- Doris, tidigare näringslivschef som efter rehabilitering sökt rektorstjänsten på folkhögskolan för att få möjlighet att arbeta med rekrytering, renovering, samarbeten och en hållbar arbetsmiljö.

Två grupper kompletterade dessa personas med andra karaktärsdrag och föreställde sig hur de skulle kunna tänka och agera. Denna gruppuppgift byggde på ett deltagaransvar för processen, till exempel att utse vem som skulle presentera i storgrupp.

7.2.4 Validering

Både gruppintervjun och workshoppen avslutades med en tillbaka- och framåtblickande ”runda” för att ge utrymme för reflektion både som

forskningsmaterial och för deltagarnas egen utveckling. Hanington & Martins (2019) pekar även på värdet av att använda workshoppar för att validera data från andra forskningsmetoder. En sådan ansats fanns i workshoppen där preliminära resultat från gruppintervjun diskuterades som ett avslutande inslag. Den korta tiden medgav inte några ingående kommentarer och eftersom materialet från de båda sessionerna analyserats tillsammans kan sägas att det som framkom integrerats i resultatet. Cirka två veckor efter gruppintervju och workshop skickades ett mail med ett tack och några uppföljande frågor. Där fanns en uppmaning att komplettera vad de sagt och komma med idéer till utvecklingsmöjligheter eller andra tillägg. Detta utnyttjades till ganska ringa del och samskapandet och deltagarmedverkan kan utvecklas i kommande studier.

7.3 Analys

Analysen bygger på transkriberade texter av ljudfilerna från samtliga delar av intervjuer, gruppintervju och workshop. De individuella intervjuerna och därefter gruppintervju och workshop lades inför analysen samman till en helhet så att alla röster framträder samlat och gör att generella idéer och förståelser framträder tydligare. Deltagarna ställs inte mot varandra som personer, men däremot kan olika åsikter beskrivas och en genomgående uppfattning beskrivas som att ”alla” tyckte ungefär så. Längre citat har i de engelska artiklarna fått en kod som motsvarar deltagare men det är bara när det varit relevant som ett uttalande kopplas till exempelvis en yrkestitel eller annan personlig aspekt. Graneheim & Lundmans (2004) modell för kvalitativ innehållsanalys har legat till grund för analysen, som gjordes i programmet NVivo. Meningsbärande enheter i texterna markerades och kodades (etiketterades) både med ord från citaten själva eller egna analytiska koncept. Enheterna (koderna) sorterades i hierarkier av underkategorier och kategorier tills sammanfattande teman kunde utmönstras, i enlighet med vad Halkier & Torhell (2010) beskriver som kodning, kategorisering och konceptualisering.

Analys och tolkning har inspirerats av Alvesson & Skoldbergs (2009, s. 235) reflekterande metodologi och ”ideationell” analys av idéer, åsikter och föreställningar. Den producerande kunskapen kan ses som ett samskapande mellan forskare och deltagare utifrån en dialog med materialet där både inlevelsen i vad deltagarna menar och sökande efter övergripande mönster ingår. Enligt detta hermeneutiska synsätt byggs helheten av enskilda uttalanden som i sin tur tolkas utifrån helhetsbilden – där även forskarens egen förståelse och förväntningar vägs in. Även praktikteorins syn på enactment (utförande) har inspirerat. Ingen åtskillnad görs därmed mellan

deltagarnas liv utanför rummet och vad de berättar för forskaren. Berättelserna ses som utföranden av de tankar och normer som ingår i praktiken (Halkier and Torhell 2010). Arbetet har även beröringspunkter med studier av “domains” (Halkier & Torhell (2010) där frågor ställs kring ett visst ord eller koncept för att utforska hur det tolkas och används. Även diskursanalysens (Fairclough 1992) syn på sätt att prata, tänka och handla inom ett visst område som diskurser har varit till hjälp. I diskussionskapitlet återkommer jag till frågorna om hur utsagorna har tolkats.

7.4 Etiska överväganden

För de enskilda intervjuerna bedömde handledarna och jag att ingen etisk ansökan behövde göras eftersom de inte tog upp känsliga frågor utan behandlade UD på mer generell nivå. Inför gruppintervju och workshop gjordes en ansökan till Etikprövningsmyndigheten som i oktober 2020 beslöt att forskningsprojektet inte krävde någon etikprövning. Vetenskapsrådets principer för humanistisk-samhällsvetenskaplig forskning och UNESCO:s för samhällsforskning har beaktats. Samtyckesformulär skrevs på vid samtliga individuella intervjuer och skickades för gruppintervju och workshop via mail för påskrift. Deltagarna medverkade i sina professionella roller även om de uppmanades att inte se sig som direkta representanter för organisationer eller företag. Samtalen har inte rört privata eller känsliga frågor utan diskuterat funktionshinder utifrån generella uppfattningar. När personliga erfarenheter av funktionshinder tagits upp har det inte handlat av diagnoser eller personliga kroppsliga uttryck. Någon registrering av deltagarnas uppgifter har inte skett. Ålder är till exempel bara en uppskattning. Den tid som deltagarna la ner på sin medverkan var högst två timmar.

8 Resultat

Resultatdelen sammanfattar på svenska de båda vetenskapliga artiklar som licentiatuppsatsen bygger på. Detta längre format på resultatdelen ska ge läsare som inte är bekväma med engelska en uppfattning av artiklarnas innehåll. Den första är accepterad av Scandinavian Journal of Disability Research och den andra är inskickad till en annan tidskrift.

8.1 UD som vägledande, strävande och förenande (Artikel 1)

Den första artikeln bygger på en kvalitativ innehållsanalys av intervjuer med åtta personer som på olika sätt kommit i kontakt med UD i sitt arbete. Intervjupersonerna tillfrågades om sin förståelse av UD – tolkningar, åsikter och känslor, hur de använder UD i sin verksamhet och hur de ser på pågående genomförande och formell implementering av UD i Sverige.

Forskningsfrågorna var:

- Hur förstår och tolkar intervjupersonerna UD?
- Hur använder och praktiserar de UD?
- Hur ser de på förverkligandet av UD I Sverige?

Även om samtliga intervjupersoner stod i ett visst professionellt förhållande till UD varierade kunskap och förhållningssätt. Ordvalet kunde också variera och någon hade svårt att minnas vilka ord det var de hade använt på företaget när de pratade om att inkludera fler i designarbetet. Någon tyckte ”inclusive design” tydligare beskrev idén om UD medan andra föreslog alternativa begrepp som till exempel att planera för mångfald. UD framstod inte som ett slätstruket och intetsägande begrepp utan väckte känslor och kunde även upplevas som provocerande och störande. Det gällde särskilt ordet ”universell” som uppfattades som mästrande eller associerades till en förlegad syn på en idealmänniska med universella villkor. Tolkningarna av vad UD står för var

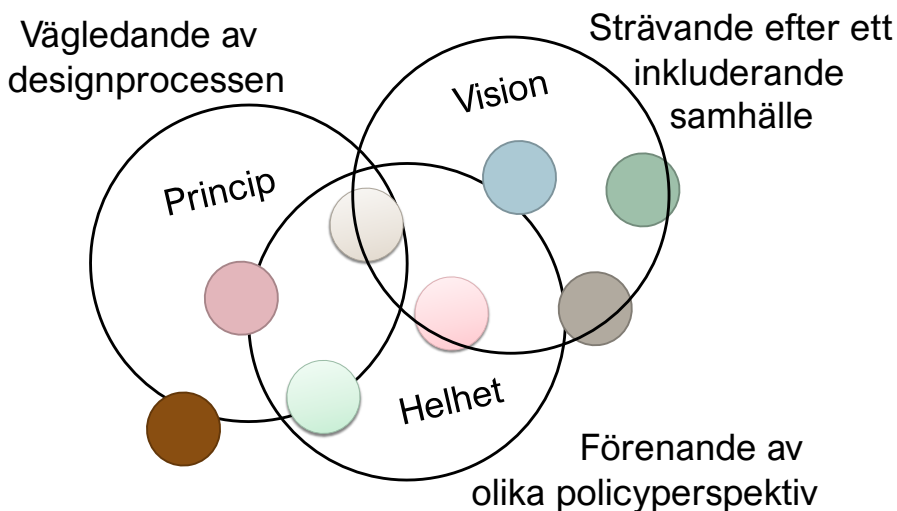
fria och personliga och hänvisade i liten grad till auktoritativa dokument som till exempel funktionsrättskonventionen eller de sju principerna om UD. Ändå är det funktionsrättskonventionens definition av UD som återspeglas i samtalen, även de tvetydigheter och ”reservationer” som finns med i definitionen – till exempel spänningen mellan ”alla” och ”så långt som möjligt” samt att UD inte utesluter hjälpmedel.

UD sågs som såväl självklart och sunt förnuft men också med nyfikenhet som ett radikalt och provokativt koncept för att gå bortom indelningen i olika målgrupper och särlösningar. Men även om UD beskrevs som bra för alla betonades att det kan vara helt nödvändigt för vissa, särskilt personer med funktionsnedsättning. Däremot uppfattades idén om UD som en lösning för alla som omöjlig eller paradoxal, samtidigt som det påpekades att till exempel ”så långt möjligt” eller ”så många som möjligt” också innebär tolkningsdilemman. Men UD var inte one-size-fits-all utan design för flexibilitet – ibland även på ett individuellt plan – så att resultatet fungerar för olika människor. Genomgående ansågs intentionen med UD vara god och berikande för inte minst design och arkitektur, men också som något ganska svårt att få grepp om, särskilt i förhållande till tillgänglighet. Tillgänglighet associerades delvis med att uppfylla regler och UD med nytänkande, men samtidigt användes begreppen omväxlande. UD sågs både som ett mål för samhällsutvecklingen och som ett medel för processer med tillgänglighet som mål.

Förutom detta ovanstående tema om UD som berikande men oklart framträdde tre teman som beskrevs som ”sätt att tala om UD”. Dessa tre var:

1. Vägledande princip för designprocessen
2. Strävande mot ett inkluderande samhälle
3. Förenande av olika policyperspektiv till en helhet

Dessa teman utgår från det samlade materialet, vilket betyder av de är generaliseringar av utsagor och inte följer de åtta intervjupersonerna. En och samma intervjuperson kan mycket väl tala om UD på flera sätt under en intervju. Detta upplägg illustreras i Figur 3 med tre cirklar och åtta mindre cirklar. Verben vägledande, strävande och förenande används för att markera att det rör sig mer om processer än konkreta lösningar.

Figur 3 visar de tre sätten att tala om UD – princip (vägledande av designprocessen), vision (strävande efter ett inkluderande samhälle) och helhet (förenande av olika policyperspektiv) – i form av tre cirklar som delvis överlappar varandra och överlappande täcker åtta mindre cirklar som symboliserar de åtta intervjuade personerna.

8.1.1 Vägledande princip

Särskilt de som arbetade inom design och arkitektur betraktade UD som en vägledande princip att använda sig av för diskussion och etisk orientering i början av en designprocess. Detta synsätt kan ses som instrumentellt där UD är ett verktyg för en process där tillgänglighet är målet men också ger konkret styrning för möjliga lösningar. UD kan trigga kreativitet och nytänkande men i den utvecklande fasen av designprocessen ansågs UD liksom andra ”stora” termer som alltför abstrakta för att kunna vägleda i valet mellan olika strategier och lösningar. Tillgänglighet ansågs mer precist eftersom det ansågs ge ett tydligare ramverk genom riktlinjer och standarder. Här fanns också en farhåga att de som inte vill eller anser sig ha råd att följa riktlinjer för tillgänglighet kan komma undan med att hänvisa till fluffiga begrepp som UD. Det hänvisades då till en nödvändighet av tydliga regler och lagar med sanktioner för att få tillgängliga resultat. Andra däremot menade att detaljregler kan vara innovationshämmande och UD snarare bör ses som en princip för kreativt

nyttänkande. Här gjordes en harmonisering av perspektiven UD och tillgänglighet som ömsesidigt kompletterande drivkrafter där den etiska principen samspelar med riktlinjerna som bland annat finns i standarder. ”Är man kreativ så löser man ju allt det här och följer standarder – och gör det billigt”, som en intervjuperson uttryckte det.

För att få med många olika behov i processen ansågs det nödvändigt att involvera användare och då särskilt personer med funktionsnedsättningar. Det fanns en idealbild av involvering som en öppen förhandling som resulterar i empati för andra, men också erfarenheter av involvering där deltagarnas bristande antal och processkompetens ansetts som problematiska. Det fanns åsikter både om att deltagare pratar för mycket om sig själva eller för mycket utifrån sin organisationstillhörighet.

8.1.2 Strävande efter ett inkluderande samhälle

Ett annat sätt att tala om UD var mer visionärt orienterat med UD som en drivkraft och strävan i riktning mot ett universellt utformat samhälle, karaktäriserat av avsaknaden av särlösningar. Detta anknyter till den svenska funktionsrättsrörelsens 70-talslogan ”ett samhälle för alla”, men exempel som togs från dagens samhälle var särskola som en egen skolform och en arbetsmarknadspolitik som delar in människor efter funktionsnedsättning eller nedsatt arbetsförmåga. ”Jag använder begreppet universell utbildning [sic] gärna så, eller utformning, så brett så att det handlar också om en skola för alla eller ett arbetsliv för alla”, sa en av intervjupersonerna. Men det stod också tydligt att strukturella förändringar förlades långt fram i tiden, enligt en intervjuperson upp mot 50 år. Fram till dess är man hänvisad till långsiktigt och strategiskt arbete men också att göra de verksamheter som finns inom rådande system så bra som möjligt här och nu. Processen mot idealsamhället beskrevs som långsam och rådande omständigheter med till exempel otillgänglighet vid nybyggnation och försämrade stödinsatser som frustrerande.

Det var inte UD som framhövs som svaret på dessa problem, utan snarare skarpare riktlinjer. I grunden fanns ändå en syn på det svenska samhället som byggt på förtroende och samarbete. Det syns också genom att de påverkansmöjligheter som togs upp som möjliga var konsumentmakt, kampanjer och allianser, inte till exempel processande i domstol. Ingen trodde heller att marknadskrafter skulle lösa designproblem utan snarare att dessa ”rovgiriga” krafter måste tämjas med politiska medel. Visst hopp sattes till funktionsrättskonventionen men det framhölls också att väldigt lite förbättringar skett under de tio år den varit gällande i Sverige. Sådär i efterhand konstaterar en av intervjupersonerna att: ”Det hade varit bättre att börja

jobba, och sedan ratificera [konventionen] när man åtminstone har kommit en bit på väg”.

UD framhölls ändå som en viktig vision och en riktning att sträva mot. Här återkom farhågan att UD skulle kunna missbrukas av myndigheter som ursäkt för att dra in eller inte bevilja stödinsatser. Intervjupersonerna hade dock inga egna upplevelser av detta men hänvisade till att de hört att till exempel färdtjänst inte beviljats med argumentet att övrig kollektivtrafik nu ska vara tillgänglig för alla. Detta sågs dock som ett missförstånd eller missbruk av UD som var vanligare förr. Att det finns mycket kvar att göra gällande kollektivtrafik var man överens om men någon motsättning gjordes inte mellan färdtjänst som sär lösning och generell kollektivtrafik utan båda ansågs behövas och komplettera varandra under överskådlig tid. En realistisk syn på nuet existerade bredvid ett visionärt och avlägset ideal. Det betonades också att UD inte utesluter individuella anpassningar utan att dessa alltid kommer att behövas.

8.1.3 Förenande av policyperspektiv till en helhet

Särskilt bland intervjupersoner som såg på UD i termer av människosyn och en grund för samhällsbygget framhölls en övertygelse att UD skulle kunna fungera som ett band, kit eller nav för att hålla samman och förena konkurrerande policyperspektiv. UD skulle kunna tjäna som grunden för en helhetssyn på strävanden mot till exempel hållbarhet och kvalitet. Att koppla UD till hållbarhet och arbetet med Agenda 2030 sågs som strategiskt med tanke på dess genomslag men också naturligt eftersom UD har med hållbarhet att göra: ”ju mer universell en produkt eller en tjänst är, desto mer hållbar förefaller den att kunna vara”. Men UD skulle också kunna förena olika diskrimineringsgrunder på ett intersektionellt sätt och därmed erbjuda ett slags lösning på rådande perspektivträngsel i policyarbetet. Dagens (svenska) samhälle ansågs präglas av ett stuprörstänkande eller arbete i olika silos där UD skulle kunna genomkorsa dessa olika fält och foga samman delarna till en helhet.

UD blev här inte bara ett koncept för design och arkitektur utan en etisk princip för all mänsklig verksamhet och en politisk idé reflekterad i lagstiftning och människorättskonventioner. En av intervjupersonerna uttryckte det som ”ett slags guidande princip för allt vi gör – alla saker vi konstruerar som människor ska vägledas av denna princip”. I ett demokratiskt samhälle tänktes UD innebära en påminnelse om varje människas unika värde och värdighet och en metod för att inkludera och erkänna den mänskliga mångfalden. I dessa strävanden mot ett mer inkluderande samhälle kan UD vara till hjälp för att involvera olika människor i designprocesser.

8.2 Att beakta människors olika olikheter i utförandet av UD i Sverige (Artikel 2)

Om den första artikeln med hjälp av individuella intervjuer tog sikte på idéer och föreställningar om UD har den andra artikeln mer fokus på UD som praktik genom samtal med grupper som diskuterar UD. Sådana gruppsamtal kan ge en bild av hur begrepp och idéer relaterar till varandra på ett mer praktiskt plan eftersom deltagare i en grupp med okända personer tvingas ”lägga ut texten” för att försäkra sig om att det man säger går fram. Sex personer deltog i en gruppintervju i november 2020 och åtta personer i en workshop i december 2020. Forskningsfrågorna var:

- Hur diskuteras och utförs UD av personer som jobbar med inkludering och tillgänglighet inom områdena bostäder, arbetsliv och utbildning i Sverige?
- Vilka är deltagarnas erfarenheter av att praktisera UD?
- Vilka implikationer har resultaten för hur UD kan tillämpas och genomföras?

Upplägget på gruppintervju och workshop konstruerades successivt veckorna före sessionerna. Någon befintlig metod har inte kopierats och även det tänkta upplägget kom att påverkas något genom deltagarnas inflytande. Vid introduktionen var ambitionen förutom att betona anonymiteten, frivillighet, ärlighet och respekt för varandra även att öppna för ett fritt och spontant samtalsklimat. Det blev också så att deltagarna vände sig till varandra med nyfikna frågor och även råd och tips. Introduktionen öppnade också för att använda olika begrepp så att ingen skulle uppleva osäkerhet inför språk och ordval. Det betonades att det inte finns något facit med rätt uppfattning om UD och att tolkning och praktik sträcker sig bortom fysisk tillgänglighet till exempelvis områden som information och pedagogik.

Resultatet bygger på både gruppintervjun där deltagarna pratade om hur saker och ting är och borde vara och workshoppen där deltagarna i en övning levde sig in i en fiktiv situation och därmed beskriver hur saker och ting skulle kunna vara och utifrån det hur det borde vara. ”Borde” i materialet kommer alltså från två arbetssätt men visade sig stämma väl överens. Samma typ av spänningsfält uppstod till exempel i både gruppintervjun och workshoppen, nämligen mellan det akuta behovet av fungerande lösningar och fördelen med långsamma prövande läroprocesser där man får tillåtelse att utvärdera och lära av misstagen.

Övningen gav möjlighet att distansera sig från vardagens arbete och personlighet och uppleva vad som skulle kunna hända två personas i en fiktiv situation på en fiktiv folkhögskola. När deltagarna levde sig in i dessa personas hamnade inte fokus på mått

och tillgänglighetsregler utan på hur helheten upplevs ur en persons perspektiv. De pratade om hur bra skyltar hjälper orienteringen, hur buller och folksamlingar känns och vad natur och fritidssysselsättningar betyder för att utvecklas eller till exempel kunna dra sig undan. Charlies motiv för att söka sig till folkhögskolan handlade inte bara om att skaffa en utbildning utan om vuxenblivande, få nya vänner, förbättra sin svenska och bli mer aktiv fysiskt. Doris tänkte inte bara på ett nytt jobb utan vägde sina egna värderingar mot den befintliga personalen och styrelsen för att bedöma vilken uppoffring denna tjänst skulle kunna innebära. Exempel på sådant som ”upplevdes” genom personas var hur välkomnande en verksamhet är och på vilket sätt, hur separerade och gemensamma lösningar upplevs, liksom stöd i grupp eller individuellt och hur en plats ”känns” och vad man skulle vilja eller kunna förändra.

8.2.1 UD som del av ett kluster av relaterade termer

Det fanns ingen större skillnad mellan hur deltagarna använde UD inom de tre områdena bostäder, arbetsliv och utbildning, trots att det till exempel finns ett eget koncept för Universal Design for learning (UDL) och ett stort svenskt projekt som utvecklat konceptet Universellt utformade arbetsplatser (UUA). Trots att inbjudan handlade om UD användes många andra ord i samtalet. Ord med ”universell” användes ca 80 gånger medan ord på ”inkluder-” (till exempel inkludering, inkludera, inkluderande) användes ca 50 gånger. Vidare användes inte UD som ett separat koncept utan förhöll sig till andra termer och ansågs även kunna bytas ut mot andra. Det fanns ett outtalat kluster i vilket UD ingår, något som ibland omnämndes med ord som ”de här frågorna” (Figur 4).

Figur 4 föreställer ett runt "moln" med 62 ord som förekom under gruppintervju och workshop. Figuren är från den engelska artikeln och därför på engelska. I mitten finns Universal design mellan runt omkring följande ord: Politics, Equality, Management, Wholeness, Community, CSR, Equivalence, Meeting point, Dialogue, Democracy, Participation, Integration, Sustainability, Change, Inclusion, Human Rights, Diversity, Support, Care, Intersectionality, Involve, Enable, Motivation, Law, Discrimination, Standards, Accessibility, Predictability, Usability, Inclusive Design, Universal Design, Collaboration, Values, Insight, Flexibility, Norms, Frames, Multifunction, Needs, Independent living, Assistive Technology, Disability, Diagnosis, Accommodation, Rehabilitation, Unique, Stigma, Understandable, Difficulties, Function, Difference, Barriers, Quality, Solution, Target, Design.

På ett sätt antogs de som var i det digitala rummet ha en gemensam uppfattning om UD, men eftersom de i sin vardag arbetade även med andra begrepp, till exempel CSR=Corporate Social Responsibility (socialt ansvarstagande), användes även dessa:

”För när man säger universell utformning så är det ett nytt ord. Och vi som sitter här har väl på något vis en förståelse vad det betyder, men jag tror därute bland dom andra tror jag det är ett sådant där begrepp som man blir lite konfunderad av. Och då är frågan: ska man kämpa för att det ska bli en förståelse för vad det innebär eller är det ett nytt namn på gamla saker. Men på nåt sätt för mig är det liksom nåt slags övergripande för lite olika frågor. Jag har ju då jobbat med CSR och under många år försökt förstå det själv och sen försökt få andra att förstå det när jag har nån slags bild av det. Sen, nu tror jag folk blir lite sådär att jag tror jag kallar det för hållbarhet eller

nåt sånt där. Men det är ändå bra att ha det här övergripande namnet men jag tror det kommer ta ett tag innan alla liksom klickar.”

UD var alltså ett instrumentellt begrepp som kan tjäna ens syften. Det kan vara ett bra ord för att få i gång kritiskt tänkande, men orden i sig sågs inte som det viktiga utan ambition och resultat – det vill säga att praktisera UD genom inkludering, icke-stigmatisering och enkla lösningar som fungerar för så många som möjligt. Det större betydelsekluster som UD är en del av har en riktning av strävan mot att inkludera den mänskliga mångfalden genom att designa så att olika människor kan delta. Men det pragmatiska synsättet innebär också att UD är och bör vara ett koncept som utvecklas och låter sig anpassas för att fungera i nya kontexter. Bland deltagarna fanns också en misstänksamhet och osäkerhet inför att UD skulle kunna innebära en anpassning till majoriteten, där behov som få har – till exempel syntolkning – faller bort.

8.2.2 Flexibel design för likvärdiga upplevelser

Huvudlinjen var att inte se UD som stora enhetslösningar utan att vara flexibel inför människors olikheter. När deltagarna sa att “människor är olika på olika sätt” förklarade de olikheterna som förutom kroppsfunktioner även sådant som intressen, språkkunskaper, familje- och arbetssituation eller bekantskap med digitala system. All form av utformning – till exempel av bostäder, arbetsorganisationer och utbildningar – måste ha en flexibilitet och anpassningsbarhet för att kunna möta människors olikheter så att inte vissa utesluts och inte får en likvärdig upplevelse som andra. Konkreta exempel gällande bostäder var flyttbara väggar eller elkontakter.

För utbildning kunde flexibilitet innebära öppenhet för att kunna läsa på distans eller hoppa över vissa pass och komplettera på alternativa sätt. En sådan beredskap för olikheter och viss grundkunskap om funktionsnedsättningar bör finnas hos ansvariga så att den enskilde inte ska behöva berätta om sin funktionsnedsättning eller kanske till och med komma med förslag på lösningar i förväg. ”Att slippa vara den som driver min egen tillgänglighet och min egen delaktighet – det är universell utformning”, sa en av deltagarna. För den fiktiva folkhögskolan betydde detta att kurser inte skulle riktas mot särskilda diagnos eller funktionsnedsättningsgrupper utan vara öppna för alla. Riktade kurser sågs som exkluderande eftersom de riskerar att hindra rätten till utbildning för dem som inte passar in i kategorin. Att begränsa sig på detta sätt sågs också som olönsamt på lång sikt.

Att anpassa pedagogik efter funktionsnedsättning föll enligt deltagarna också på att behov inte kan utrönas ur diagnos eller funktionsnedsättning. Andra omständigheter och egenskaper säger mer om vilka behov människor har. Stödformer och hjälpmedel

som idag bara ges till vissa borde därför finnas tillgängliga som ett smörgåsbord för alla att använda efter behov. Till nödvändigt stöd räknades inte bara enkla och lättanvända tekniska lösningar och system utan även mänskligt stöd, inte minst för att man ska inse potentialen hos de tekniska hjälpmedlen och hitta sätt att använda dem. Mänskligt stöd kunde också vara en extra lärare som motiverar dem som kör fast eller förklarar syftet med en uppgift. Det fanns också en invändning om att för mycket flexibilitet kan bli otillgängligt. Ett fast klassrum kan inge trygghet liksom att få veta i förväg om det till exempel ska möbleras om.

8.2.3 Akuta tillgänglighetsbehov och långa lärprocesser

”Hur svårt kan det vara?” frågade en deltagare när diskussionen kom in på fel som görs trots att det finns regler och standarder om tillgänglighet. I verkligheten är det inte alltid så enkelt att följa dessa, menade en deltagare med erfarenhet från byggsektorn. Andra hade mött attityden att bara göra det absolut nödvändiga inte bara inom byggbranschen utan även hos universitetsanställda som inte ville texta filmer – eller studenterna själva i sin inställning till studierna. Ett grundläggande problem ansågs vara bristen på helhetssyn. En ”tillgänglig” bostad kan till exempel ligga i ett bergigt område utan kollektivtrafik.

Samtidigt medgavs hur komplex praktiken kan vara. De som jobbade på stora företag hade få kolleger med funktionsnedsättning trots insikten att en personalstyrka som speglar kundunderlaget gynnar försäljningen. Normen med kontorslandskap var så stark att individuella anpassningar inte blev av trots vetskapen att somliga är mer produktiva i till exempel avskilda arbetsplatser. Andra hade till exempel egen erfarenhet av att som beställare få tillbaka produkter med bristande tillgänglighet trots tydliga grundkrav. Detta ansågs kunna bero på arrogans eller marknadskrafter som hetsar företag att lova mer än de klarar. Ett föreslaget arbetssätt var att inte se ”resultat” som färdiga vid leverans utan ha en dialog med uppdragstagare kring utvärdering och förbättring efter hand. Att kräva att alla perspektiv ska vara inkluderade från början tyckte några var för mycket begärt:

”Det kan bli överväldigande att tro att om jag ska göra någonting, om jag ska förbättra någonting jag gör nu så måste det bli perfekt, jag måste nå alla målgrupper och allting måste bli jättebra. Och det är bara inse att det blir inte rätt första gången, det blir fel första gången, men det är bättre att börja med någonting och förbättra det och lära sig av det – så se det som en långsiktig strategi!”

Andra tyckte att en sådan attityd var för riskabel med tanke på hur livsnödvändigt det till exempel kan vara att få begriplig information, till exempel under pandemin

(2020). Samtidigt fanns erfarenhet av att riktlinjer följts men att det ändå blivit tokigt på slutet eftersom alla inblandade inte förstod skälet till åtgärden. Ett exempel var ett taktilt ledstråk som anpassats mer för bilar än för personer som orienterar sig med vit käpp. Den som gjorde det slutgiltiga arbetet visste nämligen inte vad det han gjorde var och hade för syfte. ”Här har det gått hela processen igenom men de glömde berätta vad det skulle vara bra för”, kommenterade en av deltagarna.

8.2.4 Att kommunicera UD för förståelse och insikt

Hur ska man då förmedla insikt och förståelse om tillgänglighetskrav och ytterligare aspekter av UD? Den utmaningen var något som deltagarna brottades med i sina dagliga aktiviteter och jobb.

”Det är inte helt självklart när man sätter sig i ledningsgruppen och ska dra det här. Man får 30 minuter och så ska man ha en snygg summering och gärna lägga fram en handlingsplan efteråt och alla ska förstå vad jag har pratat om. Det är en utmaning.”

Ett problem som togs upp var vad som kallades ordbarriären, det vill säga en ängslighet att använda ”fel” ord och bli bortgjord eller som organisation kanske till och med få kritik i media. Denna ängslighet var även något som deltagarna själva hade känt av, inte minst på områden de inte var så insatta i. Till exempel berättade en av dem hur obehagligt det kändes när hen blev tillsagd att hen inte fick säga ”svart”.

Ett annat kommunikationsdilemma var att UD kunde upplevas för ”akademiskt” om det omgärdades med alltför mycket begrepp från juridik eller mänskliga rättigheter. Dessa begrepps betydelser ansågs viktiga att förmedla men inte på bekostnad av den pedagogiska effektiviteten, som ansågs handla om att möta mottagaren där denne befinner sig. Till det pedagogiska målet räknades även att få en förståelse som leder vidare till att till exempel ett arbetslag börjar diskutera sinsemellan vilka de ska ta in i processen och hur de ska hantera de behov som då kan komma fram. Ett medel för insikt och empati med hur andra kan uppleva olika situationer och platser var olika övningar för att leva sig in i hur andra upplever världen eller hur man själv skulle agera i olika situationer. De hade även strategiska frågor och fraser för att väcka insikt om UD: till exempel att fråga sig vilka som *inte* inkluderas i en verksamhet eller att uppmana till att *inte* bemöta andra som man själv vill bli bemött eftersom det utgår från tanken att andra är lika än själv. Det fanns en tanke om att stereotyper och missuppfattningar kan undvikas och individuella anpassningar uppstå när människor lär känna varandra på till exempel en arbetsplats:

”Om man förstår att nånting är viktigt för en annan kollega så vill man gärna hjälpa till”...”Får man reda på vad som är viktigt för andra personer så försöker man förbättra sig.”

Långsiktiga förändringar ansågs även förutsätta samarbete och dialog mellan olika organisationer och intressenter, till exempel mellan funktionsrättsorganisationer och företag eller kommunala byggnadsavdelningar.

9 Diskussion

Efter att nu ha presenterat deltagarnas uppfattningar och praktiska erfarenhet av UD kommer jag i detta diskussionskapitel att efter några metodologiska frågor angående den kunskap som producerats med hjälp av intervjuer och workshop återvända till det övergripande syftet att tydliggöra problem och möjligheter med UD. Det gör jag genom att diskutera några frågor som finns både i litteraturen och bland deltagarna, till exempel vad som avses med ”alla”, sÄrlösningar, individuella anpassningar och hjälpmedel samt förhållandet mellan regelefterlevnad och nytänkande. Jag använder sedan semiotiken för att analysera resultaten och avslutar med en diskussion om UD som inspirerande eller utopisk princip och hur principen kan omsättas i praktik i det svenska samhället.

9.1 Hur intervjuer och grupprocesser formas och tolkas

Under analysen av de transkriberade texterna kunde jag ibland ångra att jag inte frågat vidare om något intressant deltagaren sa. Egna föreställningar och begrÄnsningar blir tydliga när man i efterhand går igenom samtalen, men det blir också det samspel som pågår mellan deltagare och forskare. Analys, tolkning och sammanställning kan ses som forskarens bidrag, men kan enligt Alvesson & Sköldberg (2009) också ses som en del av en bredare samskapande kunskapsproduktion där både deltagare och forskare bidrar utifrån sina intressen och de historiska processer de ingår i. De mönster och teman som framträder i ljuset av forskningsfrågorna bygger på vad deltagarna säger, men samspelar med forskarens förförståelse, som enligt Kvale & Brinkmann (2014) i sin tur ändras under processens gång genom att uppnå olika förståelsenivåer. De beskriver tolkningsprocessen som att gå från en summering av det sagda mot ett argumenterande och prövande av vad som sägs ”mellan raderna”, även om antaganden om underliggande meningar också kan ifrågasättas.

Intervjun är ett av de vanligaste arbetssätten inom kvalitativ forskning, men det har exempelvis inom tidigare socialantropologi funnits skepsis mot en metod som används just för att producera forskningsmaterial (Skinner 2012). Ger den en genuin

bild av verkligheten? Problematiken kan illustreras med Cross (2011) som relaterar hur designer i intervjuer om sitt arbete talar om inspiration och intuition, men vid deltagande observation (Schön 1991) visar sig vara väldigt systematiska och uthålliga i sitt arbete. Praktikteorin kan här bland annat genom begreppet ”enactment” (utförande) förklara hur berättelser om vad man gör också kan förstås som uttryck för normer och praktik (Halkier & Torhell 2010). En annan hjälp att förstå vad som händer i en intervju är att se den som en överenskommelse mellan intervjuare och intervjuad om att träda in i en viss samtalsgenre i syfte att skapa ett forskningsmaterial. Fairclough (1992) kallar en sådan kulturell modell och föreställning om hur ett visst samtal ska föras för ”diskursgenre”. Inom genren forskningsintervju gäller då vissa regler. Samtidigt varierar förmodligen erfarenheten och föreställningen om genren både hos intervjuade och intervjuare. För den som tolkar intervjun kan det också vara svårt att bedöma om ett svar är planerat och genomtänkt, uttalas spontant i stunden eller speglar stereotyper och vedertagna ordvändningar från litteratur eller omgivning. Förmodligen påverkar även den stämning som byggs upp och tonen i de ställda frågorna. Westerlund (2009) pekar även på att statusförhållanden utanför intervjusituationen spelar in.

Pragmatismens syn på språk som ett verktyg för förändring eller gränsdragning gör att jag finner det naturligt att deltagare också har ett eget syfte med att ställa upp. Kanske vill de framföra ett visst budskap som därmed läggs till den samlade forskningskunskapen eller så vill de betona sådant de tror annars riskerar att falla bort eller drunkna i vad man föreställer sig vara doktorandens åsikt eller eventuella agenda. Den som tackar ja till en intervju om UD vill kanske framställa UD på ett sätt som blir intressant för forskningen eller utifrån en föreställning om forskningens inriktning. Utan att betvivla uppriktigheten är olika tolkningar av intervjuicitat möjliga. Här följer ett exempel:

”Även om jag många gånger pratar om tillgänglighet, eller skriver begreppet tillgänglighet, så försöker jag ju ofta lyfta-- samtidigt som jag gör det-- lyfta fram begreppet universell utformning för att liksom förklara att det är ju egentligen det här... egentligen så är det ju universell utformning som vi har fattat beslut om att vi ska jobba mot.”

På en nivå kan citatet framstå tydligt men vaga begrepp som ”försöker”, ”liksom” och ”egentligen” skulle kunna tyda på en anpassning till intervjusituationen där intervjupersonen i själva verket tagit upp UD vid ganska få tillfällen – eller möjligen inte alls. Det kan vara en ärlig ambition att göra det framöver, något som stärks av att bli uppmärksammas och påmind om UD genom att bli utvald till att intervjuas om just detta. På liknande sätt kan olika lager av åsikter eller ekon av röster från andra

håll skönjas i intervjuerna. Mot denna bakgrund har ett explorativt och flexibelt förhållningssätt eftersträvat i stället för att strikt följa en frågeguide. Intervjupersoners svar motsvarar inte alltid frågan och då kan den ställas på ett nytt sätt, även om alla typer av svar är intressanta i sig.

När det gäller grupper – som gruppintervjun och workshoppen – bör de enligt Wibeck (2000) spegla en mångfald men utan alltför stor heterogenitet. Till skillnad från vid individuella intervjuer uppstår i grupper ofta en mer avslappnad stämning där deltagarna vänder sig till varandra i stället för till intervjuaren. Sådana intra- och interpersonella faktorer kan göra gruppintervjuer ostrukturerade och svåranalyserade – och därmed äventyra forskningsmaterialets kvalitet. Men det kan också vara en fördel att det maktförhållande som blir tydligt i en enskild intervju där en leder samtalen, förbleknar i en grupp. Ett problem med grupper är enligt Wibeck (ibid., s. 29) det ”group-think” som lätt uppstår. Kanske gäller det i synnerhet i Sverige där vi gärna undviker konfrontation och dålig stämning. Andra författare, som Smith (2005), talar om en ”institutionell fångenskap” som innebär att det som anses självklart inte nämns av vare sig intervjuare eller deltagare. Med allt detta i åtanke uppmanades deltagarna vid introduktionen av både gruppintervju och workshop att vara spontana och gärna säga emot varandra. Så skedde också men vid analysen framstod det också tydligt att deltagarna anpassade sitt språkbruk efter varandra och även föll in i vissa ordvändningar från introduktionen eller från andra deltagare. Trots Faircloughs (1992) diskursgenre verkade deltagarna ibland ”glömma” forskningssyftet och bad varandra om råd, tjänster och kontaktuppgifter.

De oväntade och komplexa sociala situationer som uppstår i grupper relaterar Wibeck (2000) till fysiska faktorer som ögonkontakt, bordets form och så vidare. Forskningslitteraturen om workshoppar utgår också från ”gränsobjekt” (Hanington & Martin 2019; Westerlund 2009) som till exempel modeller, skisser eller spel för att stimulera och materialisera deltagarnas uppfattningar eller locka fram fantasin. På grund av coronapandemin genomfördes gruppintervju och workshop digitalt via plattformen Zoom och det återstår att reflektera över skillnader mellan fysiska och digitala möten. Turtagning är svårare och det går inte att se varandras kroppsspråk.

Förmodligen blir den inledande introduktionen ännu viktigare i digitala möten för att skapa förutsättningar för uppriktiga samtal och kreativa övningar med fungerande samspel. Workshoppens grundidé med grupp kreativitet och utvecklande av kollektiv kunskap (Storvang et al. (2014) gick trots allt att genomföra väl. Torkildsby (2018) betonar workshoppen som läroprocess och vikten av att både utmana förutfattade meningar och ha roligt. Dock finns en risk med att utgå från personans eftersom individperspektivet kan ta över på bekostnad av intersektionella aspekter. Därför bör fiktiva scenarier inte vara alltför specifika. Visst kan perspektivet med två personans i

workshopen sägas ha varit snävt men samtidigt uppstod en rörelse där gruppdeltagare med olika eller inga funktionsnedsättningar tillsammans ”lyfte” från egenupplevda hinder till de föreställda och generella hindren som deras persona mötte.

En workshopledares roll växlar enligt Hanington & Martin (2019, s. 62) under workshoppens gång. Rollen är både drivande och observerade, men hela tiden med ett krav på att “stay on track with the plan while remaining adaptable to changing circumstances and team dynamics”. Även Storvang et al. (2014) pekar på vikten av att ”tune in”, men det gäller i första hand facilitatorn som de skiljer från forskarrollen, som går ut på att försäkra sig om att workshopen rör sig kring forskningsfrågan. Facilitatorn ska däremot motivera och locka deltagarna att utveckla sina idéer och interagera med varandra så att alla kommer till tals. När det kommer till deltagarnas roll är den enligt Storvang et al. (2014) primärt att bidra med forskningsmaterial. Utöver det bär de med sig sina egna intressen och har som stakeholders ”something at stake”. Medverkan kan självklart även ha indirekt nytta för deltagarens liv och verksamhet.

9.2 UD som design- och policykoncept

Deltagarna verkade i sina arbete och verksamheter för tillgänglighet och inkludering men var generellt sett inte experter på UD. Ändå återspeglar deras uppfattningar och praktikerfarenheter väl de diskussioner som finns i litteraturen om UD. Det går också se en skiljelinje mellan UD som designkoncept och det policykoncept som det utvecklats till i och med funktionsrättskonventionens utvidgande av designområdet till ”program och tjänster” och tillämpningen i policyer på många olika samhällsområden. När deltagarna talar om vägledande princip är det mest rörande designprocessen och när de talar om visionen av det inkluderande samhället och förenandet av policyperspektiv är det mer policyinriktat. Som framgår av kapitel 4 finns det olika inriktningar i olika delar av världen. Av de fyra aspekter av UD som identifierades (marknad, kreativitet & Innovation; demokrati, mångfald & inkludering; delaktighet & involvering och lag & standard för tillgänglighet) är marknadsaspekten underbetonad. Det bekräftar vad Zöllner & Wartzack (2018) skriver om de nordiska länderna som mer inriktade på UD som demokratiskt redskap och en politisk fråga.

Från USA har däremot Story hävdade att den livskvalitetshöjning som UD syftar till uteblir om inte näringslivet ser någon konkurrensfördel med UD. Att rikta marknadsföring mot enbart äldre eller personer med funktionsnedsättning är enligt

Story (2010, s. 11) en ”kiss and death for a company”. Men för att ”convince industry to change the way it operates, and to accept and adopt the concept of universal design” (ibid., s. 5) ser Story lagar och statistik om funktionsnedsättningar och åldrande som viktiga medel. Detta med mätbarhet och bedömning var också något som lyste med sin frånvaro i samtalen. Funktionsrätt Sverige (2016) kräver i sitt remissvar angående en ny funktionshinderspolitisk strategi fler resultatindikatorer, men bland deltagarna ansågs UD eller om något är universellt utformat inte gå att bedöma och utvärdera på ett mätbart sätt. Utanför Sverige har sådana aspekter på UD betonats av Preiser (2011), Steinfeld & Maisel (2012) och Mosca & Capolongo (2016). Från Sverige har det även berörts av Persson et al. (2014) och Iwarsson & Ståhl (2003) som menar att mätbara krav är viktiga för samhällsplaneringen. Även om det bland deltagarna betonades att marknaden måste regleras med exempelvis krav på tillgänglighetskrav i upphandlingar var inte tillsyn och övervakning att myndigheter följer Sveriges åtaganden enligt funktionsrättskonventionen särskilt framträdande. Inte heller individuella rättigheter och rättvisa, två andra aspekter som betonas i den amerikanska kulturen, lyftes inte av deltagarna.

En annan aspekt, som också den finns i USA, kanske delvis sammanhängande med marknadspektivet, är vikten av att kunder och användare ska involveras i designprocesserna och delge sin användarupplevelse (se bland annat Danford & Tauke 2001). Att människor med funktionsnedsättning ska medverka i designprocesser och funktionsrättsorganisationer involveras i demokratiska processer är något som svenska funktionsrättsorganisationer driver. Men trots att flera av deltagarna hade sin bakgrund i dessa sammanhang tog de inte upp frågor om involvering eller samskapande processer i särskilt hög grad. Ingen föreslog till exempel att personen Doris skulle involvera personer med funktionsnedsättning i de processer hon stod inför på folkhögskolan. När involvering av den mänskliga mångfalden diskuterades i samband med UD som vägledande princip för designprocessen eller samhällsprocesser kring förenande av policyperspektiv tog de också upp erfarenheter av problem med att hitta rätt personer, med användarnas syn på vem de representerar och deras bristande processkunskap. Att ta in icke-användare användes mer som en princip i form av den strategiska frågeställningen om vilka som inte finns med idag – inte som praktisk erfarenhet.

9.2.1 Att inkludera alla – men hur?

Ett nyckelbegrepp för UD – och Inclusive design samt självklart för Design för *alla* – är ”alla”. Bland deltagarna fanns uppfattningen att det är närmast paradoxalt att designa så att det fungerar lika bra för alla eftersom människor är så olika, särskilt när

det kommer till funktionsnedsättningar. I bra för alla finns också en asymmetri i och med att det som är bra för alla är helt nödvändigt för vissa. Kanske leder sådana försök till design för alla till att det inte fungerar särskilt bra för någon. Efter ”alla” lägger definitionen av UD till ”i största möjliga utsträckning”, vilket skulle kunna förstås som att ”alla” står för principen om inkludering och ”största möjliga utsträckning” för praktiken. UD som en strävan att nå fler och ”extend the ideals of accessible design to previously underserved groups” (Levine 2003, s. 7) kan tyda på att ”alla” inte ska ses som en bokstavlig målgrupp utan en ambition. Det anknyter till den svenska funktionsrättsrörelsens 1970-talsparoll ”ett samhälle för alla” eller att ingå i ”allsamhället” (Berg 2007). Samtidigt hade deltagarna lika stora problem att praktiskt förhålla sig till hur man arbetar ”i största möjliga utsträckning” eller vilka som ingår i begrepp som ”många”.

Den första av Connells et al. (1997) sju principer om UD skiljer på identiska medel för alla men likvärdiga när det inte är möjligt: ”the same means of use for all users: identical whenever possible; equivalent when not”. Winance (2014) ifrågasätter UD just utifrån att några trots allt riskerar att hamna utanför enhetliga lösningar. Samtidigt fanns en uppfattade bland deltagarna om att UD utvecklats från generella lösningar till mer flexibilitet. Exempel på det är The Nordic Charter on UD (Nordic School of Public Health 2012) som betonar en ”built-in adaptability and compatibility” för att nå så många som möjligt. Lid (2020) betonar även att lösningar måste ses i en helhet av de olikheter och olika roller som ingår i den mänskliga mångfalden för att kunna individanpassas med likvärdighet i upplevelsen som mål.

I Sverige har institutioner och många specialskolor stängts men särskola, ett statligt företag för anställning av personer med funktionsnedsättning och kategoribostäder för personer med funktionsnedsättningar existerar alltjämt. Hur förhåller sig UD till särlösningar och finns det vissa som är mer legitima än andra? I USA beslöt Högsta domstolen år 1954 i rättsfallet Brown vs. Board of Education att särlösningar utgör ojämlikhet (Hamraie 2017, s. 75). Bland deltagarna kan synen på särlösningar kopplas till den spänning som fanns mellan behovet att åtgärda akuta problem och långsiktiga visioner. De menade att särlösningar kommer att finnas kvar så länge inte samhället är mer tillgängligt än vad det är. En åsikt var att särskolan behövs nu men att Sverige om kanske 50 år har en skolform för alla. Färdtjänst sågs till exempel som en administrativ särlösning som är nödvändig under överskådlig tid eftersom en mer enhetlig lösning ansågs ligga långt borta. Det rimmar väl med funktionsrättsrörelsens klassiska syn på långsiktiga krav på ”generell tillgänglighet” och ”grundanpassning” (Berg 2007) medan det direkta intressepolitiska arbetet har handlat om kompensation och tillgång till bostad, arbete och utbildning – i någon form – i närtid. Bland deltagarna talades det också om att stärka varandra i ”trygga rum” även om kritiken

mot kurser för personer med en viss funktionsnedsättning var framträdande. Sådana kurser begränsar enligt deltagarna valmöjligheterna och rätten till utbildning för dem som inte har denna funktionsnedsättning eller har kombinationer av funktionsnedsättningar som inte passar in i mallen.

Principen om ”alla” verkar svår att praktisera. Tunström & Löfving (2020, s. 15) pekar på att standarder och regler bygger på målgrupper och därmed krockar med idén att inkludera alla. Enligt Ericsson et al. (2020) innebär kategorisering risk för stereotyper och att människor fåsts vid förbestämda gränser, men är ibland nödvändiga. Köllen et al. (2018) menar att segregering ofta leder till ojämlikhet men inte kan avfärdas som moraliskt fel i sig, särskilt inte när människor väljer det av fri vilja. En viktig fråga att diskutera är om och när särlösningar kan accepteras och vilka kategoriseringar som är legitima. Vilka som räknas in i alla beror också på perspektiv. Hamraie (2017, s. 261) nämner hemlöshet, fängelser och migration som aspekter som inte alltid finns med. Design för landets lokala invånare riskerar till exempel att inte räkna med gäststudenter, turister eller människor utan formellt uppehållstillstånd att uteslutas.

9.2.2 Samspelet mellan generella och individuella lösningar

Genom att med UD skapa tillgängliga miljöer och tjänster är ambitionen minska behovet av individuella anpassningar och hjälpmedel. Funktionsrättskonventionen övertog här Connells et al. (1997) definition av UD som design ”utan behov av anpassning eller specialutformning” men lade också till: UD ”ska inte utesluta hjälpmedel för enskilda grupper av personer med funktionsnedsättning där så behövs” (FN 2008). Bakom denna ”reservation” kan man skönja en misstänksamhet att UD skulle beröva människor deras nödvändiga anpassningar och hjälpmedel. Bland deltagarna fanns inte någon sådan farhåga. Däremot trodde några att UD skulle kunna missförstås som att bara följa majoritetsviljan eller utnyttjas för att inte följa tillgänglighetsregler. Inte heller i litteraturen finns belägg för en motsättning mellan generella lösningar och individuella anpassningar. Snarare är omgivningens utformning en förutsättning för att anpassningar och hjälpmedel ska gå att använda funktionellt. Hjälpmedlet rullstol blir oanvändbart om inte miljön är tillgänglig.

Vad till exempel Mace (1998) vände sig mot var hjälpmedel som signalerar funktionsnedsättning och sjukdom och som inte var en del av helhetsdesignen. Hjälpmedel behövs, men de ställer också krav på omgivningen för att gå att använda. För Mace kunde det handla om att bygga hus där väggar och tak är förberedda för installation av hjälpmedel, men hans huvudbudskap verkar vara att de innovativa lösningar som hjälpmedel och anpassningar bygger på kan vara bra för fler än bara de

som få dem förskrivna eller köper för dyra pengar – vilket är ett annat problem med hjälpmedel. Även Mueller (1998) påpekar hur individanpassningar och hjälpmedel ofta belyser generella mänskliga problem som många människor möter. Att integrera dessa lösningar i generell design minskar förstås individuella anpassningar och behov av hjälpmedel, men skapar samtidigt en icke-stigmatiserande miljö. Om det samlade behovet av individstöd och anpassningsutredningar minskar kan resurserna användas mer effektivt för de som behöver extra stöd även med goda generella lösningar.

För deltagarna handlade UD om en grundinställning av öppenhet inför den mänskliga mångfalden och en flexibilitet i utformningen som gör att den kan anpassas efter människors olikheter och gör användandet likvärdigt för olika människor. Mycket av den tekniska utvecklingen har också gått i denna riktning. För datorer och telefoner finns idag en inbyggd flexibilitet som förenklar anpassningen av tjänsterna till personliga behov och önskemål. Även bostäder och arbetsplatser kan utformas flexibelt med till exempel flyttbara väggar och höj- och sänkbara skivor. En utbildning kan utformas så att föreläsningarna går att ta del av när man vill och därmed öppna för personer med olika arbetstider eller familjeåtaganden att delta. Däremot är deltagarnas betoning på mänskligt stöd sällsynt i litteraturen. Ett exempel är Ikeda (2005) som betonar att användning av informations- och kommunikationsteknologi ofta kräver mänskligt stöd och uppmuntran. I workshoppen uppdagades även en spänning mellan önskan av att verksamheten (folkhögskolan) skulle ha grundberedskap för olika situationer i form av grundkunskap om funktionsnedsättningar men också ha personlig kunskap om kommande studenter för att förbereda miljön, men då utan ingående krav på att man själv skulle behöva berätta om sina funktionsnedsättningar och även komma med egna förslag. Seale et al. (2020) tar upp detta dilemma och pekar på det faktum att även universitet som arbetar med UD tar in läkarintyg för att godkänna hjälpmedel och stöd.

Ju mindre generellt designad miljön är desto större blir skillnaden som måste överbryggas för individen. När få hade datorer eller mobiltelefoner, eller höj- och sänkbara stolar och skrivbord, räknades detta som hjälpmedel, men inte sedan det blev allmängods. Eftersom rätten till anpassningar enligt funktionsrättskonventionens artikel 2 (FN 2008) är begränsad till ”nödvändiga och ändamålsenliga ändringar och anpassningar” så att ”personer med funktionsnedsättning på lika villkor som andra kan åtnjuta eller utöva alla mänskliga rättigheter och grundläggande friheter” är den allmänna miljön viktig för möjligheterna att delta i samhället. Var gränsen för de ”skäliga” (rimliga) åtgärder som kan krävas - som ”inte innebär en oproportionerlig eller omotiverad börda” – går avgörs ytterst av domstol. Den svenska Arbetsdomstolen har till exempel inte sett det som skäligt att en myndighet anpassar IT-systemet eller anlitar teckenspråkstolk för en universitetslärare.

9.2.3 Regelefterlevnad med eller utan nytänkande

Ett annat spänningsfält finns mellan att följa lagar och regler och samtidigt vara kreativ och nytänkande. Som framgår ovan anser Story (2010) att företag bör undervisas om gällande lag, men när hon beskriver UD är det också som en reaktion på hur många förhåller sig till regler. Att bara betona lagar och regler kan enligt Story (2002, s. 250) leda till "minimal compliance without understanding at best, and resentment of, and opposition to legislation at worst". Detta stämmer också med hur deltagarna befarade att bara minimikraven följs och även att abstrakta begrepp som UD kan användas av företag eller myndigheter som förevändning för att inte följa tillgänglighetskraven. Men det behöver inte råda en motsättning. Steinfeld & Maisel (2012) beskriver förhållandet mellan regelefterlevnad och det nytänkande som UD står för som komplicerat:

"In universal design, which has no legal mandate and should be viewed as a continuous improvement process rather than a compliance process, educational and dissemination activities are much more important than regulatory action. But, it is important not to view universal design as unrelated to regulatory compliance. Whatever we do to improve the adoption of universal design should also improve regulatory compliance since universal design practice has much more ambitious goals than regulatory action." (Steinfeld & Maisel 2012, s. 67)

Uppfattningen att regler och detaljmått kan vara begränsande och hämmande för nytänkande och innovation fanns bland deltagarna, men ingen ansåg att tillgänglighetskrav inte ska följas. De råd och checklistor som bland annat Svensk byggtjänst (2020) tagit fram ansågs välgrundade och garantera en grundläggande tillgänglighet och förutsägbarhet.

Samtidigt varierar lagreglering mellan olika samhällsområden och situationer. För Mace (1998) var inte problemet med att bygga användbara bostäder att det på hans tid saknades lagreglering för amerikanska privatbostäder. De som vill vara aktiva och hälsosamma utan att behöva flytta på grund av en funktionsnedsättning är lika intresserade av flexibla och billiga lösningar oavsett lag. Större badrum såg inte Mace bara som en fråga om fysisk tillgänglighet utan också om livskvalitet med "lyxkänsla".

Steinfeld & Tauke (2002) har också argumenterat för att vid undervisning om UD i pedagogiskt syfte anknyta till designer och arkitekters skeptiska syn på lagar och regler som innovationshämmande. Hill (2007) pekar på att det är kreativiteten som för många ger arbetet mening, inte att följa regler. Han anknyter även till en annan aspekt av regelefterlevnad, nämligen att de som utför de praktiska momenten kanske vare sig får erkännande eller rättvis lön för sitt arbete och därför ibland bryter mot

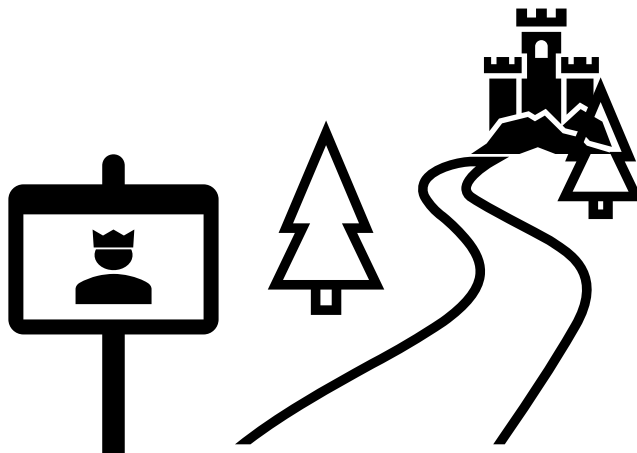
reglerna som ett uttryck för motstånd mot en orättfärdig ordning. Andra ser inte en motsättning mellan tillgänglighetskrav och UD. När det gäller arkitekter påpekar Kajita (2016, s. 12) att UD innebär att tolka lagkraven i enlighet med social inkludering och på så sätt ”turn legitimised accessibility requirements into positive incentives”.

I Sverige ingår begreppet tillgänglighet i lagstiftningen, vilket betyder att det på ett juridiskt plan definieras av rättspraxis. En byggnad kan anses juridiskt tillgänglig om det går att ta sig in. Om det är via en baddörr eller varuhiss spelar ingen roll. Däremot spelar sådana estetiska eller moraliska designkvaliteter roll för upplevelser. UD förnekar inte vikten av lagar och regler, men bygger vidare på dessa och utvidgar ”kravet” till att även handla om sociala, estetiska och kulturella aspekter som värdighet, harmoni och livsglädje. Medan tillgänglighetsreglerna gör att människor kommer in fokuserar UD på *hur* man de kommer in. Åren 2006–2010 drevs ett projekt av Design för alla Sverige, Statens fastighetsverk och Stockholms stad som jag nämner här för att projektnamnet Värdig Entré väl uttrycker hur UD går utöver den rent fysiska tillgängligheten. Det är inte alltid så att tillgänglighet regleras i lag och UD i FN-konventionen. Eftersom USA inte har ratificerat funktionsrättskonventionen gäller den inte där juridiskt. Däremot har Norge lagstiftat om UD, vilket enligt Lid (2020, s. 23) lett till en tröskeeffekt där sådant som uppfyller lagens krav uppfattas som godkänt. Varför lagar och regler på detta sätt tolkas som miniminivåer och hur de i stället skulle kunna inspirera till att göra sitt bästa återstår att utforska.

9.3 Att skilja på begrepp, betydelser och företeelse

Alla begrepp tolkas och förstås på olika sätt av olika människor i olika situationer. Med hjälp av semiotikens syn på begrepp, betydelse och företeelse (enligt Peirce tecken, interpretant och referent) kommer jag här analysera hur begreppet UD förhåller sig till företeelsen UD genom de olika tolkningar som görs. Jag liknar semiotikens tre grundbegrepp vid en skylt som pekar mot en slingrande väg som leder till ett slott långt borta (Figur 5). På skylten finns ingen exakt avbildning av slotten men ett tecken i form av ett huvud med krona, vilket räcker för att kommunicera det väsentliga innehållet och hur man tar sig dit. Hur slottet uppfattas beror på avstånd och från vilket håll vägen kommer. Men det är på vägen som det hettar till. Där finns förväntningar, förhoppningar och farhågor. Där ändras tankar och förståelser, inte minst genom diskussion med andra om hur väl skylten betecknar målet och hur målet

har motsvarat förväntningarna. Kanske blir det till och med bråk där på vägen om vilken tolkning som är rätt och hur de olika erfarenheterna ska tolkas efteråt.

Figur 5 föreställer en bild av hur jag använder semiotiken med hjälp av Peirce' termer: En skylt (tecken) visar vägen (interpretant) mot en (referent). På bilden är referenten ett slott medan skylten visar ett huvud med krona.

Begrepp och ord är tecken som betecknar företeelser ungefär som en skylt. Det betyder att de kan bytas ut utan att företeelsen förändras, men begrepp, betydelse och företeelse påverkar också varandra så att även företeelsen kan omformas genom begreppens betydelser. Dessutom betecknas samma företeelse med olika begrepp (genom tusentals språk och specialterminologier) och ett och samma begrepp kan peka mot olika företeelser. Hållbarhet och tillgänglighet är begrepp som båda har många betydelser och flera referenter. När det gäller dessa abstrakta och mångfacetterade företeelser svarar de inte alltid mot frågan ”vad är?”, utan kanske snarare ”hur?”, ”vad gör?” eller ”vad åstadkommer?”. Frågor om vad något är kan förleda oss att tro att abstrakta företeelser är ting med egen substans.

Det kan vara svårt att veta om man har med olika betydelser eller olika företeelser att göra. Det finns också företeelser som saknar begrepp. Det kan vara något som är så självklart att det inte ens omtalas. Språket och begreppen är ofta uttryck för det omtvistade och ifrågasatta. Även lagar och regler kan sägas stå för det omtvistade, för beteenden samhället vill stävja eller främja – alltså egentligen ett tecken för något som *inte* görs. Så länge alla agerar enligt normen behövs ingen lag men så fort ett beteende skapar problem måste det förändras på olika sätt, bland annat genom lag. När

beteendeförändringen är genomförd tappar lagen sin funktion. Med detta synsätt kan UD när det till exempel skrivs in i ett dokument ses som tecken på en ambition men också på att praktiken inte föreligger. Hade UD varit något självklart som redan praktiseras hade inte betoningen eller ens begreppet behövts. Att frekvensen i böcker, kursmaterial och konferensföredrag om UD verkar ha sjunkit sedan åren kring millennieskiftet skulle kunna tyda på att UD klingat av och aldrig övertygade särskilt många men också att praktik ersatt en retorik som inte längre behövs. Hur det nu är med det så är det värt att beakta när koncept som syftar till att integreras och normaliseras i alla processer utvecklar avgränsade enheter med projekt, kurser, konsulter och teorier. Som Christiansen & Bunt (2011) påpekar är det riskfyllt att skapa separata praktiker när syftet är integration. "Tillgänglighet" har till exempel blivit något av ett eget område trots att det borde vara självklart och inarbetat i alla bygg- och utvecklingsprocesser utan att det behöver uttalas, påtalas och avtalas. Tillgänglig design borde inte märkas eftersom den obemärkt ska bjuda in till användning och få oss att göra saker utan att reflektera över hur svårt det skulle kunna vara. Begreppen kan peka mot ett visst handlingsmönster men också användas för att sända signaler om en ny inriktning, att man är på rätt väg, vill göra rätt eller hänger med i tiden. Detta leder inte nödvändigtvis till förändring utan kan vara ett sätt att överta ett begrepp och kanske distansera sig från ett annat.

Nya begrepp kan ses som verktyg för att kommunicera något, till exempel att något bör uppfattas på ett visst sätt, till exempel som nytt och intressant. De används för att ge energikickar och driva utvecklingen åt ett visst håll eller förändra människors tankar och beteende. Policyretorik förknippas ofta med så kallade buzzwords som ofta betraktas som prydnadsord för något allmänt bra och trevligt. Enligt Cornwall & Brock (2005) kan dock buzzwords förena rörelser under en "fana" och mana till gemensamt handlande. Gordon & Tavera-Salyutov (2017) pekar också på hur rättighetsdokument och handlingsprogram som Agenda 2030 fungerar som ett lingua franca för att människor ska förstå varandra världen över och effektivt kunna vidta åtgärder. Begreppen kan också användas för att skrämmas eller vilseleda. Levitas (2005, s. 178) beskriver hur språket återspeglar och reproducerar idéer om samhället. Hon tar upp "social exclusion" (motsvarande svenskans utanförskap) som exempel på ett vagt och flexibelt begrepp som både kan peka mot delaktighet och kontroll, men som används av politiker eftersom det så kraftfullt anknyter till den rädsla att lämnas utanför som finns i varje människa sedan barndomen. En annan aspekt på policytexter är att de ibland är framförhandlade sammanställningar av olika begrepp som pekar i olika riktningar för såväl upphovsmän som användare. Det kanske inte finns någon begreppslig eller logisk enhet utan den får skapas i efterhand, vilket

förstås är riskabelt. Men vår strävan efter ordning gör att vi vill att olika begrepp ska beteckna olika företeelser, även om de inte gör det.

Vi parar också samman företeelser och begrepp som kommer från olika och kanske ojämförbara sammanhang. Grue (2015) nämner hur funktionsnedsättning och kroniska sjukdomar förs samman i funktionsrättsrörelsen trots att begreppen kommer från olika diskurser – kategorisering av kroppsliga funktioner och av sjukdomar. Han menar också att den norska paraplyorganisationen FFO kombinerar en medicinsk och en samhällsinriktad människorättsdiskurs för att betydelsemässigt hålla samman den grupp man menar sig representera. Dessa dubbelbegrepp tycks ligga nära varandra i betydelse men ändå peka åt olika håll, men dock bara för vissa eller i vissa sammanhang. Sådana begrepp kan ses som adopterade syskon som sammanförs i en ny familj. De kan därmed stå varandra nära men också bråka som bara två motsatser kan. HIV och AIDS är en distinktion för vissa men synonymer för andra, liksom coronavirus och covid-19. Funktionsnedsättning och funktionshinder har delvis betydelsebakgrund i olika ”modeller” och har förts samman för att peka på distinktionen mellan kroppen och miljön, men samtidigt är inte distinktionen uppenbar för alla. UD och tillgänglighet kan ses som sprungna ur olika kontexter och försöket att kombinera dem i nya system kan både skymma överlappande betydelser och polarisera dem på ett förvirrande sätt. På sådana vis skapas nya betydelser av begrepp och relationer mellan begrepp som används i nya sammanhang.

För att polarisera används begreppens positiva och negativa konnotationer. Grue (2015) pekar på hur ”medical model” ställs upp som något negativt att polarisera mot. Degener (2016) minns hur den medicinska modellen under förhandlingarna om funktionsrättskonventionen utmålades som just något avskräckande (determent) som alla kunde enas om som en gemensam fiende bortom övriga meningsskiljaktigheter. Ett ord som för vissa deltagare hade negativ konnotation var ”universell” som uppfattades som ett eko från modernismen och en likriktad syn på människor och miljöer. Ordet kan förstås ha andra konnotationer i andra sammanhang, till exempel människorättsliga. Ett avslutande exempel på positiv konnotation är ordet ”rörelse” som enligt Papakostas (2006) ofta skymmer en betydelse av något löst sammanhållet och inte sällan auktoritärt styrt, medan det mer negativt laddade ”organisation” egentligen står för något mer demokratiskt och stabilt. När UD i anslutning till Allmän kommentar nr. 2 (Myndigheten för delaktighet 2016b) ses som en process för allt nytt som skapas kan det uppstå en distinktion mellan UD som framåtsyftande och tillgänglighetskrav som kopplat till åtgärder av hinder, fel och brister. Svårigheten att i efterhand åtgärda dessa kan ge tillgänglighet en negativ konnotation som något dyrt, trist och fult. Men de överlappande betydelserna för tillgänglighet och UD gör också att UD riskerar att få sådana negativa konnotationer. En liknande process har

beskrivits av Spaargaren (2011) när det gäller hur miljövänliga praktiker produkter laddats med negativa konnotationer av att avstå från det roliga i livet.

Enligt det pragmatiska synsättet används begrepp med intention, syfte och riktning mot praktiker. Deltagare från näringslivet använde till exempel hellre Inclusive design när de diskuterade inkluderande och mångfaldsgrundad rekrytering eftersom de tyckte det var tydligare och mer förstått i näringslivssammanhang. Tunström & Löfving (2020) såg i intervjuer i de nordiska länderna att UD uppfattades som "akademiskt". I en svensk kommun användes till exempel UD bara internt medan tillgänglighet användes för motsvarande budskap utanför kommunhuset. Deltagarnas misstanke om att UD kan användas av företag eller myndigheter för att inte följa tillgänglighetsreglerna handlar om hur begrepp ges betydelser efter egna syften, även om detta till stor del var en misstanke. Begrepp kan också användas för att påskina en praktik som inte finns. Även namn på gamla arbetssätt kan dölja att inget har förändrats. Seale et al. (2020) pekar på hur namn på olika modeller – bland annat UD och UDL – används utan att praktiken återspeglar begreppens huvudbetydelse. Flera av modellerna praktiserades inte alls, trots att det fanns både forskningsartiklar och utbildningsmaterial om dem. Just UD motsvarade en tydlig praktik, men flera som hävdade att de arbetade med UDL gjorde inte det enligt Seale et al. (2020). Det visar hur populärt begreppet är men inte hur effektivt. Andra positionerade sitt arbetssätt som holistiskt men som motsatsen till UD. Men detta symbolspel med begrepp kan på ett sätt också ses som praktik, till exempel utveckling av koncept och terminologi.

9.4 Distanserande eller inspirerande princip

Att skilja på begrepp och företeelse kan vara ett sätt att reda ut missförstånd och oklarheter om vad vi menar med olika begrepp. Samtidigt är det uppenbarligen inte så enkelt att med ord ringa in en företeelse som UD. Att till exempel säga att det är ett koncept hjälper föga, för vad är ett koncept? Ur semiotisk synvinkel är det inte så orimligt att flera företeelser sammanförs under samma begrepp. För Erkiliç (2011) framstår design- och policykoncept som två svårförenliga sätt att resonera, medan exempelvis Welch (1995) talar om produkt- och miljöutveckling ur ett demokrati- och likvärdighetsperspektiv vilket tyder på att båda perspektiven funnits med länge utan att uppfattas som motstridiga. Bland deltagarna fanns nyanser och variationer i förståelsen och praktiken av UD men också en kärna av att se UD som ett processinriktat tanke- och arbetssätt för att ta in fler mångfaldsperspektiv och att se

saker ur ett helhetsperspektiv, motverka segregering och främja situationer ska fungera för alla.

Som etisk princip är den processinriktad och som praktik kan den sägas vara principinriktad. Deltagarnas uppfattning att UD kan förena olika policyperspektiv till en helhet närmar sig Dworkins (1978) syn på principer som samhällets mål och riktning. Principer som allas lika värde, att skilja på sak och person eller oskyldig tills man är dömd kan ses som radikala etiska krav och plikter medan andra principer – som släktens heder eller kommunalt självstyre – fungerar på andra nivåer och i vissa sammanhang. Principer som pekar mot ett ideal kan ses som utopiska. Utopier kan vara inspirerande men också som något ouppnåeligt och därför kontraproduktivt. Samma spänning finns i litteraturen. Steinfeld & Tauke (2002, s. 180) ser UD som en pragmatisk idealism och en utopi som vi behöver för att kritisera och förändra status quo. Sådana språng tas genom att ta risker och söka nya vägar för hur saker och ting skulle kunna vara. Steinfeld (ibid., s. 184) ser den utopiska platsen som ett asymptotiskt substitut, vilket innebär att det är något man närmar sig utan att nå en slutgiltig punkt.

Enligt Dewey (2005, s. 157) är däremot föreställningen om ett idealtillstånd filosofins största misstag. I sitt försök att överbygga gapet mellan moral och handling eller normer och beteende ser han principer som alltför fasta ideal som riskerar att förhindra handling. Egentligen finns ingenting mellan princip och praktik. En princip som inte blir praktik är bara en dekoration, liksom mål utan medel. Mål står enligt Dewey för att hinder för handling föreligger, medan medel betecknar det vi kan göra. ”Medel och mål är blott två namn för samma verklighet. Uttrycken anger inte någon uppdelning av verkligheten själv utan blott av våra omdömen om verkligheten” (ibid., s. 48). Om enskilda handlingar är medel är målet egentligen bara många medel eller att zooma ut från enskilda handlingar och se dem samlat med andra för att förstå vart de leder.

”Att säga att ett mål är avlägset eller fjärran, att överhuvud säga att det är ett mål, är liktydigt med att säga att det finns hinder mellan oss och det. Men förblir det för alltid ett avlägset mål, så blir det blott ett mål, d.v.s. en dröm. Så snart vi har gjort oss en föreställning om det, måste vi börja att gå tillbaka i våra tankar. Vi måste övergå från frågan vad som skall göras till frågan hur det skall göras, vi måste tänka på de lämpliga medlen. Målet kommer då åter till synes som en serie av ”nästa steg”, och av dessa är det betydelsefullaste det som ligger närmast sakernas nuvarande tillstånd, Först då målet förvandlats till medel har det slutgiltigt uppfattats och teoretiskt bestämts, för att nu inte tala om att det först nu kan bli tanke på att förverkliga det. Enbart som mål betraktat är det vagt, dimmigt, blott ett obestämt intryck. Vi vet faktiskt inte vad vi i verkligheten är förrän vi i vårt inre utarbetat en handlingsplan.” (Dewey 2005, s. 49)

Frågorna i de individuella intervjuerna var inriktade mot förståelsen av UD och gruppintervju och workshop mot praktiken, där även deltagarna valdes ut för att ha närhet till praktiken. Samtalen för dock samman dessa perspektiv. När deltagarna bedömer och omtolkar UD som princip utgår de från den praktik de erfarit och är en del av. När de beskriver praktiken eller utför den i en workshop hänvisar de till och omtolkar principen. Tolkningen av materialet blir därför att det inte går att skarpt särskilja UD som mål eller medel, princip eller praktik. Detta stämmer överens med citatet av Dewey där övergången mellan vad och hur betraktas som självklar men också som en skyldighet. Princip utan praktik förändrar nämligen ingenting. Hävdandet av principer kan visserligen ses som en framåtsyftande men ganska passiv praktik, men först när principen tolkas i handling genom brännande och aktuella problem får den praktisk mening. Princip och praktik är överlappande och kompletterande perspektiv.

I mitt samlade forskningsmaterial finns UD som både mål och medel. Ett dokument som Allmän kommentar nr. 2 (Myndigheten för delaktighet 2016) kan tolkas som att tillgänglighet är samhällsmål och UD ett medel som ”appliceras”, men även om tillgänglighet är målet riskerar det också ett vara något avlägset och utopiskt. Kanske är det bättre att tala om princip och praktik där principen behövs som etiskt riktmärke men i enlighet med Dewey måste omvandlas till praktik för att inte bli en ouppnåelig dröm. Alltför höga ideal kan lamslå handlingskraften men jag tror också att vi behöver en princip om att inkludera alla som kan ge den inspiration och nödvändig provokation till att belysa hinder och få människor att tillsammans reflektera över dem och i samskapande nytänkande vidta Deweys’ ”nästa steg”. Bortom motstridiga samhällsintressen och spänningen mellan kort- och långsiktiga lösningsbehov behövs ett holistiskt angreppssätt där även en radikalt annorlunda utopi kan inspirera. Att däremot stanna vid proklamerandet av höga principer om allas inkludering förändrar ingenting i praktiken. I varje situation behöver man därför analysera vad som är nästa steg för just den här verksamheten för att komma något närmare idealet. Som princip kan UD lyfta in aspekter av estetik, värdighet och gemenskap i tillgänglighetsarbetet. Men att förlägga detta arbete som ideal i ett utopiskt samhälle riskerar att dra ner på takten i arbetet mot särlösningar. Principen får inte stanna vid ett diskussionsämne utan att förändra den verklighet människor lever i, men hur den både ska kunna inspirera till näraliggande och framtida lösningar är en praktisk och inte minst pedagogisk utmaning. Det följande – och sista – avsnittet tecknar några möjliga handlingslinjer för praktiken.

9.5 Dags för praktik!

Som begrepp nämns inte UD så många gånger i funktionsrättskonventionen. Däremot stämmer passat det intersektionella mångfaldsperspektivet i konventionen och målet att mainstreama funktionshinderperspektivet på alla samhällsområden väl överens med hur UD framställs i litteraturen. Enligt Allmän kommentar nr. 2 (Myndigheten för delaktighet 2016b) ska UD tillämpas som process för att allt nytt som skapas parallellt med att systematiska tidplaner upprättas för gradvis borttagande av befintliga hinder. Enligt den svenska funktionshindersstrategin (Socialdepartementet 2017) ska UD vara en vägledande princip på fler samhällsområden än funktionshinderspolitiken. UD ses alltså i Sverige både som ett medel som ska tillämpas och en vägledande princip att följa, men mycket återstår när det kommer till praktiken. Fortfarande återfinns UD trots sitt holistiska anspråk hittills nästan bara inom funktionshinderspolitiken. Enligt Ericssons et al. (2020) studie av policytexter nämns UD bara i relation till tillgänglighet för personer med funktionsnedsättning och inte i anknytning till mångfald generellt. Att reducera UD till att bara handla om tillgänglighet för personer med (ett fåtal) funktionsnedsättningar är att missa potentialen att inkludera hela mänsklighetens behov.

Formellt är det staten – inklusive regioner och kommuner – som ska genomföra den samhällsförändring funktionsrättskonventionen syftar till. Staten har alltså att både hantera nuet och framtiden, såväl identifiera och prioritera bland hinder som att proaktivt och framåtsyftande undvika framtida segregeringar och diskriminering genom god design från början. Men staten är mångfacetterad. Reformerna och förändringarna – till exempel de båda skolformerna eller arbetsmarknadsstrukturer – är ytterst politiska beslut medan till exempel behovsbedömning utifrån diagnos eller välkomnande arbetsplatser är förvaltningsmässiga och kulturella frågor. Statens ansvar är en princip. I praktiken har alla ett ansvar. Lagstiftning och centrala beslut kan åtgärda vissa förhållanden men är sällan det enda som förändrar normer och beteenden.

Policyprocesser drivs snarare av intressen hos befolkningen. Utan engagerade arbetsgivare, bostadsföretag och utbildningsanordnare blir det ingen förändring. Vissa företag och organisationer är kanske till och med mer villiga att pröva sig fram och ta risker än vad staten är beredd att göra. Samtidigt kan inte alltför tungt ansvar läggas på till exempel funktionsrättsorganisationer att övervaka regelbrottsnivå och genomförande av funktionsrättskonventionen. Enligt US Access board (2016) bör myndigheterna driva utvecklingen för ökad tillgänglighet med ”robust enforcement” och kännbara sanktioner. Diskrimineringsrätten lägger också ett tungt ansvar på

enskilda individer med funktionsnedsättning att driva förändring genom rättsprocesser och diskrimineringsärenden om byggnader inte är tillgängliga eller arbetsgivarna inte skapar en god arbetsmiljö och förebygger diskriminering genom ”aktiva åtgärder”.

Trots de olika uttolkningar av UD som togs upp i Inledningskapitlet beskrev inte deltagarna olika typer av praktiker av UD – för till exempel bostäder eller arbetsliv. Snarare var de förändringsinriktade och använde UD som del i ett större kluster av besläktade begrepp om inkludering, mångfald, hållbarhet med mera. De menade att det är intention och ambition som leder till resultat och att ordvalsbarriären – en ängslighet att använda fel ord – kan hämma både diskussion och handling. Begrepp kan därför bytas ut om de står i vägen. Det är därför farligt att fastna i diskussioner om vilka ord som är rätt eller strida med begreppen. Man kan heller inte utgå från att andra tolkar begrepp på samma sätt.

Jag tror också att det är riskabelt att låsa sig vid alltför fasta och fixerade betydelser. Att begrepps betydelse skiftar mellan organisationer, diskurser och tidpunkter motiverar snarare en dialog där olika intressenterna förklarar och samtalar om hur de förstår begrepp och företeelser. Även med det som är otydligt måste man vara tydlig för att undvika missförstånd eller att gamla betydelser ”spökar” bakom nya begrepp. Men genom att ”lägga ut texten” och diskutera begrepps grundade och integrerade (förstådda) betydelser kopplas de tydligare till företeelsen. Tydlighet och kritik är nödvändiga pedagogiska redskap men bara om det är konstruktivt. De ”syskonbegrepp” som är förvillande lika i sina betydelser, till exempel UD och tillgänglighet, men pekar åt olika håll, är ytterligare ett argument för att mötas och förklara sina ståndpunkter och tillsammans resonera sig framåt mot en praktik – där kanske till och med vissa begrepp blir överflödiga i ljuset av praktiken. En sådan samhällsdialog borde handla om gemensamma principer. Är målet fler i arbete, jämlikhet, hälsa, lycka (happiness), livskvalitet, individuellt självbestämmande eller ökade valmöjligheter – och i så fall för vissa eller för alla? UD som förenande och sammanhållande av policyperspektiv skulle kunna koordinera olika samhällsområden – till exempel barn, unga och äldre, men även hållbarhet, folkhälsa och kultur. Andra frågor i anslutning till praktiken är om inkludering bara gäller anställning på arbetsmarknaden och jämlikhet bara om ekonomiska skillnader. Hur kommer social gemenskap, politiskt medborgarskap, kulturell kreativitet eller mobilitet in?

En stark vision av ett inkluderande samhälle eller olika policyperspektivs förenande kan möjligen skymma de intressekonflikter som finns i samhället. Människor har olika normer och följer olika principer. Alla är heller inte lika intresserade av inkludering, utan föredrar segregering eller att försöka leva utanför samhällsgemenskapen. Lindholm et al. (2015) påminner om principen Not In My

BackYard (NIMBY) som ibland lyser igenom när flyktingförläggningar eller gruppboendestäder ska byggas. Men planering av segregerade boenden kanske är en del av problemet bakom ett splittrat samhälle. Ålder eller funktionsnedsättning säger inte mycket om vilken bostad man önskar eller behöver. Kategoriseringarna kan innebära att lösningar inte sprids vidare. Gruppboendestäder skulle kanske vara intressant för fler än personer med stöd enligt LSS.

Enligt Emilson (2014) och Spaargaren (2011) spelar civilsamhället en viktig roll för samhällsförändringar, men hur får vi till fungerande allianser, dialoger och samskapande samarbeten mellan till exempel myndigheter och civilsamhälle? Ehn (2007) använder begreppet praxisgemenskaper för verksamheter där både professionella och amatörer kan samarbeta. Han tar Wikipedia som exempel. Han lyfter också att ”design i projekt” måste fortsätta med ”design i bruk” – att inte bara samarbeta kring utvecklingsprocesser utan även utvärdera användningen. Dessa kunskapsprocesser kan se olika ut beroende på situation och intressen, men samhället behöver praxisgemenskaper där människor med olika bakgrunder kan mötas. Co-working-arbetsplatser är en sådan modell som skulle kunna hjälpa till att luckra upp den slutenhet som finns hos vissa professioner med missförstånd och konflikter i samhället som följd. Inom bostadssektorn kan det till exempel handla om att byggbranschen och boende möts och diskuterar sina olika tolkningar av regler och begrepp. Kanske kan framtidens huvudlösning på transportområdet efter ett sådant samarbete bygga på de positiva erfarenheter som finns med färdtjänstens flexibilitet. Andra idéer är ömsesidig revision och gemensamt utvecklingsarbete.

De olika uppfattningar och sätt att praktisera UD som deltagarna givit uttryck för behöver inte ses som uteslutande varandra utan som kompletterande. Vi behöver vägledning och välbehövlig provokation för att få i gång inkluderande designprocesser, men också en vision för att inspireras att sträva mot ett bättre samhälle samt integrering och sammanhållning av dagens spretiga policyperspektiv. Kanske kan en mångfacetterad och dynamisk förståelse av UD bättre gynna förverkligandet än renodlade och snäva synsätt. Samtidigt är det viktigt att förstå hur UD som princip och praktik påverkas av den förändringsvilja som finns och de kulturella, praktiska och ekonomiska öppningar som ges i en viss situation – i värsta fall mot något intetsägande.

Olika organisationers erfarenheter och engagemang för UD bör kunna ses som en tillgång, trots olika ingångar eller agendor. Diskussionen hamnar ofta kring vad UD är, men kanske borde den handla mer om vad vi är beredda att göra – som ”nästa steg” – kanske ta in en ny mångfaldsaspekt i processen. Att bråka om ordval eller hylla stora principer löser inga konkreta problem. Praktiken kräver kunskap om situationen, reflektion, samarbete och fantasi. Men sådan dialog kräver ömsesidig

respekt och vilja till förståelse. Det i sin tur behöver inte betyda undfallenhet och konflikträdsla. Snarare blir det tydligare var man står och utgår från när man känner varandras intentioner och tolkningar. Konfrontation kan ske på många sätt men om syftet är förändring kan pedagogisk tydlighet förenas med konstruktiva åtgärder. Att anmäla eller hänga ut någon i media kan vara kontraproduktivt om den ansvarige inte förstår vad som är fel och hur beteendet kan förändras. Böter kan vara något man betalar utan att vidta några förändringsåtgärder. Därför måste sådana skarpa åtgärder kombineras med att inblandade intressenter ges möjlighet att förtydliga och förklara sina uppfattningar – och resonera om dem. Att driva ärenden i domstol kan ses som det yttersta exemplet på konfrontation men enligt Quinn (2018) är sådan processföring ett nödvändigt inslag i ett demokratiskt samhälle för att “spola bort” irrationaliteter och sporra till nya reformer.

Det finns många utmaningar med samskapande arbete för inkludering. UD ska inte ses som en exakt metod att följa utan en inspiration och ögonöppnare för att pröva sig fram och ta steg i riktning mot inkludering – att designa med utgångspunkt i roten till problemen snarare än att kompensera i efterhand för ojämlig design. Vid användning och tolkning av UD kommer princip och praktik oundvikligen att utvecklas och anpassas till nya situationer för att vara relevant. Mace (1998) såg stora badrum som elegans och lyx medan det idag skulle kunna associeras med ekologiskt resursslöseri. Det finns inga enkla generella universallösningar som tillfredsställer allas behov utan det kommer alltid behövas ett individperspektiv där hänsyn tas av människor till människor med olika hjärnor, kroppar, kulturer och sociala kontexter. Att lära känna andra och leva sig in i andras situation kan därför ligga till grund för empati och en förståelse för alla led i utförandedjan. Att resonera om vilka som ska involveras i designprocessen bör inte bara se till direkt berörda utan även de som riskerar att hamna utanför. Men praktik och utvecklingsprocesser måste utvärderas och förbättras stegvis i en pågående samskapande kunskapsprocess. Kunskap är aldrig fix och färdig och ingen sitter inne med facit som kan överföras till andra. Alla bidrar och utvecklas i sina olika sammanhang och praktiker.

Denna uppsats har gett en bild av hur UD uppfattas och vilka erfarenheter som finns av att praktisera UD i Sverige, något som kan tjäna dem som arbetar med förverkligandet av UD. För vissa är funktionsrättskonventionen är inspirerande drivkraft eller utmanande krav. Andra känner inte alls till detta dokument men strävar ändå efter design som fungerar för så många som möjligt. De dilemman och möjligheter som jag belyser här kan förhoppningsvis tydliggöra vad UD kan betyda för förändringsprocesser som gynnar jämlikhet och inkludering av alla människor samt ge underlag för fortsatta kreativa samtal och initiativ till hur saker och ting borde vara och hur vi kan nå dit.

Referenser

- Arbetsmiljöverket (2021). *Arbetsplatsens utformning (AFS 2020:1), föreskrift*. Hämtad 2021-04-22 från <https://www.av.se/arbetsmiljoarbete-och-inspektioner/publikationer/foreskrifter/arbetsplatsens-utformning-afs-20201-foreskrifter/>
- Alvesson, M., & Sköldberg, K. (2009). *Reflexive methodology: new vistas for qualitative research*. London: SAGE.
- Andersson, J. E. (2016). Improved Swedish accessibility hindered by a housing imbroglio. *Nordic Journal of Architectural Research*, Vol. 28 No. 2. Inga sidnummer.
- Bailey, C. P. & Gkatzidou, V. (2017). Considerations for Implementing a Holistic Organisational Approach to Accessibility. Proceedings of the 14th International Web for All Conference, Article No. 7, 1-4. Doi: 10.1145/3058555.3058571
- Baier, M., & Svensson, M. (2018). *Om normer*. Lund: Studentlitteratur.
- Bason, C. (2014). *Design for Policy*. London: Routledge.
- Bednar, M. (Red.) (1977). *Barrier-free environments*. Stroudsburg, Pennsylvania: Dowden, Hutchinson & Ross Inc.
- Bendixen, K., & Benktzon, M. (2015). Design for All in Scandinavia – A strong concept. *Applied Ergonomics*, 46, 248–257. Doi: 10.1016/j.apergo.2013.03.004
- Bengtsson, H. (2005). *Politik, lag och praktik: Implementeringen av LSS-reformen*. Lund: Studentlitteratur.
- Berg, S. (2007). *DHR: 80 år av rörelse*. De handikappades riksförbund (DHR).
- Borgdorff, H., Peters, P., & Pinch, T. (2019). *Dialogues Between Artistic Research and Science and Technology Studies*. Routledge.
- Bourdieu, P. (2003). Participant Objectivation. *The journal of Royal anthropological institute*, vol. 9(2), 281-294.
- Boverket (2018). *Analys av reglerna om enkelt avhjälpna hinder*. Rapport 2018:31. Hämtad 2021-04-22 från <https://www.boverket.se/sv/om-boverket/publicerat-av-boverket/publikationer/2018/analys-av-reglerna-om-enkelt-avhjalpta-hinder/>
- Boverket (2020). *Möjligheternas byggregler: Ny modell för Boverkets bygg- och konstruktionsregler*. Rapport 2020:31.
- Bring, O., Klamberg, M., Mahmoudi, S., & Wrangle, P. (2020). *Sverige och folkrätten*. Norstedts Juridik.

- Broderick, A. (2015). *The Long and Winding Road to Equality and Inclusion for Persons with Disabilities: The United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities*. [Avhandling, Maastricht University, Intersentia] Hämtad 2021-04-22 från <https://cris.maastrichtuniversity.nl/en/publications/the-long-and-winding-road-to-equality-and-inclusion-for-persons-w>
- Bruce, A. (2014). *Which Entitlements and for Whom? The Convention on the Rights of Persons with Disabilities and its Ideological Antecedents*. [Avhandling, Lund University]. Hämtad 2021-04-22 från <http://lup.lub.lu.se/record/4317185>
- Brunnström, L. (1997). *Svensk industridesign: En 1900-talshistoria*. Stockholm: Norstedt.
- Bryman, A. (2018). *Samhällsvetenskapliga metoder*. Solna: Liber.
- Buadir (2020). Kunnskapssammenstilling og evaluering av regjeringens handlingsplaner for universell utforming. Proba-rapport nr. 2019-16.
- Burgstahler, S. E., & Cory, R. C. (2010). *Universal Design in Higher Education: From Principles to Practice*. Harvard Education Press.
- Carayannis, E. G., & Campbell, D. F. J. (2009). "Mode 3" and "Quadruple Helix": Toward a 21st century fractal innovation ecosystem. *International Journal of Technology Management*, 46(3/4), 201. Doi: 10.1504/IJTM.2009.023374
- Christiansen, J. & Bunt, L. (2014). Innovating public policy: Allowing for Social Complexity and Uncertainty in the Design of Public Outcomes. I C. Bason (Red.) *Design for Policy*. Routledge. (s. 41-56)
- Christoffersen, J. (Red.) (2002). *Universal design: 17 ways of thinking and teaching*. Oslo: Husbanken.
- Clarkson, P.J., & Coleman, R. (2015). History of Inclusive Design in the UK. *Applied Ergonomics*, 46, 235–247. Doi: 10.1016/j.apergo.2013.03.002
- Clarkson, P. J., Coleman, R., Keates, S., & Lebbon, C. (2013). *Inclusive Design: Design for the Whole Population*. Springer Science & Business Media.
- Connell, B. R., Jones, M. Mace, R., Mueller, J., Mullick, A., Ostroff, E., Sanford, J., Steinfeld, E., Story, M. & Vanderheiden, G. (1997). The principles of universal design. Version 2.0 - 4/1/97 NC State University, The Center for Universal Design. Accessed August 2020. https://projects.ncsu.edu/ncsu/design/cud/about_ud/udprinciplestext.htm
- Cornwall, A., & Brock, K. (2005). What do buzzwords do for development policy? A critical look at 'participation', 'empowerment' and 'poverty reduction'. *Third World Quarterly*, 26(7), 1043–1060. Doi: 10.1080/01436590500235603
- Cross, N. (2011). *Design thinking*. New York: Bloomsbury.
- Dahlbom, B. (2007). Från formgivning till samhällsbyggnad. I Å. Harvard., & Ilstedt, S. *Under ytan: En antologi om designforskning*. Stockholm: Raster. (s. 133–148)
- Danford, G.S., & Tauke, B. (2001). Universal design 1. Center for Inclusive Design and Environmental Access, School of Architecture and Planning, University at Buffalo, The State University of New York.

- Dewey, J. (2005). *Människans natur och handlingsliv: Inledning till en socialpsykologi*. Daidalos. (Originalutgåvan utgiven 1922)
- DHR (2019). Vi vill bo. Delaktighet Handlingskraft Rörelsefrihet.
- Dorst, K. (2019). Design beyond Design. *She Ji: The Journal of Design, Economics, and Innovation*, 5(2), 117–127. Doi: 10.1016/j.sheji.2019.05.001
- D'Souza, N. (2004). Is Universal Design a Critical Theory? I S. Keates, J. Clarkson, P. Langdon, & P. Robinson (Red.), *Designing a More Inclusive World* (s. 3–9). London: Springer. Doi: 10.1007/978-0-85729-372-5_1.
- Dworkin, R. (1978). *Taking rights seriously*. Bloomsbury Academic.
- Ehn, P. (2007). Design av alla? I Å. Harvard., & Ilstedt, S. *Under ytan: En antologi om designforskning*. Stockholm: Raster. (s. 79–95)
- Ehn, P., Nilsson, E. M., & Topgaard, R. (2014). *Making futures: Marginal notes on innovation, design, and democracy*. The MIT Press.
- EIDD (2004). Stockholm Declaration. Hämtad 2021-04-23 från https://dfaeurope.eu/wordpress/wp-content/uploads/2014/05/stockholm-declaration_swedish.pdf
- Emilson, A. (2014). Designing Conditions for the Social. I P. Ehn, Nilsson, E. M., & Topgaard, R. *Making futures: Marginal notes on innovation, design, and democracy*. The MIT Press.
- Ericsson, S., Wojahn, D., Sandström, I. & Hedvall, P.-O. (2020). Language that Supports Sustainable Development: How to Write about People in Universal Design Policy, *Sustainability*, Vol. 12(22), 9561.
- Erkiliç, M. (2011). Conceptual Challenges Between Universal Design and Disability in Relation to the Body, Impairment, and the Environment Where Does the Issue of Disability Stand in the Philosophy of UD? *METU Journal of the faculty of Architecture*, Vol. 28(2), 181–203. Doi: 10.4305/METU.JFA
- European Union (2019). Directive (EU) 2019/882 Of the European Parliament and of the Council on the accessibility requirements for products and services. Accessed August 2020: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2019/882/oj>
- Fairclough, N. (1992). *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity Press.
- Finansdepartementet (2016). Nationella upphandlingsstrategin. Hämtad 2021-04-22 från <https://www.regeringen.se/regeringens-politik/nationella-upphandlingsstrategin/National>
- FN (2007). From Exclusion to Equality Realizing the rights of persons with disabilities Handbook for Parliamentarians on the Convention on the Rights of Persons with Disabilities and its Optional Protocol
- FN (2008). Konventionen om rättigheter för personer med funktionsnedsättning. Sveriges internationella överenskommelser SÖ 2008:26.

- FN (2018). General comment No. 7 on the participation of persons with disabilities, including children with disabilities, through their representative organizations, in the realisation and monitoring of the Convention. New York: United Nations' Committee on the Rights of Persons with Disabilities.
- Funktionsrätt Sverige (2016). Remissvar angående i ny funktionshinderspolitisk strategi
- Funktionsrätt Sverige (2017). Projektbeskrivning Rätt från början. Opublicerat dokument.
- Funktionsrätt Sverige (2019). Remissvar till utemissvaret till Styrkraft i funktionshinderpolitiken SOU 2019:23
- Gheerawo, R., & Vavik, T. (2009). The Challenges in Universal Design. I T. Vavik (Red.), *Inclusive Buildings, Products & Services: Challenges in Universal Design* (s. 4–24). Trondheim: Tapir Academic Press.
- Goffman, E. (2004). *Jaget och maskerna: En studie i vardagslivets dramatik*. Norstedts akademiska förlag. (Originalutgåvan utgiven 1959)
- Goffman, E. (1990). *Stigma*. London: Penguin Books. (1963). (Originalutgåvan utgiven 1963)
- Gordon, J-S., & Tavera-Salyutov, F. (2018). Remarks on disability rights legislation. *Equality, Diversity and Inclusion*, Vol. 37, 506–526.
- Graneheim, U. H., & Lundman, B. (2004). Qualitative Content Analysis in Nursing Research: Concepts, Procedures and Measures to Achieve Trustworthiness. *Nurse Education Today*, Vol. 24(2), 105–112.
- Grue, J. (2015). *Disability and Discourse Analysis*. Dorchester: Ashgate.
- Halkier, B. & Torhell, S-E. (2010). *Fokusgrupper*. Malmö: Liber.
- Hamraie, A. (2016). Universal Design and the Problem of “Post-Disability” Ideology. *Design and Culture*, 8(3), 285–309. <https://doi.org/10.1080/17547075.2016.1218714>
- Hamraie, A. (2017). *Building Access – universal design and the politics of disability*. Minneapolis: University of Minnesota press.
- Handikappförbunden (2016). Remissvar till ny funktionshinderspolitisk strategi.
- Handikappförbunden (2013). Vägen mot ett universellt utformat samhälle. Sundbyberg: Handikappförbunden. <http://funktionsratt.se/wp-content/uploads/2017/02/UniversellRapport.pdf>
- Handikappförbundens Centralkommitté (1972). Ett samhälle för alla. Hämtad 2021-03-30 från <http://funktionsratt.se/wp-content/uploads/2018/01/Ett-samh%C3%A4lle-f%C3%B6r-alla.1972.pdf>
- Handikappförbunden (2013). Vägen mot ett universellt utformat samhälle. Sundbyberg: Handikappförbunden.
- Hanington, B. and Martin, B. (2019), *Universal Methods of Design: 125 Ways to Research Complex Problems, Develop Innovative Ideas, and Design Effective Solutions*. Rockport Publishers.
- Hansson, L. (2006). *Universal design—A marketable or utopian concept?*

- Haraway, Donna. (1991). *Simians, cyborgs, and women*. London: Free Association Books.
- Hedvall, P.-O. (2009). *Aktivitetdiamanten: Modeller av en vidareutvecklad tillgänglighet*. [Avhandling, Certec - Institutionen för designvetenskaper, LTH, Lunds universitet]
- Heylighen, A. (2014). About the nature of design in universal design. *Disability and Rehabilitation*, 36(16), 1360–1368. Doi: 10.3109/09638288.2014.932850
- Hill, M. J. (2007). *Policyprocessen*. Solna: Liber.
- Hydén, H. (2002). *Normvetenskap*. Lund: Sociologiska institutionen. Serie: Lund studies in sociology of law, 1403-7246
- Imrie, R. (2012). Universalism, universal design and equitable access to the built environment. *Disability and Rehabilitation*, 34(10), 873–882. Doi: 10.3109/09638288.2011.624250.
- Irwin, T. (2015). Transition Design: A Proposal for a New Area of Design Practice, Study, and Research. *Design and Culture*, 7(2), 229–246. Doi: 10.1080/17547075.2015.1051829.
- Ikeda, K. (2005). Trends toward Universal Design in Japan. *Fujitsu scientific and technical journal*, nr 7.
- Iwarsson, S., & Ståhl, A. (2003). Accessibility, usability and universal design—Positioning and definition of concepts describing person-environment relationships. *Disability and Rehabilitation*, 25(2), 57–66.
- Jönsson, B. (1997). Certecs kärna. Hämtad 2021-03-30 från <http://www.arkiv.certec.lth.se/dok/certecskarna/>.
- Jönsson, B. (Red.) (2005). *Människonära design*. Lund: Studentlitteratur.
- Kajita, M. (2016). Accessibility and Social Inclusion”. *Journal of Architectural Research*. Vol. 28 No. 2. Inga sidnummer.
- Kimbell, L. (2017). Prototyping and the new spirit of policy-making. *International Journal of CoCreation in Design and the Arts*, Vol. 13, 214- 226.
- Kitchin, R. (1998). "Out of Place", "Knowing One's Place": Space, power and the exclusion of disabled people: *Disability & Society: Vol 13, No 3*.
- Kjørup, S., & Torhell, S.-E. (2004). *Semiotik*. Lund: Studentlitteratur.
- Knecht, B. (2004). Accessibility regulations and a universal design philosophy inspire the design process. *Architectural Record*, 1, 145–150.
- Kulturdepartementet (2010). Bortom fagert tal. Promemoria Ds. 2010:20.
- Kulturdepartementet (2018). Politik för gestaltad livsmiljö (Prop. 2017/18:110. 2018). Stockholm-
- Kvale, S. (1996). *Interviews: an introduction to qualitative research interviewing*. SAGE: Thousand Oaks.
- Kvale, S., & Brinkmann, S. (2014). *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Lund: Studentlitteratur.

- Köllen, T., Kakkuri-Knuuttila, M.-L., & Bendl, R. (2018). An indisputable “holy trinity”? On the moral value of equality, diversity, and inclusion. *Equality, diversity and inclusion: an international journal*. Vol. 37 No. 5, pp. 438-449. Doi: 10.1108/EDI-04-2018-0072
- Levine, Danise (Red.) (2003). *Universal design 2: The NYC Guidebook to Accessibility and Universal Design*. New York: Center for Inclusive Design & Environmental Access, University at Buffalo, The State University of New York.
- Lid, I. M. (2020). *Universell utforming og samfunnsdeltakelse*. Oslo: Cappelen Damm.
- Lindholm, T., Oliveira e Costa, S., & Wiberg, S. (2015). *Medborgardialog - demokrati eller dekoration? Tolv röster om dialogens problem och potential i samhällsplaneringen*. Arkus.
- M'Rithaa, M. K. (2011). *Universal Design in Majority World Contexts*. Saarbrücken. LAP Lambert Academic Publishing
- Mace, R. L. (1998). Universal Design in Housing. *Assistive Technology*, 10(1), 21–28. Doi: 10.1080/10400435.1998.10131957
- Mery Karlsson, M. (2020). *Gå eller rulla – alla vill knulla: Funktionsrättsaktivism i nyliberala landskap*. [Avhandling, Lunds universitet] Doi: 10.13068/9789179243470
- Mosca, E., & Capolongo, S. (2018). Towards a Universal Design Evaluation for Assessing the Performance of the Built Environment. I *Studies in health technology and informatics*. Vol. 256, 771–779. Doi: 10.3233/978-1-61499-923-2-771
- Mueller, J. L. (1998). Assistive Technology and Universal Design in the Workplace. *Assistive Technology*, 10(1), 37–43. Doi: 10.1080/10400435.1998.10131959
- Müller, L., Ericsson, S., Wojahn, D., & Hedvall, P.-O. (2021). Young, Mobile, and Highly Educated Cyclists: How Urban Planning and Policy Dis/able Users. *Scandinavian Journal of Disability Research*, 23(1), 124–135. Doi: 10.16993/sjdr.731
- Myndigheten för delaktighet (2016a). En funktionshinderspolitik för ett jämlikt och hållbart samhälle - MFD:s förslag på struktur för genomförande, uppföljning och inriktning inom funktionshindersområdet. Rapport A 2016:13.
- Myndigheten för delaktighet (2016b). Allmän kommentar nr 2 om artikel 9 Tillgänglighet. Hämtad 2021-04-23 från <https://www.mfd.se/contentassets/bca5109985b64582aac9c404c102bf89/2016-16-allman-kommentar-nr-2-om-artikel-9-tillganglighet.pdf>
- Myndigheten för delaktighet (2016c). Utvärdering och analys av funktionshinderspolitiken 2011-2016 Redovisning av regeringsuppdrag om ett samlat uppföljningssystem för funktionshinderspolitiken. Hämtad 2021-05-03 från <https://www.mfd.se/contentassets/01a6e653b8934d9bae6cc5ef56ee9997/utvardering-och-analys-av-funktionshinderspolitiken-2011-20161.pdf>
- Myndigheten för delaktighet (2017). Allmän kommentar nr 4 om rätten till inkluderande utbildning. Hämtad 2021-04-23 från <https://www.mfd.se/contentassets/dd4d7296a11e45009336775a75129b86/2017-28-allman-kommentar-4-utbildning.pdf>

- Myndigheten för delaktighet (2020a). Allmän kommentar nr 5 om ett självständigt liv och att vara inkluderad i samhällsgemenskapen. Hämtad 2021-04-23 från <https://www.mfd.se/contentassets/10cbb4a4f8e34299beb96d965c77e8fb/2020-2-allman-kommentar-5-sjalvstandigt-liv-inkluderad-i-samhallsgemenskapen.pdf>
- Myndigheten för delaktighet (2020b). Allmän kommentar nr 6 om jämlikhet och icke-diskriminering. Hämtad 2021-03-30 från <https://www.mfd.se/contentassets/75b43e87e4a2424994fbbb7a1249ee36/2020-9-allman-kommentar-6-jamlikhet-och-icke-diskriminering.pdf>
- Myndigheten för delaktighet (2021). Trygga skolor. Hämtad 2021-05-03 från <https://www.mfd.se/verktyg/trygga-skolor/>
- Nordic School of Public Health (2012). "Nordic Charter Enhance Society through Universal Design". Nordic School of Public Health: Abc-tryck.
- Ostroff, E. (2010). "Universal design an evolving paradigm". I W. Preiser (Red.) *Universal design handbook* (Andra upplagan). (1.3 – 1.11)
- Papakostas, A. (2006). Kollektivt handlande i rörelser och organisationer. I Wettergren & Jamison (Red.) *Sociala rörelser: politik och kultur* Lund: Studentlitteratur. (s. 109-127)
- Paulsson, J. (2006). *Design för alla utbildning = Universal design education*. European Institute for Design and Disability (EIDD Sverige) och Neurologiskt Handikappades Riksförbund.
- Persson, H., Åhman, H., Yngling, A. A., & Gulliksen, J. (2015). Universal design, inclusive design, accessible design, design for all: Different concepts—one goal? On the concept of accessibility—historical, methodological and philosophical aspects. *Universal Access in the Information Society*, 14(4), 505–526. <https://doi.org/10.1007/s10209-014-0358-z>
- Plan- och bygglag* (2010:900). Svensk författningssamling. Sveriges Riksdag.
- Porter, S. E., & Robinson, J. (2011). *Hermeneutics: An introduction to interpretive theory*. Eerdmans.
- Preiser, W. (Red.) (2010). *Universal Design Handbook, Andra upplagan*. McGraw-Hill Professional. (Originalutgåvan utgiven 2001)
- Quinn, G. (2018). Using the Law as a Tool for Social Change. Tal vid konferens 31 Maj 2018, hämtat från <https://lagensomverktyg.se/2018/speech-gerard-quinn/>
- Regeringen (2018). Regeringens strategi för standardisering. Bilaga till regeringsbeslut UD2018/12345/HI 2018-07-26.
- Roulstone, A., & Prideaux, S. (2012). *Understanding Disability Policy*. Bristol: Policy Press.
- Rygg, M., Römen, D., & Sterri, B. R. (2016). Norway's ICT Accessibility Legislation, Methods and Indicators. Norwegian Authority for Universal Design of ICT, Agency for Public Management and eGovernment (Difi). *Universal Design 2016: Learning from the Past, Designing for the Future: Proceedings of the 3rd International Conference on Universal Design (UD 2016), York, United Kingdom, August 21 – 24, 2016*. IOS Press.

- Rylander, A. (2012). *Pragmatism and Design Research*. 42. Designfakultetens serie kunskapsmanställningar.
- Rønneberg Næss, I., & Øritsland, T. A. (2009). "Inclusive mainstream products". I T. Vavik (Red.), *Inclusive Buildings, Products & Services: Challenges in Universal Design* (s. 180–91). Trondheim: Tapir Academic Press.
- Sampedro-Palacios, C. B., & Pérez-Villar, J. (2019). Innovación Social como herramienta en la transformación de una sociedad inclusiva. Accesibilidad e Innovación Social. *Prospectiva, Revista de Trabajo Social e Intervención Social*, 93–119. Doi: 10.25100/prts.v0i28.7218.
- Schön, D. (1991). *The Reflective Practitioner*. Farnham, UK: Ashgate Publishing.
- Seale, J., Burgstahler, S., & Havel, A. (2020). One model to rule them all, one model to bind them? A critique of the use of accessibility-related models in post-secondary education. *Open Learning: The Journal of Open, Distance and e-Learning*, 0(0), 1–24. Doi: 10.1080/02680513.2020.1727320
- Siebers, T. (2008). *Disability Theory*. The University of Michigan Press.
- Skinner, J. (Red.) (2012). *The Interview: An Ethnographic Approach*. New York: Bloomsbury.
- Smith, D. E. (2005). *Institutional Ethnography: A Sociology for People*. Rowman Altamira.
- Socialdepartementet (2000). Från patient till medborgare en nationell handlingsplan för handikappolitiken (prop. 1999/2000:79)
- Socialdepartementet (2008). FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning (Ds. 2008:23)
- Socialdepartementet (2017). Nationellt mål och inriktning för funktionshinderspolitiken. Prop. 2016/17:188. Stockholm.
- Socialdepartementet (2019). Styrkraft i funktionshinderspolitiken. Betänkande av Styretredningen för funktionshinderspolitiken. SOU 2019:23. Stockholm: Elanders Sverige AB.
- Socialstyrelsen (2007). Termbank. Hämtad 2021-04-30, från <https://termbank.socialstyrelsen.se/>
- Spaargaren, G. (2011). Theories of practices: Agency, technology, and culture: Exploring the relevance of practice theories for the governance of sustainable consumption practices in the new world-order. *Global Environmental Change*, 21(3), 813–822. Symposium on Social Theory and the Environment in the New World (dis)Order. Doi: 10.1016/j.gloenvcha.2011.03.010.
- Steinfeld, E., & Tauke, B. (2002). Universal Designing. I J. Christophersen (Red.) *Universal design: 17 ways of thinking and teaching*, (s. 165-190). Oslo: Husbanken.
- Steinfeld, E., & Maisel, J. L. (2012). *Universal design: creating inclusive environments*. John Wiley & Sons.
- Stockholms stad (2020). Möjligheternas Stockholm. Vision 2040. Stockholms stad. Hämtad 30 mars 2021, från <https://start.stockholm/om-stockholms-stad/stadens-vision/>

- Storvang, P., Clarke, A. H., & Mortensen, B. (2014). Using workshops in design research. *Proceedings of the 19th DMI: Academic Design Management Conference: London 2–4 September 2014*, 2917–2938. Design Management Institute.
- Story, M. F. (2002). Distance Education in Universal Design. I J. Christophersen (Red.) *Universal design: 17 ways of thinking and teaching*. Oslo: Husbanken. (s. 149-164).
- Story, M. F. (2010). *Maximizing Usability: The Principles of Universal Design: Assistive Technology: Vol 10, No 1*. (s. 243–268)
- Svenaesus, L. (2017). *Konsten att upprätthålla löneskillnader mellan kvinnor och män: En rättssociologisk studie av regler i lag och avtal om lika lön* [Avhandling, Lunds universitet]. Hämtad 2021-04-23 från <http://lup.lub.lu.se/record/30d328dc-8bf2-4716-a78e-d04fc5b40990>
- Svenska institutet för standarder (2019). *Universell utformning – Tillgänglighet genom universell utformning för produkter, varor och tjänster – Utvidgar spektrumet användare SS-EN 17161*. Hämtad 2021-03-31 från <https://www.sis.se/produkter/miljo-och-halsoskyddsakerhet/ergonomi/ss-en-171612019/>
- Svensk byggtjänst (2020). *Bygg ikapp*. Sjunde utgåvan. Av E. Svensson.
- Sveriges kommuner och regioner (2017). Positionspapper: Funktionshinder och delaktighet. Hämtad 2021-04-23 från <https://skr.se/skr/integrationsocialomsorg/socialomsorg/funktionshinder/positionspapper.14561.html>
- Torkildsby, A. B. (2018). Critical Design in Universal Design Settings: Pedagogy turned upside down. *Design & Technology Education*, 23(2), 6–23.
- Traustadóttir, R. (2009). Disability Studies, the Social Model and Legal Developments. I O. M. Arnardóttir & Quinn, G. *The UN Convention on the Rights of Persons With Disabilities: European and Scandinavian Perspectives*, (s. 3-16). BRILL.
- Treviranus, J. (2018). The Three Dimensions of Inclusive Design: A Design Framework for a Digitally Transformed and Complexly Connected Society. [Avhandling, University College Dublin]. Hämtad 2021-04-22 från <http://openresearch.ocadu.ca/id/eprint/2745/>
- Tunström, M., & Löfving, L. (2020). *The right to access the city*. Nordregio Report 2020:11. Hämtad 2021-04-23 från <http://pub.nordregio.org/the-right-to-access-the-city/>
- UUA (2021). Universellt utformade arbetsplatser. Hämtad 2021-04-22 från <https://akademssr.se/UUA>
- US Access board (2016). Testimony of David Capozzi, Executive Director, U.S. Access Board to the Committee on Employment and Social Affairs of the European Parliament on the European Accessibility Act. Hämtad 2021-04-22 från <https://zeroproject.org/wp-content/uploads/2016/09/Capozzi-testimony.pdf>
- Utbildningsdepartementet (2017). Kunskap i samverkan – för samhällets utmaningar och stärkt konkurrenskraft (Prop. 2016/17:50). Stockholm.

- Vavik, T. (Red.) (2009). *Inclusive Buildings, Products & Services: Challenges in Universal Design*. Trondheim: Tapir Academic Press.
- Vinnova (2019). Studie av definition och tillämpning av begreppet tillgänglighetsdesign. Vinnova Rapport 2019:02.
- Welch, P. (1995). *Strategies for Teaching Universal Design*. Mig Communications.
- Wettergren, Å., & Jamison, A. (2006). *Sociala rörelser: Politik och kultur*. Lund: Studentlitteratur.
- WHO (2001). *International Classification of Functioning, Disability and Health (ICF)*. Hämtad 2021-05-03 från <https://www.who.int/standards/classifications/international-classification-of-functioning-disability-and-health>
- Wibeck, V. (2010). *Fokusgrupper: Om fokuserade gruppintervjuer som undersökningsmetod*. Lund: Studentlitteratur.
- Winance, M. (2014). Universal design and the challenge of diversity: Reflections on the principles of UD, based on empirical research of people's mobility. *Disability and Rehabilitation*, 36(16), 1334–1343. Doi: 10.3109/09638288.2014.936564
- Wästerfors, D. (2021). Required to be creative. Everyday ways for dealing with inaccessibility. *Disability & Society*, 36(2), 265–285. Doi: 10.1080/09687599.2020.1720610.
- Yanagisawa, M. (2002). Universal Design Competition for Students 2000 Nagoya/Japan. I J. Christophersen (Red.) *Universal design: 17 ways of thinking and teaching*. Oslo: Husbanken. (s. 373–388)
- Yin, Robert K. (2013). *Kvalitativ forskning från start till mål*. Lund: Studentlitteratur.
- Zöller, S. G., & Wartzack, S. (2017). Universal Design—An Old-Fashioned Paradigm? I *Emotional Engineering*, Vol. 5, 55–67.
- Østergaard, P. (2002). Architects of Tomorrow, Accessibility of the future – Teaching Accessibility at the School of Architecture in Aarhus. I J. Christophersen (Red.) *Universal design: 17 ways of thinking and teaching*. Oslo: Husbanken. (s. 149–164).

Tack!

Mitt första tack går till er som ställt upp för intervjuer, gruppintervju och workshop. Det som för er var en kort och förhoppningsvis intressant stund har för mig vållat mycket arbete och huvudbry, men här föreligger nu resultatet. Det hade det inte gjort utan mina handledare Per-Olof Hedvall, Kirsten Rasmus-Gröhn och Mia Ahlgren. Ni har haft ett enormt tålamod med mina utvecklingar och tankemässiga och skriftliga krumbukter, men för mig har denna frihet varit helt nödvändig för att komma framåt. Det insåg ni tidigt och lät mig hållas men med en fast och tyst övertygelse om att det till slut skulle ros i land. Ett stort stöd har också Tor Gustafsson och Diana Chafik i projektet Rätt från början varit. Ni har varit måna – särskilt de sista månaderna – om min arbetsro men också kommit med viktiga påpekanden från den praktik projektet står mitt uppe i. Jag vill också tacka övriga kolleger på Funktionsrätt Sverige som särskilt under dagliga morgonmöten under pandemin hållit ånga och arbetsmoral uppe med såväl funktionsrättsliga djupdykningar som snabbt ihopsnodd quiz om allt från sexualpolitik till Vegas lokalhistoria. Även om jag det senaste året inte kunnat åka till Lund har stödet från kollegerna på Certec känts högst påtagligt, särskilt vid ett seminarium i maj 2020. Certecs lilla men stadigt växande doktorandgäng har också backat upp via digitala fikastunder. Tack Lilian, Mia och Delphine! Ett särskilt tack går också till Stefan Johansson för genomläsning och värdefulla och knivskarpa kommentarer till utkast på kappan vid ett seminarium i mars 2021. I övrigt har mina vänner spelat sina roller väl. Caroline har förklarat forskningens högre syften och Mica att livet är större än så. Gun har givit perspektiv med sin något rikare livserfarenhet och Kenneth hjälpt till att lösa världsproblemen. Tack Malin och Helene för verklighetsutflykter och Isidora por mantener la casa en orden! Nu glömde jag säkert någon – men jag lovar att åtgärda det i doktorsavhandlingen.

Mellan princip och praktik

Universell utformning är ett politiskt åtagande för att skapa nya produkter, miljöer och tjänster som fungerar för alla människor, inklusive personer med funktionsnedsättning. Emil Erdtmans licentiatuppsats om hur universell utformning förstås och praktiseras i Sverige bygger på två vetenskapliga artiklar där intervjuer och workshop analyserats med kvalitativ innehållsanalys. Semiotik används för att analysera hur universell utformning kan förstås som begrepp

och företeelse med olika betydelser. Uppsatsen belyser aktuella diskussioner om exempelvis generella och flexibla lösningar och spänningen mellan regelefterlevnad och nytänkande. Denna kunskap är relevant för alla som arbetar med samskapande och inkluderande processer för att utforma ett samhälle för alla.

Avhandlingen finns att ladda ner från: <https://www.certec.lth.se/>